

ІВАНА БРЛІЧ-МАЖУРАНИЧ

КАЗКИ з ДАВНИНИ

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ „ВЕСЕЛКА“ КИЇВ 1971

«Казки з давнини» — незвичайна книжка незвичайних казок. Народилася вона п'ятдесят п'ять років тому з-під пера класика хорватської літератури для дітей Івані Брлич-Мажуранич. Як і більшість інших творів, письменниця писала ці казки для своїх п'ятьох дітей, але минув час, і вони підкорили не лише рідну Хорватію, а й інші європейські країни.

«Казки з давнини» принесли Івані Брлич-Мажуранич світову славу. За короткий час їх було перекладено майже всіма європейськими мовами.

У сиву давнину сягає своїми казками письменниця, вона вплітає в них образи й дух стародавньої хорватської та загальнослов'янської міфології. І несподівано сива давнина починає вигравати, мінитися щирими, яскравими барвами. Відмітною рисою «Казок з давнини» є потужний моральний струмінь, що надає їм величного виховного значення. Чесність, сміливість, розум, шляхетність, справедливість — ось риси людської вдачі, що оспівуються в цій книжці.

Тепер у Хорватії, одній з шести республік соціалістичної Югославії, готуються до сторічного ювілею Івані Брлич-Мажуранич, першої жінки, обраної до Югославської Академії наук та мистецтв, засновником якої, до речі, був її дід, видатний політичний і культурний діяч Хорватії Іван Мажуранич.

У Радянському Союзі «Казки з давнини» видаються вперше.

Перекладено з видання:
Ivana Brlić-Mažuranić. Priče iz davnine.
Izdavačko knjižarsko poduzeće „Mladost”.
Zagreb, 1967.

ІВАНА БРЛИЧ-МАЖУРАНИЧ

КАЗКИ

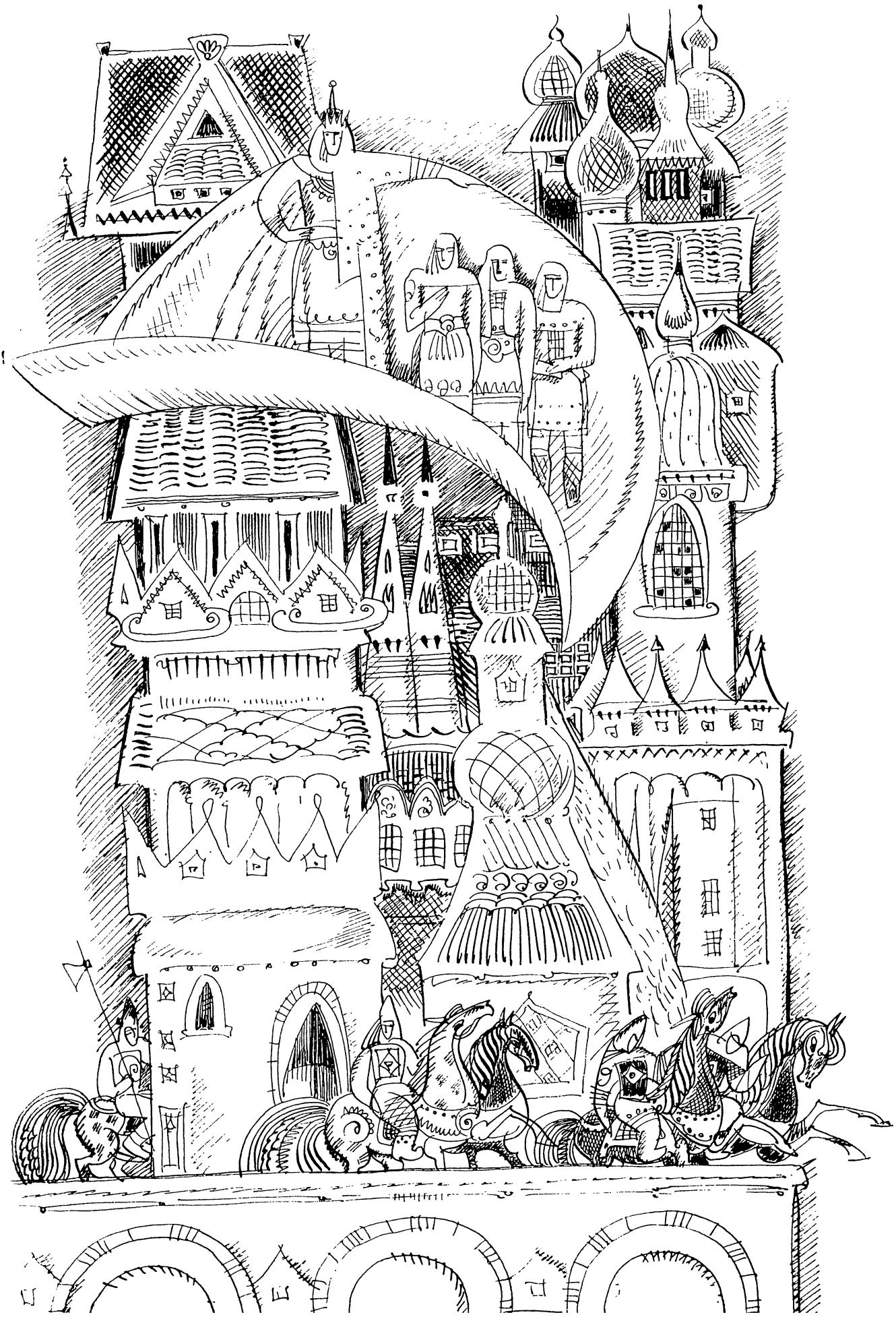
3

ДАВНІЙШІ

Переклав
із хорватсько-сербськот.
ВІЛЬ ГРИМИЧ

Малювала
НАДІЯ ЛОПУХОВА

ЯК ПОТЕХ ШУКАВ ПРАВДУ

I

Діялося це за давніх предвічних часів. На котрійсь із галевин букового пралісу жив дідусь Вест зі своїми трьома онуками. Сталося так, що дідок лішився з онучатами сам та й викохав їх усіх одмалечку. І от повиростали з них гарні хлопці, дідові по рамена, а то й повище рамен. І звалися вони: Лютіша, Марун та Потех.

Одного весняного ранку піднявся старий Вест ранесенько до схід сонця, збудив своїх онуків і звелів їм піти до лісу, туди, де торік вони мед брали, й поглянути, як перезимували бджолині рої та чи прокидаються вже бджілки від зимового сну. Марун, Лютіша й Потех зібралися й пішли собі.

Не близький то був шлях до місця, де ховалися бджолині дупла. Але всі троє братів гаразд знали лісові стежки і тому певно й бадьоро вступили до нетрів. У лісі було темно й страшно, бо сонце ще не сходило, не чути було й птаства чи звірини. І братам лячно зробилося в тій тиші, вони-бо знали, що вдосвіта, доки світ зяєсніє, лісом від дерева до дерева тиняється злосливий Бісомар, володар усіх лісових бісенят.

Стали брати розпитувати один одного, як то воно в світі буває? Але що жоден з них ніде поза тим лісом не мандрував, то й невдатні вони були повідати щось про світ, а відтак ще більше посмутилися. І щоб хоч трохи себе підбадьорити, взялися вони співати, закликаючи Сварожича викотити сонечко на небо:

Ой ти, любий Сварожичу,
Сонцесяйний світловиде!
Ой ти, любий Сварожичу,
Погуляти небом вийди!

Отак співаючи на весь голос, вийшли вони на якусь місцинку, звідки побачили гору. І раптом понад тою горою засяяло таке сяйво, якого вони ще ніколи не бачили, свінulo й замерхтіло, немов щире золото.

Скам'яніли брати від того дива, а сяйво тим часом немов скотилося з верховини й прилинуло ближче, зяснівши понад величезною брилою, а тоді ще ближче — понад старою липою і нарешті чистим золотом заблищало просто перед ними. І став перед братами прегарний юнак в осяйних шатах, у золотій киреї. Не зважуються братя від переляку глянути в обличчя юнакові, затулили вони собі очі долонями.

— Що ж ви мене кличете, а самі боїтесь, хлопчики-нетямники, — всміхнувся сонцесяйний юнак. — Сварожича гукаєте і Сварожича ж боїтесь; білий світ згадуєте, а самі його не знаєте! Ходімте, я покажу вам світ: і землю, і небо; і що вам судилося, розповім.

Так мовив Сварожич і змахнув золотою киреєю, огорнув золотою полою Лютішу, Маруна й Потеха. Вдруге змахнув Сварожич, в'ється кирея, і брати круженяють на ній; в'ються, круженяють, а перед ними пропливає цілий світ. Насамперед побачили вони всі скарби світу: і поля, і череди, і всі інші багатства, що були за тих часів на землі. Дужче в'ється кирея, і брати ще дужче круженяють, і бачать вони всі війська, що їх є на землі, зі списами, зі своїми гетьманами та багатою здобиччю. А кирея ще дужче в'ється, і ще дужче круженяють брати над світом і бачать нараз уже зорі, всі до найменшої зіроньки, а ще місяць, і вітер, і хмари.

Збентежилися брати, побачивши все те, а кирея ніби й не спиняється, в'ється, шурхотить, шелестить золотою полою. І враз опинилися Лютіша, Марун та Потех знову на галевині. А перед ними золотий юнак Сварожич стоїть, як перше, і мовить їм таке:

— Ось тепер ви, хлопчики-нетямники, бачили, що в світі робиться. А зараз послухайте, що вам судилося і що мусите робити, аби не прогавити свого щастя.

Сказав те Сварожич, а братя ще більше збентежилися та вже якось напружили свою пам'ять і слух, аби все достоту запам'ятати. І тут Сварожич проказав:

— Ось що ви маєте робити: лишайтесь з дідом, не кидайте його, доки він вас не покине, і не рушайте у світ ні по добре, ні по лихе діло, доки не докажете дідові своєї любові.

Мовивши те, Сварожич змахнув киреєю, і не стало його, ніби ніколи й не було, тільки в лісі засяяв білий день.

Усе це чув і бачив Бісомар, володар лісових бісенят. Від дерева до дерева скрадався він назирці за браттями, запнувшись імлою, та й заховався поміж гіллям старого бука.

Віддавна зненавидів Бісомар віщого дідуся Веста. І найбільше за те осоружний був йому дідусь, що запалив на своїй галевині вогонь, який ніколи не згасав. Лютий кашель тіпав Бісомара від диму з того вогнища.

Не сподобалося Бісомарові, що пристали братя на Сварожичеву раду залишилися з дідом і дбати про нього, і задумав він нашкодити Вестові, збуривши проти нього онуків.

І от коли Лютіша, Марун та Потех, очутившись від дива дивного, на-

мірилися йти додому, Бісомар швидше хмари, що її вітер жене, чурнув до лісового болота, де росла велика верба. Під тією вербою було повнopoвнісінько бісенят. Маленькі, потворні, миршаві, коростяви, пелехаті і бозна-які ще, кублилися вони там. Свистіли, верещали, казилися. То була дурна безголова погань, незугарна до жодного діла, невдатна навіть і людині нашкодити, якщо та людина сама не згодиться мати з нею справу.

Одібрав собі Бісомар трьох бісенят і звелів їм прокрастися до братів та придивитися, як би через них нашкодити старому Вестові.

Тим часом Марун, Лютіша та Потєх прямували своєю дорогою, і були вони такі спантеличені, що не запам'ятали ані того, що бачили, літаючи, ані того, що їм сказав Сварожич.

Добувши своєї хатини, посадили брати на камені й узялися оповідати дідові, що з ними сталося.

— Що ж ти побачив, отак літаючи, та що тобі сказав Сварожич? — запитав Вест найстаршого онука Маруна.

От і вскочив Марун у халепу, бо ж геть нічого не пам'ятив і згадати навіть не міг, що там казав був Сварожич. Аж тут з-під каменя, на якому сиділи брати, вилізло біsenя, маленьке-малесеньке, потворне й рогате, ще й сіре, як миша. Смикнуло біsenя Маруна ззаду за сорочку й зашепотіло йому:

— Кажи: бачив я незліченні багатства, сотні пасік, хату тесаного дерева і багато хутра найдорожчого. А сказав мені Сварожич, що буду я найбагатший з-поміж братів.

Марун і не подумав, а чи правда те, що йому біsenя підказує, він навіть зрадів і повідав дідусею все так, як йому біsenя нашепотіло. Тільки він це вимовив, біsenя вскочило до нього в торбу та й сковалося там у куточку.

Питає Вест другого онука, Лютішу, що той бачив, літаючи, і що казав їм Сварожич. А Лютіша теж нічого не пам'ятив. Та з-під каменя вилізло друге біsenя, маленьке-малесеньке, гідке, потворне, рогате, а на колір брудно-попелясте, немов тхір. Смикнуло біsenя Лютішу ззаду за сорочку та й прошепотіло йому:

— Скажи, що бачив безліч люду озброєного, із сагайдаками та стрілами, і невільників багато, закутих у кайдани. А Сварожич сказав: будеш, мовляв, найдужчий з-посеред усіх братів.

Лютіша, подібно як і Марун, не став собі голови сушити й пригадувати. Він дуже зрадів підказці й збрехав дідусею так, як нашепотіло йому біsenя. А біsenя тільки того й чекало, одразу скочило йому за комір, шмигнуло в сорочку і причаїлося там за пазухою.

І ось питає дідусь наймолодшого онука, Потєха, але й той нічого не запам'ятив. Коли це вилазить з-під каменя третє біsenя, найменше, найосоружніше, з величезними рогами і чорне, наче кріт.

Смикнуло біsenя Потєха за сорочку та й зашепотіло:

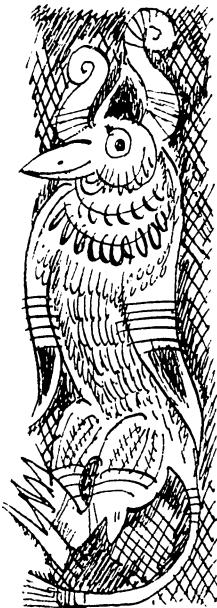
— Скажи, що відкрилося перед тобою ціле небо, з усіма зорями, з

усіма хмарами. А Сварожич сказав: буде, мовляв, із тебе мудрець наймудріший, і розумітимеш ти все, що вітри мовлять і що зорі розповідають.

Потех над усе любив правду і не став слухатись бісенья; він не тільки не збрехав дідові, а ще й копнув бісеня ногою. А дідові сказав:

— Не знаю, діду, ані того, що бачив, ані того, що чув.

Заскиглило бісеня, вкусило Потеха за ногу і, мов ящірка, шмигнуло під камінь. А Потех одразу зірвав зілля лютого і прив'язав до ноги, аби швидше загоїлося.

II

Як штурхонув ото Потех бісеня ногою, воно втекло спершу під камінь, а тоді шмигнуло в траву і поскакало до лісу, на своє болото, до своєї верби.

Стало бісеня перед Бісомаром і, тремтячи з переляку, мовило:

— Бісомаре, лютий царю, не зумів я обдурити хлопця, що до нього ти мене приставив.

Страх як розлютився Бісомар, адже він добре знов усіх трьох братів, але найдужче боявся саме Потеха, боявся, що він таки доскіпається до правди. А як доскіпається, то вже нічого не вдіє Бісомар ані з дідусем Вестом, ані з тим його вогнем.

Схопив лютий Бісомар бісеня за роги, піdnіс угому і відшмагав добраче різками.

— Зараз же вертай назад,— grimнув Бісомар,— вертай до того хлопця, і горе тобі буде, якщо він дізнається правду.

Проказавши це, відпустив бісеня, і воно, бідолашне, вкрай перестражене, три дні кулилося під вербою, міркуючи й розмірковуючи, як йому виконати нелегкий наказ. «Ну й клопоту мені буде з тим Потехом, як і Потехові зі мною»,— подумало бісеня. А було воно до того ж ледаче й збитошне, і аж ніяк йому не до снааги було важке діло робити.

Доки воно ото так кулилося під вербою, інші двійко бісенят, одне в Маруновій торбі, а друге в Лютиші за пазухою, працювали вже на повну силу. Марун і Лютиша стали від того дня блукати горами й долами, рідко коли навіть ночували вдома. І все те через бісенят. Причайлося бісеня в закутку Марунової торби, штрикає йому звідти

цілий день рогами в боки та все підгонить, та все скиг-
лить:

— Ну ж бо швидше, ну ж бо швидше! Треба шукати,
треба знайти! Ось знайдемо дупла та візьмемо меду й
наріжемо карбів на бирці до неба!

Так торохтіло бісеня, бо за тих часів багатство раху-
вали по зарубках на палицях. А бісеня ж любило багат-
ство більше, аніж власні роги.

I Лютішу шпигало рогами бісеня, що сиділо в нього
за пазухою, а воно ж хотіло бути найдужчим од усіх, ба
навіть господарем цілого світу. От і гонить воно Лютішу,
підганяє, щоб той ішов до лісу шукати молодих грабків
та чорнокленів та тесати з них зброю й обладунки
юнацькі.

— Ну ж бо швидше, ну ж бо швидше! Треба шукати,
треба знайти! Списи, луки й стріли юнацькі добудем
і враз запануєм над звіром і людом! — так верещало
бісеня.

Лютіша й Марун слухалися своїх бісенят і блукали,
як ті загадували, шукаючи гемонського діла.

А Потех і того пам'ятного дня і впродовж наступних
трьох днів сидів у дома з дідом та все думав і міркував,
що ж то йому сказав був Сварожич. Дуже хотів наймо-
лодший онучок дідові правду розказати. Та от згадати
ту правду ніяк не міг.

Так було день, так і другого дня було, і третього теж.
А на четвертий каже Потех дідові:

— Прощавайте, дідуню, піду я в гори і не повернуся,
аж поки згадаю чи знайду правду, хай би то й десять літ
тривало.

Вест був сивенький дідусь, і ні до чого в світі не хили-
лося вже його серце, тільки до онучка Потеха, що був
йому такий мілий та любий, як росиця зів'ялому листю.
Скам'янів він од такої звістки, а тоді й мовить:

— Нащо мені, синку, та правда, коли я, сивий дід,
тричі померти можу, доки ти її знайдеш?

Так він казав, а в серці в нього більше жалю було,
як у словах. Ще й подумав: «Як же це мене дитина моя
покидає!»

Але Потех відказав:

— Іду, дідуню, бо бачу, що треба.

Вест був мудрий чоловік і тому подумав: «Воно-то,
може, в цієї дитини й більше мудрості, як у старечій
голові. Та тільки, якщо він, неборака, согрішить проти

мене, сам же ж і каятись буде, надто вже він праведної та шляхетної вдачі». Помисливши таке, ще дужче засмутився Вест, але нічого вже не казав, а тільки поцілувався з онуком і одпустив його: хай собі йде, куди надумав.

Потехові теж страх як заболіло серце за дідом, ще трохи — й роздумався б на самому порозі та й лишився б з дідом. Але таки переміг себе і пішов.

І от, доки Потех прощався з дідом, бісеня підвербне теж намірилося зрештою взятися до своєї нелегкої праці та й побігло до галевини, щоб якось нашкодити Потехові.

Іде отже Потех у гори, голову схиливши. До першого каменя приступає, а перед ним бісеня не знати звідки взялося.

«Ти ба, те саме,— подумав Потех,— мале-малесеньке, осоружне, чорне, мов кріт, і з великими рогами».

Стало бісеня Потехові на дорозі, не дає пройти. Розлютився Потех на малу потвору, що стає йому на заваді, схопив каменюку й тріснув бісенняті просто межи роги.

«Убив!»— подумав Потех. Аж глядь, бісеня живе й здорове, ще й нові два роги виросли на тім місці, куди камінь уцілив.

«Еге, цього каменем не проженеш»,— мовив подумки Потех, обійшов бісеня і далі рушив своєю дорогою. А бісеня знову вискочило наперед і знай собі вистрибує та метляється по стежині то ліворуч, то праворуч, немов заєць.

Так вони й дісталися до невеличкого видолинка поміж скелями. Неподалік була й криниця.

«Отут я й залишуся»,— поклав собі Потех, розстелив кожушка попід кислицею і сів поміркувати та серед спокою згадати, що ж йому насправді сказав був Сварожич.

Побачивши це, бісеня й собі вмостилося Потехові перед очима і почало виробляти всілякі дурниці та докучати йому. То ящірку пустить Потехові під ноги, то реп'яхами сорочку обкидає, то коників понапускає в рукави.

«Ой, не гаразд усе це! — подумав Потех, бачачи, що цьому кінця-краю немає.— Я покинув мудрого діда, братів рідних і домівку, щоб згадати серед спокою правду, а сам ось час гублю з цим рогатим ледашом».

Але згадавши, по яке благородне діло прийшов, вирішив лишитися.

III

Так і прожили перший день Потех з бісеням у каменястому видолинкові. І так, як першого дня, було й в усі дальші дні: бісеня знай казілося та шкодило Потехові.

Щойно засяє ясний ранок, прокинеться Потех і радіє: «Ой, який день

тихий нині, на радість мені! Сьогодні я, либонь, доскіпаюся вже правди!» Аж тут з дерева летить на нього ціла жменя кисличок — загуло в голові, і всі думки перемішалися. А та погань регоче собі на дереві, знемагає зі сміху. Мине якийсь час — і знову Потех десь у затінку замислиться прикро, і все йому здається, ось-ось роз'ясниться в голові й дізнається він правду. А тут бісеня звідкільсь іздалеку наміриться на Потеха бузиновою дудкою та й плюсне на нього холодної води. Ну й, звісно, враз вилітає з голови усе, про що оце міркував.

І яких тільки капостей, яких дурниць не виробляло бісеня у видолинку. Та хай би воно ще так і було, але ж часом Потехові навіть подобалось дивитися на ті пустощі. Так і виходило, скільки часу про діло думає, стільки очі самі навертаються подивитися, що там іще вигадало те капосне створіння.

Остогидло нарешті це й самому Потехові, дедалі дужче хотілося йому повернутися до діда, та й бачив, що через кляте бісеня ніколи він не даступиться правди.

«Мушу його порішти», — надумав якось Потех.

І ось одного ранку вигадало бісеня нове марнування часу. Вилізло на верхівку скелі, звідки починається стрімкий водорій, осідлало суху гілку і блискавкою злетіло струмком додолу. Сподобалася бісеняті ця забавка понад усі інші, тільки товариства йому бракувало. Зірвало воно якусь травинку, засвистіло в неї проти скелі, проти лісу, — і з чагарів, з камінняччя, з-під верби, з осоки поприбігали, та все вистрибом, малі бісенята, схожі одне на одного. Дізнавшися, в чім річ, кожне з них ухопило й собі по гіллячині та й гайда на скелю. О, це варто було побачити, як вони, осідлавши гілляки, полетіли додолу водориєм! А було ж їх усякого роду й усякого племені бісівського. Червоні, наче вільшанки, зелені, мов ящірки, кучеряві, немов ягнятка, голопузі, мов жаби, рогаті, наче слімаки, безрогі, як миші. Отак вони й летіли долі водориєм на своїх цурупалках, немов божевільне військо на знавіснілих конях. Злітали зі скелі одне за одним, і вода їх виносила аж на середину видолинка, де лежала велика каменюка, вся вкрита мохом. З розгону налітали вони на той камінь, перекидалися, галасуючи, одне через одного й падали на моховиння.

Отак, регочучи, з'їхала ця скажена зграя раз, і вдруге, і втретє, а Потехові думки одна з одною змагаються: і дивився б на них та сміявся, але досада забирає, що вони таку бучу здіймають, хіба ж у цьому галасові дійдеш правди. І так і сяк прикидав Потех, а тоді таки врадив: «Який там сміх, які розваги, мушу порішти цих лайдаків, інакше даремно я сюди прийшов».

Потех постеріг, що від водорию струмок біжить просто до криниці. І аби на дорозі не лежала ота брила, вкрита моховинням, бісенята, що мчали по воді на гілляках, сторчголов падали б до тої криниці. Він підсунувся ближче до каменюки, і коли бісенята з реготом і вереском летіли

на своєму паліччу зі скелі, Потєх проворненько зрушив камінь, і полетіло скажене військо далі. Летіли й падали просто до криниці, шкеберть, одне за одним, одне через одного — і червоні, мов ті вільшанки, і зелені, як ящірки, і кучеряві, немов ягнятка, і голопузі, мов жаби, і рогаті, наче слимаки, і безрогі, як миші, і перше з-поміж них усіх те, що прив'язалося було до Потєха.

А Потєх знову взявся за брилу та й привалив нею криницю і заскочив таким чином бісенят, наче мух у глечику.

Зрадів Потєх, що позбувся бісенят, відійшов собі подалі й сів, щоб спокійно подумати про правду.

Та де там! Бісенята в криниці почали борсатися й шаліти, як ніколи перше. З усіх шпарин стали виrivатися маленькі пломінчики, що їх від страшної муки випорскувала із себе та погань. Застирибали, затанцювали іскри навколо криниці, аж Потєхові закрутілося в голові. Заплюшив він очі, щоб не заважали ті іскри.

А з криниці почувся такий галас, такий буркіт, і вереск, і грюкіт, і скигління, і гавкіт, і тарахкання, і благання про порятунок, аж Потєхові вуха тріскали, де вже там про щось поміркувати! Затиснув він собі вуха, щоб не чути.

Аж тут почали до нього добиратися пара, сірковий сморід і кіптява, що їх у смертельній скруті вивергали бісенята з криниці. Хмарою піднялися кіптява й сірковий сморід, і став Потєх задихатися.

Зрозумів він, що не буде користі з його вигадки. «Бачу,— мовив собі подумки,— замкнені бісенята у сто разів гірші од вільних. Треба їх повипускати, коли вже знищити їх невдатний. Зрештою й мені легше дивитися на їхні бешкетування, аніж чути ці зойки».

Пішов хлопець до криниці, відкотив каменюку, і перепуджені бісенята, мов дикі кішки, пострибали навсібіч, декотрі навіть у гори повтікали й ніколи вже не вертали до цього видолинка.

Зсталося одне-однісіньке, оте чорне, немов кріт, і з великими рогами, бо зі страху перед Бісомаром воно не зважувалося залишити Потєха.

Але й воно дещо принишкло і стало більше шанувати Потєха, як доти.

Отак вони і влаштувалися, звикли одне до одного та й жили собі поруч. І минув так незабаром майже цілий рік, а Потєх і на крихту не розгадав, що ж йому насправді сказав був Сварожич.

А як рік кінчався, стало все це набридати бісеняті. «Доки ж я буду стовбичити тут?» — подумало воно. І одного вечора, коли Потєх вкладався вже спати, підійшло бісена до нього та й каже:

— Що ж це ти, голубе, сидиш тут мало не цілий рік, а яка з того користь? Далебі за цей час твій дід уже й померти міг у себе на галевині!

Заболіло Потєхові серце, немов голкою у нього штрикнули. Та всетаки він одказав:

— Так уже я поклав собі, не піду звідси, доки правди не дізнаюся, бо правда над усе важливіша.

Так сказав Потех, бо був праведної та шляхетної вдачі.

І все-таки вразило його глибоко те, що бісеня сказало про діда. Цілу ніч не міг Потех заснути, крутився, перекидався і все думав, що там зі стареньким, з його любим дідусем.

IV

А дід, як і перше, жив увесь цей час із Маруном та Лютішою на своїй галявині, але життя його було тепер дуже сумне. Онуки зовсім не піклувалися про діда, подовгу навіть не бували біля нього. Ні доброго ранку не побажають йому, ні на добранич не скажуть, а все блукають у своїх справах, слухаючись нашіптувань бісенят, що сиділи одне у торбі, а друге за пазухою.

Марун щодня тягав із лісу нові вулики, тесав колоди та складав нову хату, і склав нарешті. А ще зробив собі десять великих палиць і день у день лічив та перелічував карби на них.

А Лютіша й собі ходив то на лови, то по розбійницьку здобич та все тягав додому хутра, дичину, приганяв і худобу, а одного разу привів двох бранців і примусив їх слугувати собі й братові.

Важко й боляче було дідові на все те дивитися, а для онуків дід був дедалі більшим тягарем. Не злюбили вони його, бо не дозволяв, аби бранці йому слугували, та ще ганьби завдавав онукам: сам дрова рубав і воду носив. І до того вже дійшло, що все в дідові заважало онукам, навіть те, що він кожного дня незмінно докладав трісок у вогонь.

Збагнув старенький Вест, куди все це хилиться, зрозумів, що незабаром і головою, може, доведеться накласти. Та не за життям своїм він шкодував, що йому вже те життя могло дати! Жалько було помирати, не побачивши Потеха, улюбленої дитини своєї, єдиної радості, що опромінювала його стари літа.

І от одного вечора, саме тоді, коли Потех за дідом побивався, каже Марун Лютіші:

— Треба б нам, брате, діда рішити. У тебе є зброя, пристережи його біля криниці та й убий.

Марун це тому казав, що забаглося йому на місці старої хатини нову пасіку поставити.

— Не можу, брате,—відмовляє Лютіша, якому від крові й розбою серце не стільки скам'яніло, як Марунові від багатства та пихи.

Але Марун не відступається, та й бісеня з торби йому все шепоче та нашіптує. Бачить-бо воно, що ось-ось саме йому пощастиТЬ звести старого зі світу й тим заслужити Бісомарову похвалу.

Отож намовляє Марун Лютішу, а Лютіша ніяк не хоче на діда піднести руку. Та врешті дійшли-таки вони згоди й поклали собі ще того ж вечора запалити стару хату, щоб згоріла вона і дідусь разом із нею.

Коли надвечір стихло все на галявині, відрядили вони наймитів до лісу пильнувати вночі пастки, а самі підкралися до Вестової хатини, за-плішили знадвору двері важким клином, аби дід не втік з пожарища, та й підпалили хату з усіх чотирьох кутків.

Зладнавши все це, самі подалися далеко в гори, щоб не чути, як волатиме дід на поміч. Домовилися обійти всю полонину, щоб повернутися тільки над ранок, коли вже згорить і хата, і дід.

Пішли вони собі, а вогонь помалу почав лизати стіни. А що було хату зрубано зі старої горішини, твердої, як камінь, то хоч як вогонь стіни лизав, а зайнятися вони не могли. Аж десь пізно вночі загорілася стріха.

Прокинувся дідусь Вест, розплющив очі й бачить, що в нього над головою стріха горить. Піднявся він і пішов до дверей, та побачивши, що їх знадвору замкнено, відразу збагнув, чия то робота.

— Ой діти ви мої, горопашні мої! — мовив старенький. — Від серця свого ладні відірвати, щоб карбів побільшало. Але зважте, місця для карбів на ваших палицях ще багато, а серця ви свої вже до самого денця пограбували, коли палите діда та рідну хату.

Отак подумав дідусь Вест про Маруна й Лютішу і більше вже про них і не згадував, не краяв серця через них, а пішов собі сів та й став мирно чекати на смерть.

Сидить він на скрині й думає про своє довге життя. І нічого йому в тім житті не жалько, жалько тільки, що в цей смертельний час немає біля нього Потеха, його коханої дитини.

Думає він отак, думає, а стріха вже палає, немов смолоскип.

Погоріли й попадали долі крокви, за ними сволок. Охоплені полум'ям падали побіч старого бантини. Огорнуло полум'я Веста, розпалася стріха над ним, аж видко стало, як зорі на небі ховаються, чекаючи сходу сонця. Випростався тоді старий Вест, піdnіс догори руки й очі і став чекати, доки полум'я забере з цього світу і його, і хату.

V

Тяжко змучився тої ночі Потех, а як стало благословлятися на світ, пішов до криниці освіжитися холодною водою.

Нахилився над криницею, а з води сяйво заряхтіло. Заряхтіло, піднеслося вгору, і з'явився край колодязя, Потехові перед очима, прегарний хлопець у зелених шатах. І був то Сварожич.

Стрепенувся з радості Потех і каже:

— Милий Сварожичу, а я ж тебе чекаю-чекаю! Скажи мені, горопашному, що маю робити? Бо катуюсь оце тут, мучуся, цілий рік мудрість закликаю, а все ніяк правди не доскіпаюся.

Сказав він це, а Сварожич, докірливо покрутівши золоточубою головою, мовив:

— Ой хлопче, хлопче! Қазав же я тобі лишатися коло свого діда, відплатити йому любов'ю за його любов до вас і не кидати старого, доки він тебе сам не покине.

А тоді ще й додав:

— Я думав, що ти наймудріший з-поміж братів, а насправді ти найдурніший. Катуєшся тут і мучишся, цілий рік мудрості докликаєшся, щоб правди дізнатися. А коли б послухався свого серця, яке ще на порозі хатини підказувало тобі повернутися, не залишати діда, ото й була б тобі, горопахо, правда справжня й нехитра.

Так проказав Сварожич, ще раз докірливо похитав золоточубою головою, а тоді загорнувся в золоту кирею, і не стало його.

Присоромлений і збентежений Потех сам залишився біля криниці, а з-поза каменюки визирає й регочеться, мов блазень, оте бісеня, мале, гидотне і з великими рогами. Сподобалося бісеняті, як Сварожич зганьбив Потеха, що такий уже праведний був. А Потех, очутившись від замішання, вигукнув радісно:

— Ось тільки-но вміюся і щодуху полечу до свого любого дідуся.

Мовивши так, він обернувся до криниці, щоб умитися. Нахилився води зачерпнути, та занадто низько схилився, послизнувся і впав у криницю. І втопився.

VI

Вискочило бісеня з-поза каменя, скікнуло на цямриння колодязя і заширнуло вниз на власні очі побачити, чи ж правда те, що сталося.

Правда. Потонув Потех. Оно він, лежить під водою.

— Ой-я-я! — заверещало бісеня, що було дурне як пень.— Ой-я-я, ой-я-я! Я вертаю з заслання!

Верещить бісеня, аж луна йде від скель, що оточили видолинок. Потому підскочило до каменюки, що її Потех притулив до цямриння, уперлося в неї, камінь перекинувся і завалив криницю. На камінь бісеня кинуло Потехів кожушок і вмостилося на нім, а тоді давай витанцювати, та вистрибувати на кожусі, та вищати:

— Ой-я-я, ой-я-я, кара скінчилася моя!

Стрибало воно, стрибало, верещало, верещало та й стомилося. Кинуло оком по видолинку, і якось не по собі йому стало.

Звикло бісеня до Потеха, і життя його буття коло цього праведника було таке вільготне, що раніше йому й не снилося. Тут він жиравав, скільки йому бажалося, і ніхто йому не забороняв, ніхто докорами не набридав. А тепер треба знов повернатися під вербу на болоті, до лютого царя Бісомара, туди, де казяться п'ять сотень бісенят, таких самих навісних, як і воно було.

Одвикло мале від усього того. Замислилося бісеня та й засмутилося-

зажурилося. А тоді лянуло долонею по долоні, дурне, безголове погання, що якусь хвилину тому стрибало з веселощів, та й стало плакати, ревіти й качатися по кожушкові від лютого горя.

Реве воно і скиглить, ніби сталося зовсім не те, з чого воно допіру раділо. Бісеня як бісеня: ревти, то вже ревти, і воно реве, скубе вовну з кожуха, качається по нім, як божевільне.

Під цю мить пришвидляли у видолинок Лютіша й Марун.

Вони вже обійшли були всю верховину і тепер вертали на галевину побачити, чи благополучно згорів собі там дід зі своєю хатиною. Отож вертаючи й забрели у видолинок, де досі ніколи ще не бували.

Почули Лютіша й Марун скигління, побачили кожух Потєхів і одразу подумали, чи не скійлося з ним якої біди.

Але жалю в них ця думка про брата не викликала жодного, бо вони не зугарні вже були за кимось і пошкодувати.

Аж тут завовтузилися бісенята, почувши, як скиглить їхній приятель. А відомо, що бісенята — вельми дружний народ, і немає вірніших друзів, коли хтось із них попадає в скрут у. На вербі й під вербоюони сваряться і б'ються, але в скруті ладні одне за одного і головою накласти.

Завовтузилися отже бісенята, занепокоїлися, нашули вуха, а тоді висунулися одне з торби, друге з-за пазухи. Вистромившись, побачили: борюкається їхній братчик з кимось, реве і скиглить, видко лише, як вовна навсібіч жмуттям розлітається.

— Роздирає його якась страшна звірюка! — зойкнули перелякані бісенята, повискаювали одне з торби, друге з-за пазухи й кинулися приятелеві на поміч.

Підскочили, а те знеможене лежить на кожусі й волає:

— Загинуло бідолашне! Загинуло бідолашне!

Утихомирюють бісенята свого приятеля, думають, може, воно на терня п'яткою наступило, може, йому комар у вухо залетів. Не жили-бо вони поруч із праведником, і невтімки їм було, чого воно верещить.

А бісеня все реве, і ні тобі голосу свого почути, ні заспокоїти його.

Змучилися бісенята, не знаючи, що з ним чинити. І покинути ж не можуть його в тій біді. Та врешті надумали: схопили кожушка за рукави й потягли на нім свого приятеля, та бігцем, та до лісу, а з лісу — під вербу, що на болоті, до Бісомара.

А Лютіша й Марун тим часом уперше за цілий рік позбулися своїх бісенят. Щойно бісенята їх покинули, братам тої ж миті здалося, що вони впродовж цілого року немов сліпці світом блукали і ніби оце тепер прозріли.

Перезирнулися вони, наче не сповна розуму, перезирнулися й враз збегнули, який гріх учинили, скривдивши діда.

— Братьє, рідний! — крикнули вони один одному.— Нум побіжімо діда рятувати.

І помчали вони до галевини, наче на крилах соколиних. Прибігли, а

До стор. 17

хата вже без стріхи, і з середини полум'я стовпом піднімається. Тільки стіни ще стоять та двері, важким клином заплішени.

Підскочили браття, вибили клин, убігли в хатину й на руках винесли з вогню старенького, що його вже полум'я починало за ноги хапати.

Винесли Лютіша й Марун діда, поклали його долі й стоять поряд, не сміючи жодного слова мовити.

За якийсь час розплющив дідусь очі й, уздрівши онуків, нічого їм не сказав, а лише попитав:

— Чи не бачили ви часом десь у горах Потеха?

— Не бачили, діду,— відказали брати, не сміючи йому в вічі глянути.— Загинув Потех, утопився сьогодні в криниці. А нам, дідусю, пробачми будемо тобі служити й коритися слухняніше від невільників.

Сказали вони ото так, і дід випростався, став на ноги.

— Вам, діти мої, бачу, вже прощено, бо живі зосталися. А от третій ваш брат, що найправедніший був, власним життям сплатив за свою помилку. Ходімо, діти, ведіть мене, мушу я побачити, де він загинув.

Скрушно слухали Марун і Лютіша свого діда, а тоді, взявши його попід руки, пішли з ним до видолинка. Недовго і йшли вони, та раптом побачили, що заблукали, що ніколи досі не бували там, куди оце зайшли. Сказали про те дідові, але він звелів іти тим самим плаєм.

Так вони дісталися до стрімкого урвища, що ним угору, до самого гребеня, вела стежка.

— Ой, помре наш дід на цім урвищі, дуже вже він слабенький,— перешіптується брати.

А старенький Вест одне твердить:

— Ходімо, діти, як нас путь веде.

Стали вони видряпуватися далі тим самим путівцем, дідусь уже і зблід, і посірів з лиця. А вгорі, на гребені, усе щось так солодко брінить і дзюркоче та ряхтить і виблискує.

Вибралися нарешті вони на гребінь і заніміли, і скам'яніли від жаху й дивовижі. Немає попереду ні гір, ні долини, ні бескеття, ні рівнини — нічого немає, тільки стеляться білі хмари, немов море безкрає. Білі хмари, а понад ними рожева хмаринка. А на тій рожевій хмаринці — бескид кришталевий, на нім палац золотий, і широкі сходи ведуть до того палацу.

То був золотий палац Сварожичів. Сяє з палацу сяйво ніжне, сяє від хмаринки рожевої, від бескиду кришталевого, від мурів золотих, а найбільше од вікон палацових. Сидять там прохані гости Сварожичеві, п'ють із золотих келихів, щастя й здоров'я зичать кожному новому гостеві.

Але не запрошує і навіть до мурів не допускає Сварожич тих, що кривдою якоюсь душу свою забруднили. Шляхетне, добірне товариство зібралося в палацовій залі, від нього й проміниться оте сяйво ніжне.

Стойте на гребені старий Вест із онуками, немов заціпило їм, дивляться на ту дивовижу. Дивляться — і раптом бачать: сидить хтось на тих сходах, що ведуть до палацу. Закрив обличчя руками і плаче.

Поглянув дідусь, придивився краще й упізнав свого Потєха.

Стрепенулася душа дідусева, випростався він і гукнув понад хмарами:

— Що тобі сталося, дитино моя?

— Та от, дідуню, підняло мене з криниці якесь велике сяйво і сюди перенесло. Опинився я тут, а до палацу не впускають, бо завинув я перед тобою,— одказав Потєх.

Побігли в діда слози з очей. Прагнуть і руки його, і серце обняти кохану дитину свою, втішити її, помогти їй, виручити чадо своє любе.

Поглянули Марун і Лютіша на діда, а той весь змінився на обличчі, посірів, з лиця спав і геть не схожий на живу людину.

— Помре наш старий від тих страхіть,— шепоче один брат іншому.

Але старенький нараз подолав знемогу і вже намірився йти далі, та раптом обернувся до них і мовив:

— Ходіть собі, діти, вертайте на галевину, і коли вже вам прощено, живіть собі й користайте чесно з того, що вам судилося. А я піду помогти тому, кому, може, й найбільше відважено, але за найтяжчу ціну.

Голос дідові зовсім охляяв, але старий стояв перед онуками рівно, мов стовп.

Зирнулися Лютіша й Марун, що це дід плете дурниці, ніби хоче через хмари перейти, коли сили не має навіть слово мовити.

Але старий уже пішов. Ступив і пішов, попрямував по хмараах, немов по землі. Іде собі старий, іде, і ноги несуть його, немов легенький він, як та пір'їнка, і одяг його на вітрі має, наче хмарка летить понад тими білими хмарами. Прямує дідусь до рожевої хмаринки, до бескиду кристалевого, до широких сходів. Квапиться старий по сходах, до онука свого поспішає. Що вже тої радості було, як обнялися дід з онуком! Обійняв Потєха старий, притис до грудей, ніби сподіваючись ніколи вже й не відпустити від себе. Дивляться Марун і Лютіша, слухають, і чується їм, як старому і хлопцеві щось у грудях скліпує від великого щастя.

Та ось схопив старий онука за руку і повів по сходах до палацовых дверей. Лівою рукою онука веде, а правою стукає в двері.

І знову диво! Як оком змігнути розчинилися двері, показалася осяйність палацу, і прохані гости шляхетні очікують біля дверей діда Веста та його онука Потєха.

Очікують, руки до них простягають, до палацової зали заводять.

Ще бачать Марун і Лютіша, як повз вікна вони проходять, як до столу їх садовлять: першого поміж першими діда Веста, а біля нього Потєха, і золоточубий юнак Сварожич із золотим келихом у руці вітає гостей.

Велика скрута огорнула Лютішу й Маруна, коли отямылися вони від щойно баченого дива.

— Ходімо, брате, до себе на галевину,— пошепки мовив Марун.

Збентежені незмірними дивами, прийшли вони на свою галевину і ніколи вже протягом подальшого життя не спромоглися навіть гребеня того гірського відшукати.

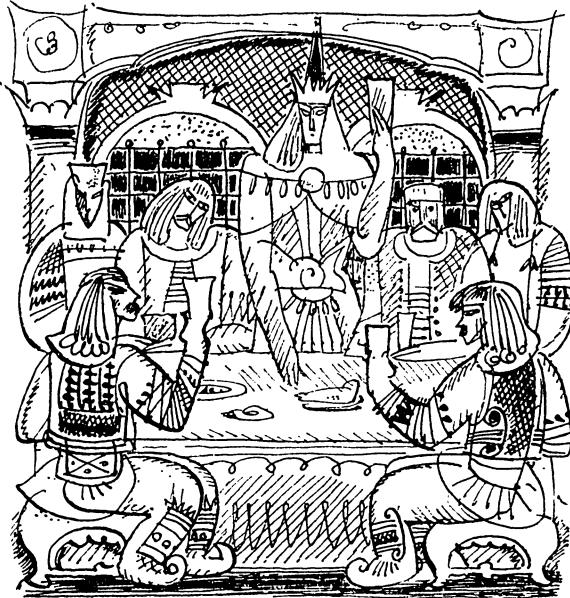
Так воно було, так сталося.

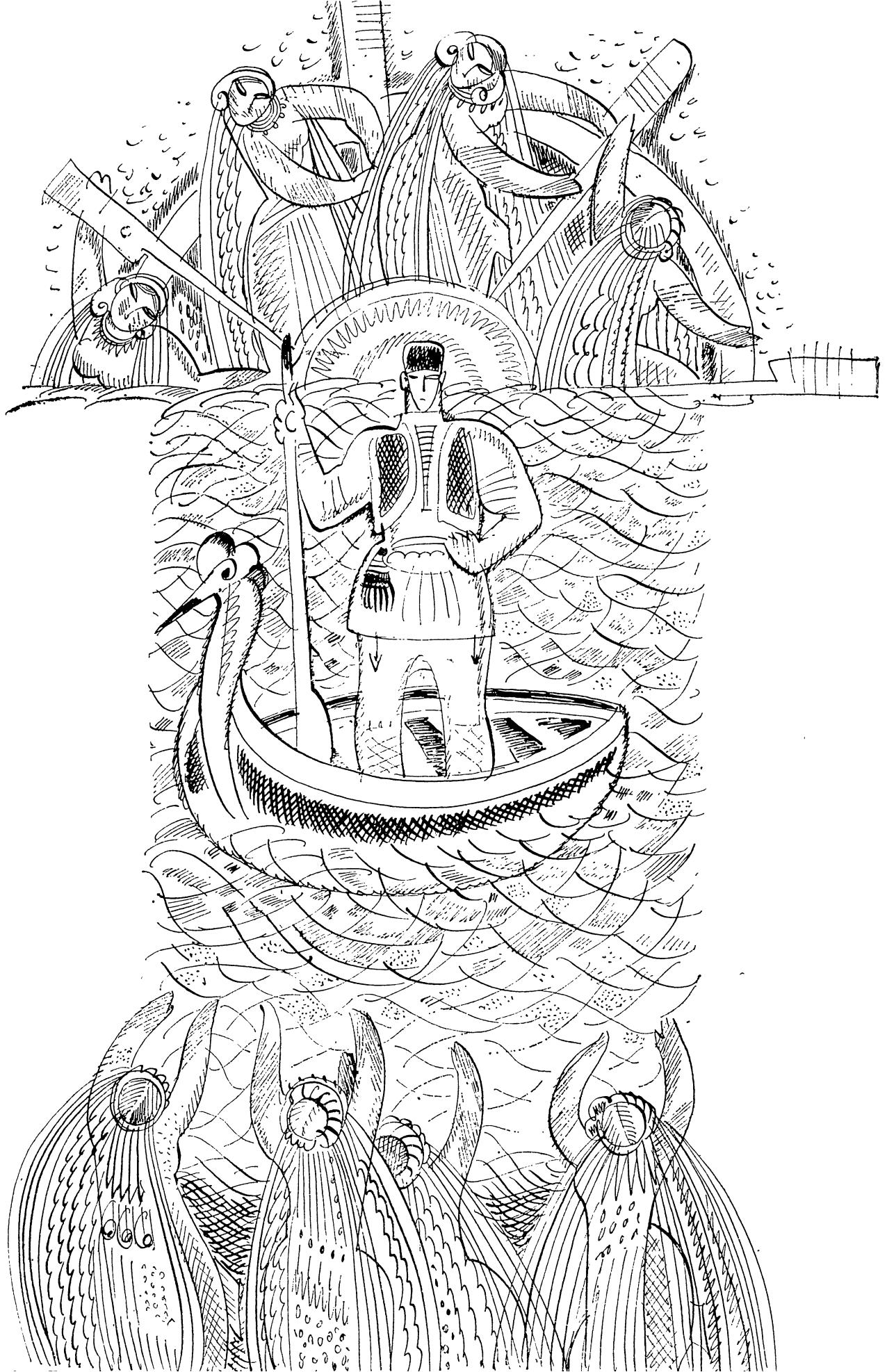
Марун і Лютіша жили на лісовій галевині. Прожили вони довгий вік, як порядні люди, викохали добрих нащадків, синів та онуків. Усе добро переходило від батька до сина, і святий вогонь, що до нього день у день докладалося по трісці, горів не згасаючи.

Отож, недаремно побоювався Бісомар Потєха. Коли б не загинув наймолодший брат, шукаючи правди, не залишили б бісенята Маруна й Лютішу, не було б на лісовій галевині святого вогню і праведного народу.

А так усе обернулося на ганьбу й сором Бісомарові та його військові. Коли ото двоє бісенят притягли до Бісомара Потєхів кожух, а в ньому свого приятеля, що ревів, немов з'їхавши з глузду, розлютився Бісомар страшно, збагнувши, що всі три парубки вислизнули з їхніх пазурів. Від гніву безмірного звелів він повідрізувати роги всім трьом бісенятам, щоб ходили вони все життя безрогі, на глум повсюдний.

Але Бісомарові ганьби від того не поменшало. Авеж, щодня йому доводилося кахикати від святого диму, а до лісу він і носа сунути не наважувався, щоб не стріти якої порядній людини. Так і не розжився з того Бісомар ні на що, опріч порожнього Потєхового кожуха. То нехай він йому й залишається, бо Потєхові однак ні до чого той кожух у золотому палаці Сварожича.

РИБАЛКА ПАЛУНКО ТА ЙОГО ДРУЖИНА

I

Обридло рибалці Палункові його злиденне життя. Жив він самітником на пустельному морському березі й цілими днями вудив рибу кістяною вудкою, бо про мережі в тім краї ще не відали. А що на ту вудку упіймаєш?

— Хіба то життя! — казав собі подумки Палунко. — Що за день упіймаєш, увечері поїси, і ніякої втіхи немає для мене на світі.

Але прочув Палунко, що живуть на землі багаті дукачі й усілякі володарі, живуть у добрі й веселощах, у золоті й розкошах. І вроїлася Палункові в голову думка, як би це й собі такі багатства побачити та пожити в розкошах. Заприсягся він, що три дні сидітиме у своїм човні серед моря, а риби ловити не буде, ачей допоможе йому цей зарік.

От і сидить собі Палунко три дні й три ночі у своїм човні серед моря, три дні сидить, три дні голодує, три дні риби не ловить. А коли четвертого дня стало благословлятися на світ, виринув з морської безодні срібний човен із золотими веслами, а в човні, немов королівна світла, стоїть яснолиця Дівчина-Зоряниця.

— Три дні зберігав ти життя моїм рибоњкам, то скажи, яким добром маю я тобі за це віддячити? — спитала Дівчина-Зоряниця.

— Поможи мені виборсатися з моїх злиднів, з моого життя безрадісного. Ти ж бо знаєш, день крізь день ти няюсь я цим безлюдним краєм. Що вдень упіймаю, надвечір поїм, і не маю я ніякої втіхи на цім світі,— одмовив Палунко.

— Йди додому, там знайдеш усе, що тобі треба,— сказала йому Дівчина-Зоряниця. А мовивши, одразу й зникла зі своїм срібним човном у морській безодні.

Мерщій поплив Палунко до берега, а відтак бігцем додому. Тільки він на поріг, а навстріч йому дівчина, сирота сердешна, здорожена, знеможена мандрівкою далекою із самого загір'я. І каже дівчина:

— Померла в мене мати, й нікого я більше в світі не маю, візьми мене за дружину, Палунку.

Не знає Палунко, що його робити. «Чи не це воно те щастя, що його мені Дівчина-Зорянця посилає?» Бачить Палунко: дівчина така ж бідна сиротина, як і він сам, але ж боїться він щось не так зробити і щастя своє прогавити. Тож погодився він взяти сироту собі за жінку. А вона така була притомлена, що відразу лягла і спала до наступного дня.

Ледь дочекався Палунко нового дня, щоб побачити, яке то щастя йому прибуло. Але день настав, і нічого не змінилося, хіба що коли він, зібравши вудки, пішов по рибу, жінка його подалася в гори по лободу. Прийшов увечері додому Палунко, прийшла й жінка, і повечеряли вони рибою та лободою.

«Коли це і є подароване мені щастя,— подумав собі Палунко,— то я міг би й без нього прожити».

Після вечера сіла жінка біля Палунка і, щоб розважити його, почала розповідати казки. Розповідає вона про багатих людей, королівські палаці, про змій, що вартиують ті скарби, про королівну, що сіє в саду перли, а збирає діаманти. Слухає Палунко, і серце йому грає з радощів. Забув Палунко про свої злидні, він і три роки ладний був би слухати такі казки. А ще більше зрадів Палунко, коли подумав: «Ця жінка — чарівниця, вона мені вкаже путь до змієвих скарбів або до королівного саду. Треба тільки терпіння мати, щоб не зобидити її».

Чекає Палунко, а день за днем збігає, минув отак рік, минув і другий. Вже в них і син знайшовся, Влатком малого назвали. Але все як було, так і лишилося: Палунко рибу вудить, жінка вдень у полонині лободу збирає, увечері вечерю варить, за вечерею дитя тішить та Палункові казки розповідає. І що далі, то кращі казки вона повідає, і все тяжче Палункові їх слухати. Але одного вечора все це йому обридло, і серед жінчиної розповіді про незліченні скарби та розкошування Короля Морського він підскочив розгніваний, ухопив жінку за руку й каже:

— Годі вже зволікати, завтра вранці поведеш мене до палаців Короля Морського.

Злякалася жінка, коли Палунко ото так підскочив. Каже, що не знає, де ті палаці Короля Морського, але розлючений Палунко побив жінку і похвалився зовсім її вбити, якщо вона не викаже йому чарівної таемниці.

Аж тепер збагнула сердешна жінка, що мав її Палунко за чарівницю. Заплакала вона та й мовить:

— Ніяка я, горопахо, не чарівниця, сиротина я сіромашна і ніяких таемниць не знаю. А що тобі все розповідаю, то серце мені підказує тебе розважати.

Ще більше розлютився на ту мову Палунко,— це ж довгі два роки дурив він себе сподіванками! Гнівно наказав жінці, щоб завтра вдосвіта разом із дитиною йшла берегом моря праворуч, а сам він, мовляв, піде

ліворуч, і не повернатимуться назад, доки не знайдуть путі до Короля Морського.

Удосвіта прокинулася жінка та й зайшлася плачем, благає Палунка не розлучатися.

— Хто зна, де, коли і хто з нас стріне біду на цім скелястім березі,— казала вона.

Але Палунко знов насварився на жінку, тоді вона взяла дитину й пішла плачуучи, куди чоловік її звелів. А сам він пішов у другий бік.

От іде жінка з дитям, з малим Влатком, іде тиждень, іде другий. Ніде не бачить шляхів до Короля Морського. Геть зморилася, бідолашна, і одного дня заснула на камені побіля моря. А коли прокинулася, бачить — немає дитини, немає Влатка безпорадного.

І так жінка перелякалася, що сльози скам'яніли у неї в серці, а від великої туги урвалась їй мова, і вона оніміла.

Повернулася німа сиротина на берег і здовж нього прибрела додому. Другого дня прибрів і Палунко. Не знайшов він путі до Короля Морського, повернувшись лихий та скажений.

Ступив до хати, аж глядь — немає малого Влатка, а жінка німа. Не може сказати юному, що сталося, лиш катується від туги.

Оце так у них відтоді й було. Жінка не плаче, не голосить, мовчки в хаті порається, за Палунком ходить, а хата тиха й порожня, мов труна. Якийсь час терпів Палунко це горе, а тоді зовсім досада його пойняла: саме як найбільше сподівався добутися до розкошів Короля Морського, і вхопила його ця біда, ця невдача.

Зважився Палунко та й одного ранку знову вибрався в море. Сидить у човні серед моря три дні, три дні голодує, три дні риби не ловить. А як настав четвертий день, з'явилася юному Дівчина-Зоряниця.

Розказав їй Палунко, що сталося, і поскаржився:

— Ще гірше мені тепер ведеться, аніж перше. Дитини не стало, жінка — німа, у домі пустка. Пропаду я від цього горя!

— Чого ж ти бажаєш? Поможу я тобі ще раз.

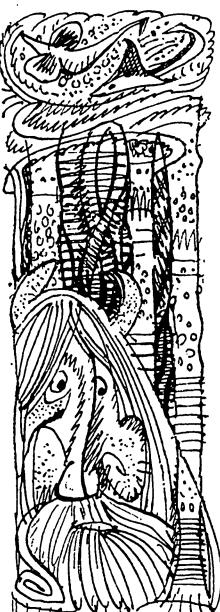
А в Палунка одна божевільна думка, яка запала юму в голову,— поглянути на багатства Короля Морського та й собі щось од них зажити. Тож і не прохає він, щоб юму дитину повернули або щоб жінка забала-кала, про інше благає Дівчину-Зоряницю:

— Зроби мені ласку, Дівчино-Зорянице ясна, покажи мені путь до Короля Морського.

І знов нічого не заперечує Дівчина-Зоряниця, тільки навчає Палунка пильненсько:

— Дочекайся молодика і як стане день займатися, сідай у човен і пливи за вітром на схід. Однесе тебе вітер до острова Буяна, до каменя Алатиря. Там я на тебе чекатиму й покажу тобі путь до Короля Морського.

Радісний повертається Палунко додому.

Діждався він молодика і, нічого не сказавши жінці, вдосвіта сів у човен та й поплив за вітром на схід.

Дмуха вітер, несе його до моря незнаного, до острова Буяна, що мов сад зелений пишається серед моря. А на ньому — буйні трави, луки, на ньому лози виноградні, мигдаль розквітлий. А серед острова — коштовний камінь, білий горючий камінь Алатир. Півкаменя над островом сяє, друга половина під островом у морі світить. І сидить на тім камені Алатирю посеред острова Буяна Дівчина-Зоряница.

Чемно зустріла Палунка Дівчина-Зоряница, добре його навчила. Показала йому млинове колесо, що плаває в морі недалеко острова, а біля того колеса Морські Дівчата гуляють, розважаються. Навчила вона Палунка, як те колесо ублагати, щоб воно його до Короля Морського спустило і то так, аби не поглинула морська безодня.

І ще сказала Палункові Дівчина-Зоряница:

— Великого багатства і розкошів заживеш ти у Короля Морського, але знай: на землю повернутися вже не зможеш. Тroe страховинних вартових стережуть шляхи звідти. Один хвилі здіймає, другий вітри підганяє, а третій блискавками небо крає.

Та що все те Палункові! Радісно сідає він у човен і пливе до млинового колеса, міркуючи: «Не знаєш ти, Дівчино-Зорянице, що таке злідні на цьому світі. Ніколи не забажаю я повернутися на землю, де саме тільки горе покидаю!»

Доплив він до колеса млинового, а навколо нього Морські Дівчата пустотливі гуляють, розважаються. У хвилі пірнають, одна одну доганяють, коси їм по хвилях метляються, срібні плавці їм тріпочуться, і рум'яні вуста всміхаються. І на колесо вони вибираються, і навколо нього море спінюють.

Доплив човен до колеса млинового, і Палунко вчився так, як навчила Дівчина-Зоряница: підняв весло вгору, щоб його безодня морська не проковтнула, і такі слова проказав:

— Колесо-ковертень, заверти мене хоч до безодні смертельної, хоч до Короля Морського.

Щойно вимовив Палунко ці слова, плюснули Морські Дівчата хвилею, немов рибки, скучилися біля колеса, скопчилися білимі руками за шпиці й завертіли колесо, швидко завертіли, аж у голові запаморочилося.

І враз утворився в морі вир, жахливий вир, глибокий вир; захопив той вир Палунка, наче сірника тонесенько-го, і миттю спустив його до препишних палаців Короля Морського.

У вухах Палункові ще відлунював шум моря та пустотливий сміх Морських Дівчат, а сам він уже опинився на прегарному піску зі щирого золота.

Озирнувся Палунко навкруги й вигукнув:

— Ой леле, ой дивне, ціла галявина золотого піску!

Це тільки Палункові здалося, що то галявина, насправді ж то була велика зала палацу Короля Морського. Немов мармурові мури, зівсебіч залу оточувало море, і понад залою теж кришталевим склепінням стояло море. Від каменя Алатиря сіялося блакитне сяйво, подібне до сяйва місяця. Схиляються над залою гілки перлинні, підносяться тут і там столи коралеві.

А в кінці зали, в протилежному кінці, там, де бринить музика і видзвонюють дрібнесенькі балабончики, там у золотім піску виніжується і спочиває Король Морський. Занурився увесь у золотовий пісок, лише голову волячу вистромив. Біля нього стіл з коралів, позад нього — живопліт із золота.

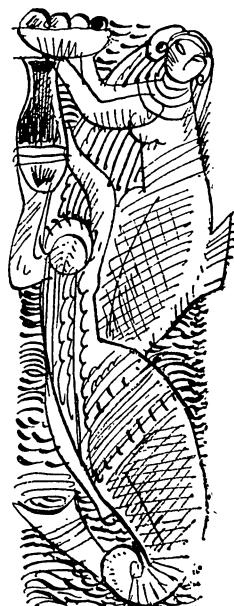
І так ніжно бріннят флюари, так дрібно видзвонюють балабончики, так ряхтиль усе навколо й виблискуює, що Палункові подібне щастя й раювання навіть і не снилось!

Запаморочилося Палункові в голові від бездумних радощів, здалося йому, ніби винця хильнув добрячого, заграто серце, ляснув він у долоні, побігав по золотому піску, немов метушливе дитя, беркицьнувся два-три рази, наче маленький пустун.

Дуже все це сподобалося Королю Морському. Ноги в нього важкі-важелезні, а ще важча голова його воляча. Зареготався Король Морський, наче грім загуркотів, аж золотий пісок, де він спочивав, хмаркою піднявся від того реготу.

— Справжній тобі хлопчисько легконогий,— мовив Король Морський і, зірвавши над головою гілочку перлів, подарував Палункові.

А тоді за велінням Короля Морського віли Підморни-ці винесли на золотих тарелях їстива добірного та питва медового. Розкошує Палунко побіч Короля Морського, коло столу коралевого, у шані великій.

Підобідав Палунко, й питає тоді його Король Морський:

— Може, ще чого тобі забажалося, голубе?

А що може забажати сіромаха злиденний, ніколи справжнього добра й не бачивши? Зголоднів Палунко за далекої дороги, й мало було йому їстива добірного та питва медового, тож і мовить він Королеві Морському:

— Коли вже ти мене питаєш про це, Король Морський, то хотілося б мені дістати ще добру таріль вареної лободи.

Зчудувався тій мові Король Морський, а тоді збагнув, засміявся й каже Палункові:

— Ба, ба, брате мій, дорогенька в нас лобода, дорожча від перлів та перламутру, бо далеко від нас росте. Ale коли вже ти забажав, виряджу я вілу Мореперелітку, принесе вона з твого краю лободи. Ale ти мусиш іще три рази беркицьнутися.

Радий Палунко без міри, це ж йому зовсім не важко.

Схопився він на свої ноги легенькі, а тим часом до зали швиденько позбиралися і віли Підморниці, і вся інша челядь поглянути на те диво.

Розігнався Палунко по золотому піску і перекинувся спритненько і раз, і другий, і третій, немов та вивірка. А Король Морський і вся челядь регочуться та дивуються його спритності.

Та найсолідше сміялося дитя якесь маленьке, королевич малий, як нарекли його віли Підморниці, гуляючись та пустуючи. Сидить молоденький королевич у золотій колисці, у шовковій сорочечці. Колисочка перлинними балабончиками оздоблена, а в ручках у дитини — золоте яблуко.

Як Палунко перекинувся, малий королевич засміявся солодко-солодко. Озирнувся Палунко на нього, поглянув на малого королевича і остав-пів: це ж його дитинка, його пузьверінок, Влатко малий.

Ой як вразило це Палунка! Він і в голові собі покласти не міг, що це його так вразити може.

Спохмурнів Палунко, розлютився, а трохи очумавшись, подумав: «Ти ба, халамидник, куди подівся, розкішує тут, бавлячись та пустуючи, а мати його вдома оніміла з горя».

Роззлостиився страшно Палунко, не може ні себе, ні сина свого бачити в цих хоромах. Ale ж і сказати нічого не сміє, аби його з дитиною не розлучили. І надумав він стати прислужником у свого сина, Влатка малого, так міркуючи: «Колись та опинюсь я сам на сам із дитям, нагадаю йому про батька та матір, та й втечмо з ним. Заберу звідси шибеника-сина, поверну його матері».

Так міркував Палунко, і якось таки випало, що лишився він наодинці з дитиною. От і каже він малому пощепки:

— Давай, синку, втечмо звідси, це ж я — твій батько.

Але Влатко був зовсім малий і нерозумний, та й під водою вже дов-

генько пробув, тож геть забув свого батька. Засміявся малий, засміявся королевич, думаючи, що це так жартує Палунко. Ще й ніжкою Палунка копнув:

— Ніякий ти не батько мені, ти блазень, бо перед Королем Морським перекидаєшся.

Вжалили ці слова Палункові в саме серце, помер би, здається, від образи. Пішов він геть і заплакав з досади гіркої. Скупчилася навколо нього челядь Короля Морського, та й кажуть одне одному:

— Еге, далебі великий пан був він на землі, коли в цих розкошах плаче.

— А так,— відказує ображений Палунко.— Був я в себе такий самий, як оце ваш Король Морський. Мав дитину, що мене за бороду смикала, жінку мав, що про всілякі дива мені розповідала, а що лободи тої, брате ти мій,— скільки забажаєш, і не треба на голові ні перед ким ходити за неї.

Дивується челядь з такого багатства, дають спокій Палункові, нехай собі журиться за своїм щастям. А Палунко й далі прислужує малому королевичу. Догоджає синові всіляко, сподівається, що колись таки настановить його втекти звідси. Та малий королевич день у день розбещеніший стає та бешкетніший. І що більше часу минає, то за більшого блазня Палунка має.

II

Доки все це відбувалося, жінка Палункова вдома самотувала та журилася. Першого вечора вогонь у хаті гляділа, вечерю варила, а не дочекавшись Палунка, покинула дбати про вогонь і більше його не запалювала.

Сидить ото сиротина німенька на порозі, і не робить, не порається, й не плаче, а тільки мордується горем своїм та тugoю своею. І не може ні в кого поради спитати, бо ж німа, і не може в море за Палунком податися, бо від туги геть знесилилася.

Ну, куди їй, бідолашній, податися, як не до рідного краю, у далеке загір'я, де поховано її матір. От і подалася вона туди одного дня. Стала над могилою материною, коли не знати звідки з'явилася перед нею струнка сарна. І проказала їй сарна німою мовою:

— Не сиди без діла і не побивайся, доню моя, бо серце тобі трісне і хата розвалиться. Мусиш щодня вечерю Палункові готовувати, а зготувавши, сідай куделицю прясти. Як не прийде Палунко, ти на світанні візьми його вечерю та куделицю м'якеньку, а ще прихопи флюору двоїсту ніжноголосу і йди собі до скелля прибережного. Там у флюору заграй, і змії та зміненята вечерю їстимуть, а чайки куделицею гнізда обкладатимуть.

Усе достеменно зрозуміла донька, що її мати наказала, і так і чинила.

Щойно посутеніє, вечерю готує, потому куделицю пряде. Немає Палунка, то на світанні бере флюору й несе до скелля прибережного вечерю й куделицю. Там вона у флюору двоїсту грає; як заграє тонесенько у праву, меншеньку, сопілочку, виповзають зі скелля змії та зміненята. Вечерю ласують, жінці своєю мовою безголосою дякують. А як у ліву, більшеньку, сопілоньку загуде, чайки-кигиці з чаєнятами прилітають, куделю по гніздах розносять та жінці дякують.

Отак і робила жінка щодень. Уже й місяць тричі народжувався, а Палунка нема та й нема.

І знову тяжка туга обсіла горопашну німу жінку, і знову йде вона на материну могилу.

Вийшла до неї сарна, а Палункова жінка й каже їй німою мовою:

— Матінко моя, все я зробила, як ви веліли, а Палунка немає! I так же мене вже змучило те чекання. Чи в море мені кинутись, чи голову розбити об скелю?

— Донечко моя,— відказує сарна,— не піддавайся зневірі. Лютою мукою мучиться твій Палунко. А ти ось послухай, як йому зарадити. Є у морі незнаному риба велика, і має та риба плавці золоті, а на плавцях у неї — золоті яблука. Якщо спіймаеш місячної ночі цю рибу, полегшиш муки своєму Палункові. Але на шляху до моря незнаного треба пройти крізь три печери з хмар: у першій печері — змія велетенська, мати всіх змій, вона море розбурхує, хвилі здіймає; у другій печері — птаха велетенська, мати всіх птахів, вона буревій роздмухує; у третій — бджола золота, мати всіх бджіл, вона блискавки засвічує й ними небо крає. Йди, доню, до моря незнаного, не бери з собою нічого, oprіч вудки та флюори двоїстої ніжноголосої, а як у скруті лютій опинишся, відпори свій правий рукав, білій, непідрублений.

Запам'ятала все дочка, взяла другого дня човен, рушила у безмежне море і нічого не взяла з собою, окрім вудки та флюори двоїстої тонкоголосої. Довго блукала вона, морем мандрувала, поки принесли її хвилі до трьох страховинних печер з важчезних хмар.

Біля входу до першої печери піднесла голову змія страховинна, мати всіх змій. Страшною головою весь вхід затулила, а тілом уздовж печери простяглася і там велетенським хвостом вимахує, море каламутить та хвілі здіймає.

Не зважується жінка і близько підступити до страховиська. Тоді згадала про свою флюору двоїсту і стала на праву, меншеньку, сопілочку грati. Грає, висвистує, а з усіх країв далеких, скелястих квапляться, пливуть змії та зміненята. Припливли, примчали змії різномасті та зміненята маленькі й стали благати змію страховидну:

— Пропусти, матінко наша, цю жінку, хай вона пропливe човном крізь печеру. Вона великого добра нам чинила, щосвітання нас годувала.

— Крізь печеру не можу я її пропустити, бо мені сьогодні море належить розбурхувати,— відмовила страшна змія.— Але якщо ця жінка вам

добро зробила, я добром їй і віддячу; воліє вона мати важкий самородок золота, а чи шість низок перлів?

Не спокусилася вірна жінка на перли та золото, таке відказала вона змії німою мовою:

— Я припливла сюди заради дрібнички, заради риби з моря незнаного. Як я тобі добро вчинила, пусти мене крізь печеру свою, зміє стравинна.

— Пусти її, матінко наша,— пристали до жінчного прохання змії та змієната,— це ж скільки вона нас годувала, скількох вигодувала. Ти ляж собі, матінко наша, поспи трішки, а ми за тебе море розбурхаемо.

Не могла змія відмовити численній рідні своїй, а ще спати її страх як хотілося, тисячу років уже мріяла вона виспатися. Тож пустила вона жінку крізь печеру, а сама простяглася в ній і заснула, загадавши перед тим зміям та змієнятам:

— Дивіться ж, добре побурхайте море, доки я часинку спочину.

Проминула німа жінка печеру, а змії та змієната залишилися в ній. І замість розбурхувати море, стали його втихомирювати.

Тим часом жінка дісталася до другої печери, а в тій печері — птаха велетенська, мати всіх птахів. Вистромила птаха з печери голову стравовидну, залізного дзьоба розтулила, величезні крила по печері розкрилила, махає ними, вітер роздмухує.

Дісталася жінка флюяру двоїсту й заграла на ліву, більшеньку, сопілочку. Позліталися з усіх усюд сірі чайки та маленькі чаєніта і благають страшну птаху пропустити крізь печеру човен із жінкою, яка багато добра їм зробила, щодня постачаючи куделицю.

— Не можу я її пропустити крізь печеру, бо мені сьогодні належить великий буревій роздмухати. А коли вона вам добро вчинила, я ще більшим добром її відплачую. Дам їй живої води із залізного дзьоба, щоб до неї мова повернулася.

Дуже важко було бідолашній німій жінці відмовитися від того, про що вона навіть мріяти не наважувалася. Але вона лишилася непохитна і так відказала птасі:

— Я припливла сюди не заради власного добра, а заради маленької дрібнички, мені потрібна риба з моря незнаного. Якщо я тобі добро вчинила, пропусти мене крізь свою печеру.

Ублагали чайки матір-птаху, ще й намовили її лягти поспати, а вони, мовляв, за неї будуть вітер роздмухувати. Послухалася матір-птаха свою рідню, звісилася на залізних пазурах у печері й заснула.

А чайки й чаєніта, замість буревій роздмухувати, стали його втихомирювати.

Так німа жінка проминула й другу печеру і допливла до третьої.

У третій печері жила золота бджола. Біля входу вона злітає, блискавками вогненними небо крає, громами громотить. Стугонить море й печера, брязкають блискавки по хмарах.

Жах охопив жінку, коли вона сама-самісінька опинилася серед цього страхіття. Та згадала вона про свій правий рукав; одірвала білий рукав непідрублений, змахнула ним проти бджоли золотої, і спіймалася бджола у той рукав.

Стихли в одну мить блискавки й громи, а золота бджола стала благати жінку:

— Відпусти мене, жіночко, на волю. А я тебе дечого навчу. Поглянь ген туди на море безкрає, велику радість побачиш.

Поглянула жінка на безкрає море: сонце саме ладналося виринути з хвиль, зажевріло небесне склепіння, зажевріло море проти сходу, і в цю ж мить з моря виринув срібний човен. У човні, немов королівна яснолиця, сиділа Дівчина-Зоряніця, а побіч неї була маленька дитинка у шовковій сорочечці, з золотим яблуком у руці. Це Дівчина-Зоряніця гуляла вранці по морю з малим королевичем.

Упізнала жінка свого синочка загубленого.

Ой ти ж диво дивовижне, і чого це море таке широке, що не може мати все його обійняти; і чого це сонце таке високе, що не може мати рукою його дістати.

Затремтіла мати з великої радості, тремтить вона, немов тонка трепета. І не знає, що їй чинити, чи то руки до дитини простягнути, чи гукнути її голосом лагідним, чи, може, найкраще просто дивитися на неї довіку?

Пливе срібний човен по морю рум'яному, от уже і загубився вдалині, пірнув човник у море. Аж тепер мати схаменулася.

— Я тобі путь покажу,— каже золота бджола.— Дістанешся до малого королевича, до синочка твого, з ним будеш у щасті жити. Але перше випусти мене на волю, щоб могла я блискавками з печери небо краяти, а ти вже щоб не сміла крізь печеру плавати.

Гірка печаль охопила бідолашну матір. Охопила і збентежила. Дитя своє вона побачила, жаданнячко жадане своє! Побачила, а не пригорнула, не поцілуvala! Збентежила печаль жінку, не знає вона, що чинити їй далі, залишатися вірною Палункові чи забути про нього? Одпустити бджолу та до сина свого податися чи пливти крізь печеру до моря незнаного по рибу велику?

Дуже збентежила бджола жінку, аж її слізозі від серця одступили, жива мова їй повернулася, і вона живим словом бджолі проказала:

— Не печаль мене, золота бджоло. Не відпушу я тебе на волю, бо мушу крізь печеру пропливти. Я своє дитя оплакала і в серці своїм поховала. І сюди я приплівла не заради щастя свого, а заради дрібнички малесенької, заради риби з моря незнаного.

Тихе-тихесеньке цього дня море було, втихомирилися вітри, бо в одній печері змія страховинна спала, у другій — птаха велетенська, а в третьій — жінка зморена.

Отак тихо-мирно минав день, вечір наблизався — ось і сяйво місячне

вже посіялося. Коли місяць високо на небо зійшов, жінка запливла у море незнане, і посеред того моря опівночі вудку закинула.

III

Звечора малий королевич звелів Палункові сплести ѹому вночі добрі віжки шовкові.

— Завтра вранці запряжу я тебе в колиску,— сказало мале,— і ти возитимеш мене по золотім піску.

Ні, цього вже було занадто для Палунка. Адже досі ѹому щастило ховатися від Дівчини-Зоряніці, коли вона ранками до моря спускалася, а завтра вона побачить, як син ѹого у колиску запряг.

Спить уся челядь, спить Король Морський, спить королевич розбещений, один тільки Палунко не спить, віжки плете. Тugo плете, немов щось надумав. Як сплів, бачить, цупкі віжки вийшли, і мовить Палунко собі:

— Нікого я не питав, доки дурниці робив, не питатиму ѹ тепер, коли знову розум до мене повернувся.

Так він проказав півголосом, тихесенько приступив до колиски, де міцно спав ѹого син, попросмикував віжки крізь реберця колиски, прив'язав її собі на спину та ѹ пішов, намірившись утекти з сином.

Нечутно ступаючи по золотім піску, Палунко минув простору залу, подібну до великої галевини, проліз крізь золотий живопліт, розсунув гілля перлинне. А приступивши до моря, що здіймалося вгору, немов мури, і хвилини не вагався Палунко, пірнув і поплив з дитиною на спині.

А що вже далеко, горе-горенько, від Короля Морського до світу білого! Пливе Палунко, пливе, але скільки може пропливти рибалка, та ще коли на спині в нього малий королевич із золотим яблуком та ѹого колиска золота. Здається, що море над ними чимраз вище здіймається, чимраз важче стає!

Незабаром Палунко вже геть знемігся, а тут іще почув, як брязнуло щось по золотій колисці, зачепилося за її реберця і потягло щосили.

«Оце вже час мені, бідолашному, з життям прощатися,— мовив Палунко подумки.— Це вже страховище підморське на ікла свої мене взяло».

Але то не були ікла морського страховиська, то був костяний гачок з вудки, що її закинула Палункова жінка.

Відчувши, що гачок зачепився, зраділа жінка, напружила всю силу і стала тягти, витягувати велику рибу, доки вона не встигла зірватися.

Коли підтягла поблизчче, показалися з моря найперше золоті реберця колиски. За місячного світла жінка добре не роздивилася й подумала собі одразу: «Це золоті плавці рибини».

Тоді вигульнуло з моря дитя з золотим яблуком. І знов жінка подумала: «Це золоті яблука на плавцях». А коли з моря вистромилася Палункова голова, жінка радісно вигукнула:

— А ось і голова великої рибини!

Весело гукнула і ще ближче до себе притягла. А коли вже зовсім близенько притягла,— ой батеньку, світку мій,— хто б оце до ладу міг розповісти, що їм було від радошків превеликих, коли здибалися, нарешті, всі троє в човні, при місячнім сяйві, серед моря незнаного!

Проте не сміють вони часу марнувати, треба ж бо ще печери проминути, доки сторожа їхня не пробудилася. Узялися вони за весла та помчали так хутко, як до снаги їм тільки було.

Аж тут біда несподівана приключилася! Допіру малий королевич матінку свою уздрів, одразу й згадав її. Обняло дитя матінку обома ручками і випустило золоте яблуко. Впalo яблуко в море, як камінь полетіло на дно, прямісінько до палацу і влучило Королеві Морському в плече.

Прокинувся той, рикнув люто. Посхоплювалася від сну вся челядь палацова. Вмить завважили, що не стало малого королевича та прислужника його. Вислали за ними погоню. Випливли під місячне сяйво Морські Дівчата, полетіли крізь ніч легококрилі віли Мореперелітки, вирушили швидкі скороходці підняті варту в печерах.

Але човен уже проминув печери, і погоня помчала далі за човном. Веслюють Палунко та його дружина, гребуть, скільки снаги стає, а гонитва триває; бурхають за ними Морські Дівчата, летять за човном стрімкі віли Мореперелітки, здіймається за ними море розбурхане, реве, шаленіє з-під хмар буревій. Усе ближче підступає до човна погоня, не втік би од неї і найбільший корабель, а що вже казати про маленький човник!

Довго не дается човник переслідувачам, але при самім світанні, коли більшій день мав ось-ось зайнятись, обступили пострахи човен.

Перелетів вихор понад човном, наздогнали його спінені хвилі, сплелися вінком навколо човна Морські Дівчата. Гойдається, колисається вінок навколо човна, випускають Морські Дівчата зі свого кола страхітливі хвилі, не випускають лише човна. Реве вітрюга, гrimить море.

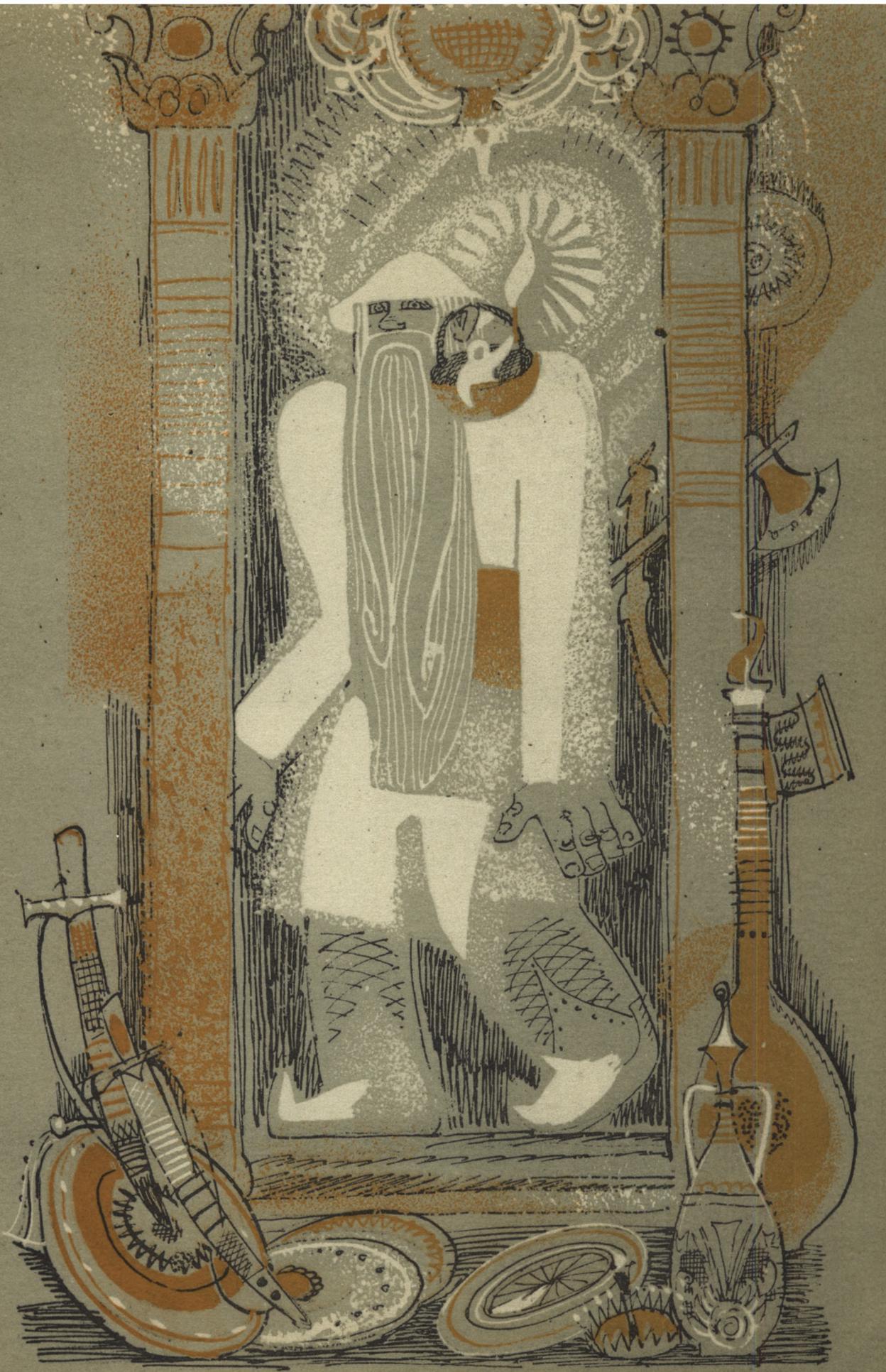
Здавив Палункові серце жах перед згубою, і, перестрашений на смерть, він заволав:

— Ой, допоможи нам, ясна Дівчина-Зорянице!

Виступила з моря Дівчина-Зоряниця. Палунка вгледіла, але не поглянула на нього, малого королевича побачила, та нічого ѹому не дала, а вірній дружині дарунок піднесла: хустку мережану та шпильку гостру.

З хустки біле вітрило піднеслося, а з шпильки кермо утворилося. Напнулося вітрило, пругке, немов яблуко, зробилося, а жінка твердою рукою схопилася за кермо. Розколовся вінок навколо човна, летить човен по синім морі, немов зоря по небу! Летить диво дивовижне попереду страшної погоні, і що дужча погоня, то більше тому диву помогає: що швидшає буревій, то швидше біжить поперед нього човен, швидшають хвилі — і швидше човен летить по хвилях.

От уже й скелястий берег показався в далечині, а на березі — хатинка Палункова.

До стор. 38

Тільки берег завиднівся, підупала на силі погоня.
Бояться землі віли Мореперелітки, далі від берега три-
маються Морські Дівчата, над морем безкраїм лишають-
ся буревій і хвилі, а човен летить просто до берега.

Долетів човен до берега, подолав білу переміль, вда-
рився в скелину. Розбився човен об камінь, потонуло віт-
рило й кермо, впала в море золота колиска, втекла
бджола золотокрила, а Палунко з дружиною й дитям
опинилися на обміліні попід своєю хаткою.

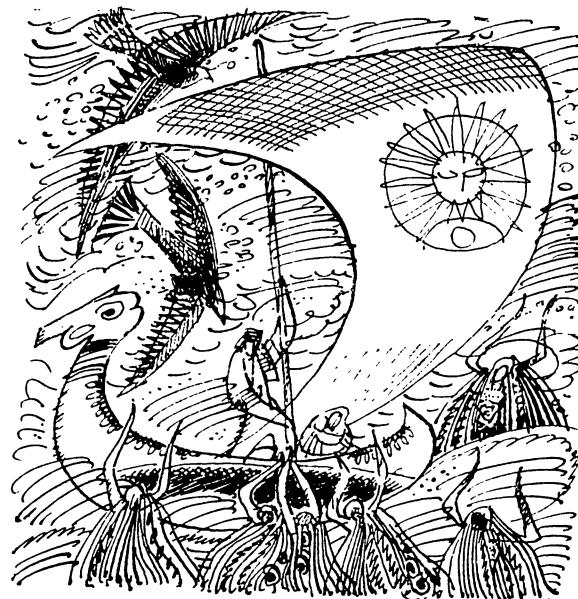
А як сіли вони в присмерку повечеряти лободою, то
вже й позабували все, що колись діялося. І якби не було
отої флюари двоїстої, ніхто про це і не згадав би. Але ж
варто лиш дмухнути у двоїсту флюару, і ліва, більшенька,
сопілка співає про Палунка:

Наш дивак Палунко
На дно моря попав,
Горя лютого зазнав.

А права, меншенька, його жінку згадує:

Зійди, зійди, зіронько,
Прикліч щастя-доленьку;
Тричі щастя потопало,
Й вірна жінка рятувала.

Так на весь світ співає флюара двоїста.

I

Oдної прегарної літньої ночі пасли хлопці коней на луках. Пасли, пасли та й поснули собі. І щойно вони поснули, злетіли з хмари віли, щоб побавитися з кіньми за своїм звичаєм. Схопила кожна віла по конику, посадали верхи, поганяють коненят своїми золотими косами та скачуть навколо, по росяних травах.

І була поміж вілами одна молоденька, на ім'я Косеня, що тої ночі вперше зійшла з хмари на землю.

Ой як сподобалося Косенці гарçювати серед ночі на коникові. А вона ж до того ще й ухопила собі найбаскішого воронця, маленького і гарячого, як вогонь. Скаче коник вороненський по колу спільно з іншими кіньми, швидше за всіх. Аж піною порскає.

Але Косенці забаглося ще швидше проскакати. Схилилася вона і вщипнула воронця за праве вухо. Злякався коник, став сторчака, а тоді полетів уперед, залишив позад себе інших коней, залишив луки і немов вихор поніс Косенку в далекий світ.

Любо було Косенці летіти верхи стрілою.

Мчать вони, наче вітер, уздовж ланів і річок, уздовж лук і пагорбів, уздовж гір та роздолів.

«Ой лелечко, і чого тільки на землі немає»,— думає Косенка, роздивляючись на чудові краєвиди. А найбільше замилувалася вона краєм, де була гора, а по тій горі ліс пречудовий, під горою дві золоті нивки, немов дві хустки золоті, й розкинулися на них два білесенькі села, що два голуби білі, а трохи віддалі — велика річка.

Але коник вороненський не спинився ні тут, ні деінде, мчить як навісний далі й далі.

Довго-довго летів ото так воронець із Косенкою, і нарешті дісталися вони до великої пустелі. І віє з тої пустелі вітер студений. Залетів коник до цієї пустелі, а тут сама тільки жовта глина, ніде ні травинки, ні деревця, і що далі вони їдуть пустелею, то дужчає холоднеча. А яка то велика була пустеля, розповісти немає змоги, бо жодна жива душа не проходила ще її з краю в край.

Скаче вороний з Косенкою сім днів і сім ночей. Восьмого дня удосявіта дісталися вони до серця тої пустелі, де стояли напівзруйновані мури величезного міста Легена, що в нім панувала люта зима.

Щойно домчав воронець до дерев'яної брами Легена, перекинула Косенка свою намітку через якийсь мур і вчепилася за нього. А коник вискочив з-під неї і як поскакав, так до старих літ скакав поміж велетенських мурів міста Легена, доки натрапив на північну браму, вискочив з неї знову у пустелю і подався бозна-куди!

А Косенка зійшла з муру і стала походжати містом, холодним, як крига. Свою чарівну намітку, що без неї годі було й думати знову злетіти до хмар, вона напнула на плечі, бо мусила її пильно берегти. Ходить ото так Косенка Легеном, ходить, і все їй здається, ніби має натрапити на якесь диво в цім місті, що було таке могутнє й таємниче. Проте ніде нічого вона не бачить, окрім зруйнованих велетенських мурів, і не чує нічого, крім, хіба що, як тріскають мури від морозу.

Коли це, обійшовши один з найбільших мурів, побачила Косенка, що попід стіною спить велетенська людина, більша за наймогутніший дуб у пралісі. Вдягнений той чоловік у велетенську свиту з дебелого сукна, оперезаний чересом п'ятисажневим. Голова в того чоловіка — як кадуб найбільший, а борода — мов ожеред кукурудзиння. Така то величезна була людина, що здавалося, ніби то дзвіниця впала попід муром.

Звався чоловік Регоч, і був то віленик, що мешкав у місті Легені й не мав іншого діла, як тільки камені Леген-міста лічити. І ніколи він тих каменів не полічив би, якби не мав ото голови великої, немов кадуб найбільший. А так рахував собі й рахував, тисячу років уже рахував і полічив уже був каміння в тридцятьох мурах та п'ятьох брамах легенських.

Уздрівши Регоча, Косенка згорнула руки на грудях з подиву. Вона й у думці не покладала, що на землі можуть існувати такі великі створіння.

Підсіла Косенка до вуха Регочевого, а те вухо саме було завбільшки як ціла Косенка, і гукнула йому:

— А не холодно тобі тут, братику?

Прокинувся Регоч, поглянув на Косенку й засміявся.

— Хух! Холодно, ще й як холодно,— відказав Регоч таким дужим голосом, наче грім десь далеко загуркотів. Великий ніс Регочів почервонів з морозу, а чуб і борода взялися памороззю.

— Боже мій, такий могутній чоловік і не зробив собі захистку від холоднечі,— мовила Косенка.

— Ет, навіщо його робити? — відмовив Регоч і знову зареготався.— Однак сонце зійде.

Підвівся Регоч і сів. Правою рукою змахнув паморозь з лівого рамена, лівою рукою з правого, і з кожного плеча стільки паморозі впало, скільки снігу з цілого даху могло впасти.

— Страй, стривай, братику, засиплеш мене! — крикнула Косенка. Та Регоч її ледве почув, бо далеко було від Косенки до його вуха, такий високий він був.

Тож підняв Регоч Косенку собі на рамено, сказав їй, як його звуть і що він тут робить, а вона теж розповіла йому, звідки вона та як сюди втрапила.

— Оно, дивись, і сонце зійшло,— каже потому Регоч Косенці.

Поглянула Косенка, справді, піdnімається сонце, але бліде, немічне якесь, немовби нема йому кого гріти.

— Дурний ти, Регоче, ой дурний, що живеш оце тут і життя своє марнуеш, рахуючи голе легенське камінняча. Ходімо, Регоче, побачиш, як у світі гарно, і працю собі пристойнішу знайдеш,— мовила Косенка.

Ніколи досі Регоч і в думці собі не мав шукати ліпшого краю від Леген-міста, ніколи не думав і про те, що десь може бути ліпша, ніж його, праця.

А Косенка все не дає йому спокою, намовляє піти з нею по світу.

— Я тебе заведу до чудового краю, де є старий ліс, а попід лісом — дві золоті нивки,— казала вона.

Довго говорила Косенка. А Регоч перше ніколи ні з ким не розмовляв і незугарний був опиратися умовлянням.

— То ходімо! — сказав він.

Зраділа Косенка. Але треба було ще домовитися, як її Регоч нестиме.

Дісталася Косенка з-за пазухи маленьку торбинку, повну перлів. Ті перли їй дала мати ще там, у хмарах, перше ніж пустити доньку на землю. І сказала при тім: «Коли тобі щось буде потрібно, викинь одну перлинку, і все зробиться, як тобі треба. Тільки не розкидайся даремно цими перлами, бо в світі існує багато речей, що здаються потребними».

Дісталася отже Косенка зернятко перлисте, кинула його — і враз об'явився перед нею кошичок, завбільшки саме як Косенка, із петелькою, що якраз до Регочевого вуха пасувала.

Ускочила Косенка у кошичок, а Регоч підняв його й повісив собі на вухо, немов сережку.

Засміється Регоч, або чхне, або трусне головою, — колихається Косенка, немов на гойдалці, і дуже це їй до вподоби.

Не думаючи довго, Регоч рушив у путь десятисажневими кроками. Але Косенка спинила його і попрохала:

— А чи не могли б ми, Регоче, йти попід землею, щоб я побачила, що там є?

— Чого ж це не могли б? — одказав Регоч, який за іграшки міг пробити землю, але досі йому ніколи на думку не спадало подивитися, що воно там під землею є.

Косенці ж хотілося пізнати весь світ, отож вони й домовилися мандрувати під землею, доки не опиняться під тим лісом, де ото були золоті нивки. Там вони вийдуть нагору.

Дійшли вони згоди, і став Регоч землю пробивати. Підняв свою могутню ногу й тупнув по землі. Здригнулося ціле місто Леген, і повалилося багато мурів. Підняв удруге Регоч ногу і вдарив у землю — здригнулася вся пустеля. Втретє підняв Регоч ногу, вдарив — затремтіло півсвіту, провалилася земля під Регочем, і впав він разом із Косенкою у прірву.

Роздивилися вони там, а під землею, виявляється, все поперекопане, у прокопах дороги пролягли, підпори стоять, і хто його зна, для кого ті шляхи, хто ними ходить. Чути під землею, де річки плюскотять, де вітри віють.

Рушили вони якимсь прокопом. Спочатку було добре видно, бо світло падало з відтуліни, що крізь неї вони потрапили долі. Але що далі йшли, то непроглядніша ставала темрява, чорна темрява, яка тільки й буває під землею.

Регочеві байдуже, він і поночі йде, хапається міцними руками за стовпи-підпори.

А Косенку жахає цей морок. Схопила вона Регоча за вухо й гукає:

— Темно, Регоче!

— А нехай собі,— відмовляє той.— Це ж не темрява до нас прийшла, а ми до неї.

Озлилася Косенка, що Регочеві все байдуже; а вона ж сподівалася великих вчинків од такого могутнього чоловіка.

— Важко мені було б із тобою, коли б не мої перли,— дратувалася Косенка.

Кинула вона ще одне зернятко, і як оком змигнути — в руці їй світич опинився, ясний, наче золотом горить. Повтікали потемки глибше в землю, а поті підземні далеко навколо освітилися.

Зраділа Косенка світичеві, адже тепер їй відкривалися всілякі дивовижні речі, що за давнини під землю попровалювалися. Ось вона бачить панські палаці, що в них двері й вікна золотом обличковані, а стіни з червоного мармуру муровані. В іншому місці — зброя юнацька, довгі рушниці, важкі дамаські шаблюки, діамантами та іншим коштовним камінням оздоблені. Ще далі — скарби, давно закопані: золоті тарелі та срібні келихи, дукачами виповнені, а ще корона царська, тричі гартована.

Засліплюють Косенці очі ці дива дивовижні, її замість далі прямувати, куди надумали, просить вона Регоча пустити її долі, побавитися трохи, начудуватися з тих див, придивитися близче до таємниць підземних.

Спустив Регоч Косенку долі, і вона зі світичем у руці побігла до палаців, до зброй та скарбів. Щоб гуляючи не загубити торбинку з перлами, вона кинула її до одної з підпор.

А Регоч сів трохи віддалік спочити.

Стала Косенка бавитися коштовностями, розглядати їх, перекладати з місця на місце. Перебирає рученьками животі дукачі, розглядає келихи

зі срібним карбуванням, надіває на голову корону, тричі гартовану. Побавилася, надивилася, начудувалася, а тоді ще завважила якийсь малесенький патичок зі слонової кістки, що був ніби притулений до дебелої підпори.

Насправді ж саме цей патичок підтримував дебелезну підпору, щоб вона не впала, бо була та підпора вже геть розмита водою.

Питається Косенка у думці: «Чого це той патичок саме там стоїть?» Приступила вона ближче і взяла патичок, щоб роздивитися, який він є.

Але щойно Косенка схопила патичок, застогнали підземні переходи, захитався дебелий стовп-підпора. Затремтів, зрушився — і зсунулася ціла гора землі, роз'єднавши Регоча й Косенку. Ані чути, ані бачити одне одного не могли вони тепер, ані дістатися одне до одного.

Отак заскочено під землею молоденьку вілу Косенку! Жива, опинилася вона у цій велетенській могилі й, може, ніколи вже не побачить тих золотих полів, що до них була вирушила. І все через те, що не хотіла подорожувати прямо, куди надумала, а водно зупинялася та збочувала праворуч і ліворуч, щоб підгледіти таємниці потаємні.

Заплакала, заголосила Косенка, стала шукати якоїсь шпаринки, щоб дістатися до Регоча. Та незабаром пересвідчилася, що немає жодного проходу і взагалі ніякого порятунку, бо торбинка з перлами, що могли б її визволити, теж лежала десь прикидана землею.

Збагнувши все це, Косенка кинула плакати, бо була вельми гонориста, й подумала: «Нічого не поробиш, доведеться, отже, померти. Від Регоча годі чекати на поміч, бо Регоч такий дурноголовий, що й сам собі не зарадить, де вже йому мене порятувати. Ні, нема чого сподіватися, доведеться помирати».

І Косенка наготовувалася до смерті. Але хотілося їй, щоб той, хто колись знайде її в цій могилі, подумав, що була вона роду шляхетного. Тож наділа знов собі на голову корону, тричі гартовану, в руці затисла патичок зі слонової кістки й лягла помирати. І нікого-нікого не було побіч Косенки, один тільки світич її, що горів, наче золото розсіваючи. А що Косенка ставала чимраз холодніша й нерухоміша, то й світич її потроху згасав.

А Регоч і справді був дурноголовий. Коли ото завалилася підпора і насунулося землі поміж ним та Косенкою, він і не поворухнувся, а сидів собі й далі у мороці. Сидів, сидів, а тоді нарешті надумав піти подивитися, що там скійлося.

Добрався він навпомацки до того місця, де була Косенка, облапав усе і зрозумів, що земля, зсунувшись, завалила прохід.

«Еге, а на той бік уже нема ходу», — подумав Регоч, і нічого йому більше в голову й не зайшло. Тож він обернувся, покинув ту гору землі, а за нею Косенку, і побрався назад тим самим шляхом, що й сюди вони йшли від Легена...

* * *

Іде, отже, собі Регоч, іде своєю дорогою, від одної підпори до другої. Далеко вже одійшов, та все йому щось не гаразд. Але чого, Регоч і сам не знає.

Поправив свій черес, чи не давить, бува? Рукою плече собі обмацав, чи не затерпло, бува? Так ні ж, ні те, ні те. Чудується Регоч, що це з ним коїться? Дивується й головою крутить.

І щойно він головою закрутив, заметлявся кошичок у нього на вусі. Почув Регоч, що залегкий той кошичок, що немає в нім Косенки, і здавило Регочеві прикро серце і груди, і збагнув він, дурноголовий, що то його жаль за Косенкою мордує, збагнув, що мусить Косенку порятувати.

Важко було Регочеві додуматися до цього, але коли вже дометикувався, немов вихор крутнувся на місці й почкурив назад, туди, де залишив був земляну гору, а за нею Косенку. Помчав Регоч і саме вчасно приспів. Копає Регоч земляну гору обома руками, копає, копає, умить прокопав велику дірку й угледів Косенку. Лежить Косенка в золотій короні гартованій, охолола вже, задубіла вся, а край неї світич, і пломінчик його такий уже дрібнесенький, як найменший світунчик.

Якби ревнув Регоч від жалю, здригнулося б усе підземелля і згаснув би геть світич, не стало б і того дрібнесенькового світунчика, що жеврів побіля захололої Косенки.

Але Регочеві од жалю так здавило горло, що він неспроможний був голос подати, а тільки випручав свою могутню руку, дістав обережненько холодну Косенку і, поклавши собі на долоні, став хукати на неї та зігрівати її, як зимову пташку. І ось тобі! За якийсь час ворухнула Косенка ручкою, і світич яскравіше засвітився. Ще згодом ворухнула Косенка голівкою, і пломінчик спалахнув ще яскравіше. Насамкінець розплющила Косенка очі, і світич спалахнув так ясно, немов золотом загорівся!

А Косенка схопилася на ніжки, вчепилася Регочеві в бороду, і від великих радощів вони обое заплакали. Регочеві слізози були дебелі, як грушки, а Косенчині дрібнесенькі, немов просо; але, властиво, означали вони одне й те саме, бо відтак Регоч і Косенка дуже полюбили одне одного.

Наплакавши, вони ще відшукали Косенчині перли й рушили далі. Але нічого вже з того, що лежало під землею, вони більше не чіпали: ні кораблів потоплених зі скарбами, що попали сюди з дна морського, ні червоних коралів та бурштину жовтого, що ними обсновані були підземні стовпи. Нічого-нічого вони вже не чіпали, ніде не спинялися, а йшли собі простісінько своєю дорогою, що мала привести їх до золотих полів.

Довго вони ще йшли отак, коли нараз попрохала Косенка Регоча, щоб підняв її вгору. Зробив він це, і Косенка відколупнула землиці в себе з-над голови. Колупнула, роздивилася на руці, бачить — поміж землею листя перепріле, хмизок.

— Ну от, Регоче, ми вже й під лісом, що побіч золотого нив'я! — гукнула Косенка.— Треба нам виходити.

Випростався Регоч і став головою землю пробивати.

II

Над ними справді був ліс, власне, лісовий яр поміж двома селами. Сюди ніхто ніколи не заходив, окрім вівчариків-хлопців та дівчат з обох сіл.

Ці села люто ворогували поміж себе, ворогували за тік великий — гарман і за пасовисько, за млини й порублісу, а найбільше за палицю війта, що її здавна одне село вимагало силоміць у другого, а те не хотіло віддавати.

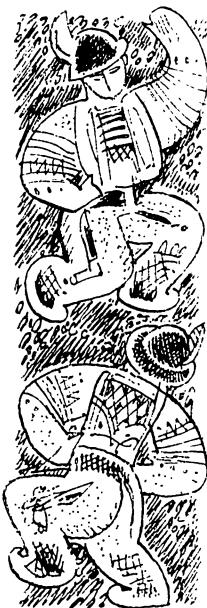
Але вівчарики—хлопці й дівчата з обох сіл—не дбали про позивання батьків і не розуміли їх. Натомість щодня стрічалися на спільній межі — у байраці. Доки їхні вівці, перемішавшись, спільно паслися, вівчарики гуляли собі разом, і через те часом запізно приганяли ввечері вівці додому.

За це, звісно, батьки здіймали галас, сварячи своїх дітей. А от прарабаба й прарадід, що жили в одному з сіл і пам'ятали все, що колись по тих селах коїлося, думали інакше. Вони казали:

— Не чіпайте, люди, дітей. Більша користь буде від дитячих гулянок у полонині, аніж від вашого жита на нивах.

І чабани, як і перше, виганяли своїх овець на те саме місце, бо батьки не дуже вже й допитувалися, що там роблять діти.

Так було й того дня, коли Регоч став пробивати голо-

вою землю. Вівчарики саме зібралися попід величезним дубом, наміряючись іти вже додому. Хто ладнав опанки — плетені шкіряні капці, хто прив'язував батіг до батожилна, а дівчата зганяли вівці. Раптом вони почули, ніби щось страшенно гупає в землю під самісінькими їхніми ногами. Вдарило один раз, другий, а з третім разом тріснула земля і вистромилася якраз посеред вівчариків страховинно велика голова з бородою, наче ожеред кукурудзиння, а на бороді — грубий шар паморозі.

Заверещали діти від жаху, попадали на землю, наче мертві, і не стільки наполохала їх голова, що була схожа на величезний кадуб, як борода, подібна до ожереду кукурудзиння.

Попадали всі діти, oprіч малого Лільо, що був найвродливіший і наймудріший хлопець на обидва села.

Лільо лишився на ногах, ще й близче підступив, щоб побачити те диво.

— Не бійтесь, браття,— каже Лільо своїм приятелям,— лихе це страшило не може бути, бо коли б воно було лихе, далебі вже півсвіту переморило б.

Надійшов Лільо до Регоча, а той саме здійняв кошика з вуха і поставив його з Косенкою долі.

— Ходіть-но сюди, хлопці! — гукнув Лільо.— Осьде з ним дівчина, маленька і гарна, мов зіронька.

Хлопці й дівчата попідводилися й стали видивлятися на Косенку, ховаючись одне за одного, а тоді ті, що найдужче полякалися, перші підійшли до неї, бо були вони в усьому найпроворніші.

Одразу полюбили дівчата й хлопці красуню Косенку, вони допомогли їй вилізти з кошика, повели до найліпшої галявинки, де стали милуватися її прегарними шатами, що були осяні й м'якенькі, немов ранкове світло. А найбільше вони тішилися з її чарівного серпанку, змахнувши яким, Косенка вмить злітала й пурхала понад галявиною.

Стали вівчарики з Косенкою коло танцювати, у грища всілякі гуляти. А Косенці з радощів ніжененьки самі витанцюють, оченята й вустонька всміхаються. Дуже їй любо, що опинилася в такому товаристві.

Потому дісталася Косенка свою торбинку з перлами і почала обдаровувати своїх нових друзів та подруг, звеселяти їх. Кинула вона перлинку, і з'явилось поміж них деревце, а на нім — стрічки барвисті, хустинки шовкові, червоні намиста для чабанок. Кинула другу перліну, і вийшли з лісу павичі; вийшли, походили й полетіли собі, зронивши на землю барвисте пір'я, аж засяла вся галявина. А діти прикрасили собі тим пір'ям капелюхи та кептарики.

І ще одну перліну кинула Косенка, і утворилася на високій гілці золота гойдалка на шовкових шнурах. Стало на неї хлопці й дівчата, і гойдалка, немов ластівка, злітала високо-високо, а тоді повільно спускалася.

Верещать діти з радощів, а Косенка кидає перлинку за перлинкою і не думає, що треба було б їх берегти. І все це тому, що нічого в світі так не любила Косенка, як веселі грища та милозвучні пісеньки.

Так повикидала вона всі свої перли до останнього зернятка, аби ж то вона знала, як могли вони ще придатися і їй самій і вівчарикам.

— Нікуди я од вас не піду,— гукає радісно Косенка, а хлопці й дівчата плескають у долоні та кидають угору капелюхи, радіючи її словам.

Один тільки Лільо не пішов з ними гуляти, бо був він сьогодні чогось сумний і невеселий. Хлопець залишився поблизу Регоча і звідти поглядав, яка гарна Косенка та які дива виробляє вона в тім гайку.

Тим часом Регоч зовсім вибрався з-під землі. Виліз і став поміж лісових дерев, і такий високий був цей велетень, що голова його підносилася понад столітнім лісом.

Роззирається Регоч з-над лісу по долині.

А під цю пору сонце вже сіло, і небо було рум'яне-рум'яне. У долині виднілися дві золоті нивки, немов дві золоті хустини, а серед поля два села, як двоє білих голубів. Поза тими селами віддалік бігла бурхлива річка Зловода, обабіч якої наспано греблі, що вже поросли зеленою травичкою. На греблях паслися череди.

— А ѿ справді,— мовив Регоч,— чого я сидів тисячу літ у тому Легені, в тій пустелі, коли в світі є такі гарні краї.

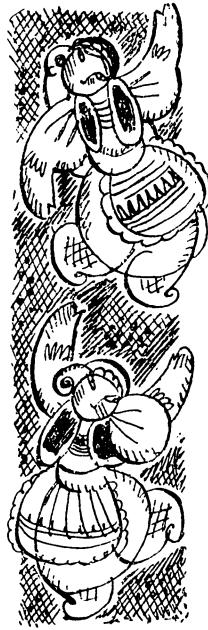
І так припало до серця Регочеві роззиратися по долині, що він усе крутив і крутив то праворуч, то ліворуч головою, великою, як кадуб, і та голова, ніби велетенське чудовисько, колисалася понад лісом.

Та незабаром Лільо порадив йому:

— Сядь, чоловіче, щоб тебе не вздріли сільські старшини.

Регоч сів, вони стали бесідувати вдвох, і Лільо розповів Регочеві, чого він сьогодні такий смутний.

— Велике лихо має сьогодні ввечері скоїтися,— мовив хлопець.— Я чув, як зночі старшини з нашого села домовлялися провертіти дірку в греблі понад Зловодою. «Вода,— казали вони,— розміє дірку, зруйнує греблю і рине на вороже село, потопить чоловіків і жінок, заллє лани і цвінтар і морем стане над ним. А наші поля лежать вище, і село на пагорбу, тож нам нічого не станеться». Так вони змовлялися, а тоді справді, взявши великий свердел, пішли собі й потай уночі провертіли дірку в греблі. А я, друже мій,— закінчив Лільо,— достеменно знаю, що ѿ наші поля та село не набагато вище лежать, знаю,

що вода й нас затопить, і ще цеї ночі море стоятиме там, де були наші села. Отим-то й засмучений я.

Оце так вони собі ще балакали, коли здійнявся в долині страшний галас.

— О! Це вже нещастя сталося! — зойкнув Лільо.

Випростався Регоч, підняв Лільо і глянув на долину. Страшно було на все те дивитися! Греблю розмило, і темна бурхлива вода потоками ринула проти золотих полів. Один потік проти одного села, другий — проти другого. Затопило череди, не стало під водою золотого нив'я, попливли хрести з гробків, а по обох селах — галас і сум'яття! Зійшлися на гармані старшини з обох сіл з тулумбасами, бубнами та сурмами і ну тарабанити, бубнити та сурмити одне село проти другого, так вони від люті показилися. А ще більший був галас від того, що нараз завили пси, заплакали, заголосили жінки та діти.

— Чоловіче, — вигукнув Лільо, — і чого в мене не твої руки, я б зупинив цю воду.

Під цю мить скучились навколо Регоча та Лільо хлопці й дівчата з Косенкою разом, наполохані й збентежені отим страшим гуком, що розлягався по долині.

Почувши, що сталося, каже Косенка, моторна і метка віла:

— Ходімо, Регоче, зупиниш воду!

— Ходімо, ходімо! — гукали вівчарі з обох сіл, що в них не припинялися зойки та голосіння. — Ходімо, Регоче, візьми й нас!

Нахилився Регоч, уявив на праву руку Лільо й Косенку, що тримала свій світич, а на ліву — решту вівчариків і подався десятисажневими кроками уздовж лісового вирубу в долину. За ними посунули й вівці, мекаючи перестрашено. Так вони дісталися долини. І далі крізь імлу й сутінки біжить щодуху Регоч до греблі, біжить з дітьми на руках, а за ними переполохана отара. А їм назустріч бурхає каламутний плин Зловоди, нищачи й затоплюючи все на своїй путі. Жахливі потужні хвилі Зловоди. Невже вони дужчі навіть од Регоча? Невже вони здолають і Регоча? Невже вони занапастять усю цю малечу вівчарську, невже загине й маленька віла Косенка, гарна, мов та зіронька?

Перебігши луки, де ще було сухо, вискочив, нарешті, засапаний Регоч до греблі, де вода, розмивши велику прірву, валила зі страшною силою.

— Зупинися, зупинися, Регоче, — заверещали діти.

Там у долині, неподалік од греблі, підносився невеличкий пагорок.

— Посади нас на отой горбок, — звеліла Косенка.

Регоч опустив на той пагорець Лільо й Косенку, хлопців і дівчаток, а до них стали тулитися й вівці та ягнятка. Навколо пагорка вже збиралася вода.

Тим часом Регоч притьмом забрів у воду, ліг на промивину в греблі й своїми грудьми затулив її. На якусь мить вода спинилася, але мала

вона таку страховинну снагу, що її ніхто не здолав би подужати. Напружилася вода, навалилася Регочеві на рамена, просотується попід ним, понад ним, обабіч нього і, нарешті, прорвалася знов і завиравала по долині. Розкинув Регоч руки, згрібає жменями землю; але що нагребе — все хвилі відносять.

Вище та вище піднімається вода в долині, вже не видно ані полів, ані сіл, ані худоби, ані гарману. В обох селах тільки стріхи та дзвіниця церкви видніються над водою.

І навколо пагорка, що на нім сиділи вівчарики з Лільо та Косенкою, вода піднімалася дедалі вище. Плачуть, приголошують бідолашні діти, хто за матінкою, хто за братом чи сестричкою, а хто за домівкою та садочком, бо ж бачать, що загинули обидва села, і нікому немає порятунку, а оце вже й до них вода добирається.

Купляться вівчарики все щільніше й щільніше на вершечку пагорка, купляться й тиснуться навколо Лільо й Косенки, що стоять одне при однім посеред дітвори.

Лільо стоїть тихий і блідий, немов камінь, а Косенчині очі сяють, вона підносить угому світича, аби видно було Регочеві, що чинити. Косенчина намітка рветься вгору, має на нічнім вітрі, тріпочеться понад водою, ніби ось-не-ось злетить на ній маленька віла й утече з цього пекла.

— Косенко! Косенко! Не покидай нас! Не відлітай нікуди! — благають пастушенята.

— Ні, ні, нікуди я не збираюся! — кричить Косенка, але її серпанкова намітка все тріпочеться, наче сама хоче однести її до хмар.

Нараз почувся вереск. Це вода знов піднялася, хвиля зачепила край пелени якоїсь дівчинки й потягла її за собою. Але вчасно підскочив Лільо, схопив дівчинку й витяг її знову на горбок.

— Треба нам усім зв'язатися, — гукали вівчарики, — мусимо прив'язатися одне до одного, бо загинемо.

— Правильно, братчики, правильно! — зраділа Косенка, в якої було добрє серце.

Хутенько скинула вона з плічок свою чарівну намітку й віддала її приятелям. Вони подерли намітку на стрічки, зв'язали ті стрічки у довгу мотузку, і позв'язувалися діти одне з одним довкола Лільо й Косенки, а вже до них і навкруги них тулилися бідолашні вівці, що теж боялися потонути.

Тепер Косенка була така ж безпорадна проти лиха, як і решта вівчариків. Свої перли вона витратила на забавки, а чарівну намітку від щиро сердя пошматувала й пороздаровувала. І тепер уже не могла вона ні злетіти, ні порятуватися з цієї напasti.

Але Лільо покохав Косенку над усе в світі, тож коли почали хвилі плюскати їм по ногах, він гукнув:

— Не бійся, Косенко! Я тебе оберігатиму, я тебе на руках триматиму! — і підняв її над головою.

Косенка одною рукою обхопила Лілью за шию, а другою високо тримала свого світича, простягаючи його до Регоча.

А Регоч, лежачи по груди у воді, водно змагався з хвилями. Обабіч нього стирчали розмиті береги греблі, немов два великі роги. Борода Регочеві скуйовдана, свита подерта, плечі скривавлені. Та ніяк не здолає він Зловоду спинити. Море довкола пагорба росте й росте, загрожуючи потопити дітлахів. І час уже був опівнічний.

Коли це Косенці нараз сяйнула думка, і вона попри зойки й плач вівчариків зайшлася сміхом і гукнула Регочеві:

— Регоче, дурненька твоя голова! Чого ти не сядеш поміж тих рогів, що утворилися в греблі? Чого ти спиною не перепиниш воду?

Хлопці й дівчата змовкли на мить з великого дива, що ніхто досі не зметикував цього.

— Го-го-го! — почулося й від Регоча, це він сміявся, а то не жарт, коли Регоч сміється! Усе море навколо нього бурхає й клекоче, доки він труситься од сміху, що такий некмітливий вродився.

А тоді підвівся Регоч, обернувся і — на тобі — сів поміж тими рогами!

Диво сталося! Спинилися хвилі Зловоди, немов хто скелю привалив до греблі! Спинилася річка, не здолає пробитися через Регочеві рамена, і потекла собі знову своїм річищем, де й перше бігла, хлюпочучи у велетневу спину. Ось воно, диво, ось він, порятунок!

Тепер малі вівчарики були порятовані від страшного лиха, а Регоч, вигідно сидячи, набираючи землю й загачував потроху греблю обабіч себе й попід собою. Почав він це діло опівночі, а як стало на світ благословлятися, все було завершено. Саме сонце визирнуло, коли Регоч, скінчивши роботу, підвівся з греблі та став чистити свою бороду від мулу, хмизу та дрібного риб'я.

Але на цьому не скінчилися злигодні бідолашних вівчариків. Бо куди їм тепер податися, до кого? Стоять вони на тому пагоркові, а навколо — море безкрає. Від обох сіл тільки й лишилося по кілька стрішок, що вигулькували з води, живого ж нікого не зсталося. Люди, правда, могли б порятуватися, аби повтікали від води на горища. Але ж вони на тоність повиходили із сурмами й тулумбасами на гарман помилуватися, як гине вороже село, й потішитися з того. Навіть коли хвилі піднялися вже до пояса, вони ще били в тулумбаси, а коли вода стала ім по шії, вони й тоді зловтішно сурмили щосили у свої сурми. Так і потопилися всі як один, укупі з тулумбасами та сурмами, і була то справедлива кара за їхню злосливість.

А горопашні діти з осталися сиротами, лишилися без домівок і садибок, і не було вже кому їх годувати й боронити.

— Не горобці ж ми, щоб по стріхах жити,— журно казали вівчарики, бачачи, що самі тільки стіни й вигулькували з моря.— І не лисиці, щоб у полонині по дуплах кулитися. Коли б звільнити наші села від цієї повені, то ще якось можна було б жити, а так — ліпше, мабуть, і самим

разом з отарою пострибати у воду й потопитися, як нема нам куди й прихилитися.

Регочеві серце краялося з жалю, але зарадити лихові ніяк він не міг, тож тільки й повторював, придивляючись до того моря:

— Стільки води я ні вичерпти, ні висьорбати не здолаю, щоб порятувати ваші села. Нічого не вдієш, діти мої.

Коли це озвався Лільо, наймудріше з обох сіл хлоп'я:

— Регоче, чоловіче, як ти не здолаєш висьорбати стільки води, то земля це здолає зробити. Земля! Пробий у землі дірку, і хай собі море тече під землю.

Яка ж то мудра може бути дитина, що менша за найменший Регочів палець!

І справді, тупнув Регоч у землю, пробив дірку, і земля, немов змій не вситимий, почала съорбати, пити, ковтати, вбирати в себе оте безмежне море, що вкривало цілу долину. Не багато й часу збігло, як усмоктала земля всю воду, й показалися знов села, поля й луки, понищені й замулені, але кожне на своїм місці.

Зраділи засмучені дітлахи, а найбільше Косенка. Сплеснула вона руоченьками й вигукнула:

— Ой як буде гарно, коли поля знову стануть золоті, а луки зазеленіють!

Та сільські діти знов похилили голівки, і Лільо сказав:

— А хто ж нас навчить жито сіяти й ниви орати, коли не лишилося нікого з дорослих?

Так воно й було, ген на всю околицю не лишилося жодної дорослої людини. Самі тільки згорьовані діти тулилися одне до одного, та ще був з ними Регоч, такий великий, незgrabний і невмілий, що ні найменшого уявлення не мав про їхні лани та плуги і навіть під стріху до них не міг зазирнути через своє головище.

Посмутилися знову всі, надто Регоч, що так полюбив був красуню Косенку, а ось тепер ні їй, ні решті дітвори нічим не міг стати в пригоді.

А що найгірше: знудився Регоч страшенно за своїм пустельним Легеном! Зночі він наковтався мулу на тисячу років, а жахів набачився ще на довший час. Тим-то й пойняла його туга безмірна за величезним порожнім Легеном, де він мирно лічив собі камінюччя багато сотень літ.

Зажурені, отже, стояли діти, засмучений був і Лільо, а найбільше за всіх Регоч. Шкода було дивитися на ту громадку дітей, що мали погинути й зів'яти без своїх батьків, як цвіт без кореня.

Сама тільки Косенка радо роззиралася навсібіч, бо ніколи вона не журилася.

І враз Косенка вигукнула:

— Дивіться! Дивіться! А що то за люди! Далебі вони повинні знатися на дивах та казках!

Усі прикипіли поглядом до села, аж там, у вікні якоїсь хатки, показалися дві голови: дідусь і бабуся. Помахують вони хусточками, кличуть дітей на ім'я і всміхаються радісно, аж сяють їм поорані зморшками лиця. Були то праਪрадід і праپрабаба, що виявилися наймудріші й порятувалися, вилізши на горище.

Ой радосте світла! Мабуть, якби вздріли діти на тім горищі сонце ясне й зорю вранішню, не верещали б так радісно. До самісінького неба чути їхній вереск:

— Бабуню! Дідусю!

І полетіли діти, немов молоді гончаки, до села, а попереду всіх бігла Косенка, і коси її золоті маяли на вітрі, а за дітьми поспішали вівці та ягнята. Не спиняючись, бігли вони до самого села, де біля воріт стрічали їх дідусь і бабуня. Стріли, схопили в обійми, і не знали вже діти, кому й дякувати за те, що виявилися дід та баба такі мудрі, порятувавши своє життя на горищі. А це було ще й тому добре, що коли б не лишилися живі дід та баба, хто б ото розповів дітям про нещастя, до якого спричинилася злостивість. Адже села, що про них ішлося, були такі вже закутні, що там і книги жодної не ведено, і записів жодних не роблено.

Наобінімалися діти зі старими, а тоді згадали й про Регоча. Озирнулися по долині, а Регоча нема! Ніде його немає, пропав за одну мить, такий здоровань, а пропав, наче миша в норі.

Таки справді Регоч зник, як миша в норі. Коли ото показалися на горищі дід та баба, злякався Регоч, як ніколи ще за все життя своє. Страшенно перелякався їхніх покраїних зморшками, змарнілих, старечих облич.

— Боже милив, це ж уявити собі тільки треба, яких жахів зазнали ці люди в тутешнім краї, що лиця їхні такі стали,— помислив Регоч і з великого переляку стрибнув у ту яму, куди втекла з долини вода. Стрибнув і втік до свого безлюдного Леген-міста тим самим шляхом, що й сюди добирається.

* * *

А в селі усе йшло на добре. Дід та баба напучували дітей, як орати та сіяти. На пораду старих вони з двох сіл зробили одне, з одною церквою, одним цвінтarem, щоб не було більше ні зненависті, ні нещастя.

Усе йшло на добре в селі. З часом на сільському майдані збудували для Косенки чудову вежу з гірського мармуру. На вершечку вежі насилали землиці й посадили садок, і в ньому цвіли помаранчі й оливи. Тут мешкала красуня Косенка. З вежі, наче з хмари, вона роздивлялася по краєві, що так їй полюбився відтоді, як уперше злетіла на землю.

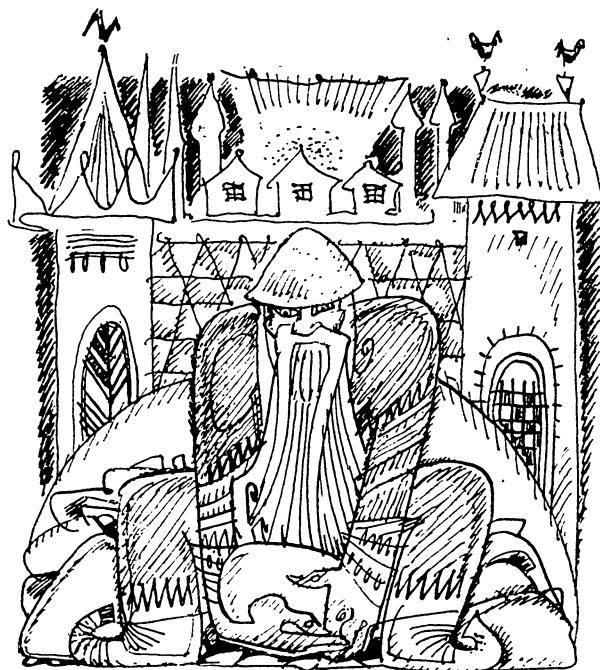
Увечері, коли праця на полі кінчалася, Лільо приводив на вежу хлопців і дівчат, і в місячному сяйві вони танцювали коло, співали пісні з прекрасною, щиро сердою, веселою Косенкою.

До стор. 48

А Регочеві довелося ще раз зіткнутися з хвилями Злодіїв. Довго чути було, як щось хлюпосталося й громожкотіло під землею,— то він змагався з водою, заганяючи її дедалі глибше, до самого пекла, щоб ніколи більше не могла вона прислужитися зненависті людській.

А по тому Регоч рушив далі, до свого Легена. Там він і зараз сидить, лічить каміння і про одне лиш мріє, щоб ніколи більше не довелося йому залишати могутнє й безлюдне місто Леген.

СТРИБОРІВ ЛІС

I

Забрів одного разу якийсь хлопець у Стриборів ліс, не знаючи, що ліс той зачарований і всякі дива в ньому кояться. Ставалися там дива добрі, а бувало й навпаки.

І мусив той ліс лишатися зачарований, доки зайде до нього той, хто свої власні страждання не згодиться проміняти на найбільше щастя світу.

Нарубав хлопець дрівець і сів на пеньку спочити. Був прогарний зимовий день. Коли це з пенька виповзла гадюка і стала ніжитись побіч нього. Але то була не справжня гадюка, а людська душа, за злосливість проклата, і визволити її міг тільки той, хто б із нею повінчився. Виблискує гадюка сріблом на сонці та все юнакові у вічі дивиться.

— Боже мій, до чого ж гарна гадючка! Я б таку й додому собі взяв,— промовив юнак жартома.

— О, цей юлоп мене й визволить собі на горе,— подумала грішна душа, що сиділа в гадюці, швиденько перекинулася на дівчину-красуню і стала хлопцеві перед очі. Рукави в неї білі та мережані, немов метеликові крильцята, ніжки тоненькі, панські. А що вона зле мала на думці, то лишився їй у вустах гадючий язик.

— Ось яка я! Бери мене до себе додому й повінчайся зі мною! — мовила гадюка-дівчина хлопцеві.

Аби це був рішучий та догадливий юнак, замахнувся б обухом сокири на неї та гукнув: «А я й не збирався з лісовим чудищком вінчатися»,— і стала б знову дівчина гадюкою, сковалася б під пеньок та й по всьому.

Але це був такий собі добродушний, несміливий та сором'язливий хлопець, ніяко було йому не вдовольнити її бажання, бо ж заради нього вона обернулася на дівчину. Та й уподобав він її, гарна-бо з обличчя здалася, де вже йому, недосвідченому, було знати, що в неї там у вустах заховано.

Узяв він дівчину за руку й повів додому. А жив той хлопець зі своєю старою матір'ю і шанував її дуже.

— Ось, мамо, невістка вам буде,— мовив хлопець, заходячи до хати.

— Слава богу, синку,— відказала мати й поглянула на красуню дівчину. Старенька була мати й мудра, тож вона відразу побачила, що там у невістки за зубами.

Пішла невістка перебратися, а мати й каже синові:

— Гарну ти собі наречену обрав, тільки придивися, синку, чи не гадюка вона?

Син мало не скам'янів з подиву. Звідки вона дізналася, що то була гадюка? Розлютився він серцем і подумав: «Моя мати, либонь, відьма». І одразу зненавидів її.

Почали вони жити втрьох, але що то за життя було. Невістка виявилася язиката, злостива й зажерлива.

Був у їхнім краї стрімчак високий під хмару, от невістка й загадує одного разу старенькій принести снігу на вмивання з верхівки тої скелі.

— Та туди ж немає стежки, на таку височінь,— одмовляє стара.

— А ти візьми з собою козу, вона тебе поведе. Там, де коза — вгору, ти сторчголів долі,— веде своєї невістка.

Був і син при цьому, зареготав на ту мову, аби догодити жінці.

Дуже це засмутило матір, і вона одразу ж подалася на скелю по сніг, бо не жалько їй стало після цього власного життя.

Важко довелося старенькій, та все-таки принесла вона снігу з підхмарного стрімчака.

Другого дня загадує невістка бабусі.

— Піди на озеро. Там є посередині ополонка. Злови коропа на обід.

— Провалиться крига піді мною, потону я в озері,— каже старенька.

— Зате короп порадіє, що ти з ним потонеш,— глузує невістка.

І знову син зареготався, а мати зажурилася й пішла тої ж миті до озера. Тріскає крига під старою, плаче вона, і сліззи на щоках у неї замерзають.

— Краще вже загинути мені,— думає бабуся, йдучи по кризі.

Але ще не вийшов їй час померти. Пролітала над нею чайка, рибину в дзьобі тримаючи. Вислизнула рибина з пташиного дзьоба й упала старенькій під ноги, а та її підняла й однесла невістці.

Третього дня сіла мати біля вогнища полатати синові сорочку. Побачила те невістка, підскочила, вихопила її з рук сорочку й гаркнула:

— Облиш-но, сліпа старчихо, це не твій клопіт.

І не дала матері синову сорочку полатати.

Велика туга пойняла серце старенької, вийшла вона з хати, сіла на лавці, дарма що зима люта, й стала благати допомоги.

Коли це бачить, прямує до неї вбоге дівча, в самій лиш сорочці по-дертій, плечем синім від морозу світить, бо рукав одірвався. Але всміхається дівча приязно, такої воно доброї вдачі. Під пахвою жмутик скіпochок тримає.

— Може, купите, бабуню, скіпochок? — питає дівчина.

— Нема в мене грошей, донечко, але, як хочеш, я тобі рукавчик пришию,— каже сумно старенька, показуючи голку з ниткою, що ними хотіла синову сорочку полатати.

Пришила старенька дівчині рукав, а та їй жмутик скіпochok dala, podykuvala chenno i pishla sobi dal, radiochi, zhodche ne mernze.

II

Увечері каже невістка матері:

— Ми підемо в гості до куми, а ти щоб води нагріла, доки вернемося.

А була невістка страшна ненажера і все дивилася, де б його задурно наїтися.

Пішли собі молоді, а мати, залишившись на самоті, взяла зі жмутку скіпochok i rozklala vogonь na kabiці, a сама pishla po drova.

Порається вона в дровітні й чує, як у кухні щось тріскає та клацає: клац! клац!

— Хто це там? — питаеться стара з дровітні.

— Домовички! Домовички! — озвалися з кухні якісь слабенькі цвіркотливі голосочки, немов ото горобці заджеркотили під стріху.

Зчудувалася стара, що це їй проти ночі чується, й зайдла до кухні. А там у вогнищі саме зайнлялися тріски, а круг полум'я танцюють коло домовички, маленькі чоловічки, кожен півліктя завбільшки. Врані вони в кожушки, шапки та опанки, самі як пломінчики червоні, волосся й борідки в них попелясто-сиві, а оченята гарячі, немов жаринки.

Ще і ще виходять вони з полум'я, з кожної скіпки по одному. І щойно вилупиться такий чоловічок, одразу починає реготатися й верещати; беркіцяються вони, повискують з радощів, хапаються за руки. І ось уже закружеляло коло по попелі, попід полицею, через стілець, через горнята, по лавці! Грай! Витаньзовуй! Швидше! Хутчіш! Повискують, верещать, стусаються, викривляються. Сіль розсипали, квас перекинули, борошно роздмухали — і все те від щиріх веселощів. Vogonь палахкотить і сяє, тріскотить і гріє. Дивиться й дивиться старенька на все те, і не жалько їй ані солі, ані квасу, радіє вона з тих веселощів, що послано їй на втіху.

Здається старенькій, ніби помолодшла вона, засміялася, як горлиця, схопилася, немов дівчинка, й, приставши до кола, почала витаньзовувати з домовиками. Але жура з серця не щезла зовсім, і це було до того сумно, що коло нараз і спинилося. Тоді старенька попрохала домовичків:

— Чи не могли б ви мені допомогти побачити язика в невістки? Тоді б я синові сказала, що на власні очі бачила, може, він і схаменувся б.

І стала розповідати старенька домовикам усе як було. Посідали домовички довкола вогнища, ніжки до вогню поспускали, притулилися одне до одного, немов реп'яшки зчепилися, слухають стареньку та все голівками хитають з подиву. Хитають голівками, а червоні шапчини їхні жарють, немов vogonь палахкотить.

Допіру старенька скінчила свою розповідь, озвався один з домовичків, Малік Тінтилінич на ім'я:

— Я тобі допоможу! Злітаю до вирію й принесу звідти тобі сорочачих яєць. Підкинемо їх квочці, а коли сороченята вилупляться, піддастися невістка спокусі, схоче, як кожна лісова гадючка, поласувати сороченятами і вистромить язика.

Усі домовички аж вереснули з радощів, що Малік Тінтилінич таке придумав. Верещали б вони й далі, та з гостей уже повернулася невістка з калачем. Кинулася розлючена до дверей, щоб побачити, хто то в кухні верещить. Але щойно вона розчахнула двері — шурх! — спалахнуло полум'я, схопилися домовички, тупнули як один ніжками, злетіли над полум'я, попід стелю, а там рипнули стельові дошки — й не стало домовичків.

Один тільки Малік Тінтилінич не тікав, а сховався у попелі.

Коли ото так зненацька бурхнуло вгору полум'я, а двері вдарилися об одвірок, перелякалася невістка так, що сіла мішком на долівку. Розвалився в нії калач у руках, розсипалися коси, попадали гребінці, а сама вона витріщила очі й галасує від зlostі:

— Що це тут кoїloся, стара нікчемо?

— Вітер полум'я роздмухав, коли ти двері відчинила, — відказала старенька стримано.

— А що це в попелі? — знов доскіпуетися невістка, показуючи на червону п'ятку одного з опанків Маліка Тінтилінича.

— Жаринка, — відмовляє мати.

Але невістка не повірила, підвелається, як була розпатлана, й приступила близче. Підсунула вона свого носа до попелу, а Малік Тінтилінич випручив ніжку й хвицьнув її по носі. Заголосила невістка, обличчя в нії сажне, на розпатланих косах — попіл.

— Що це тут кoїtся, стара нікчемо? — скиглить невістка.

— Либонь, каштан розпукнувся в жару, — відказала старенька, а Малік Тінтилінич аж душиться од сміху в попелі.

Пішла невістка вмитися, а мати під ту часину показала Маліку Тінтиліничеві, де невістка вмостила квочку, щоб були курчати на різдво.

Ще тої ж ночі приніс Малік сорочачих яєць і підкинув їх квочці намість курячих.

III

Звеліла невістка старенькій пильнувати квочку і негайно сповістити, як тільки вилупляться курчата. Закличе тоді невістка ціле село подивитися, які курчатка вона має на різдво, коли ні в кого їх не буде.

Наспів час, повилуплювалися сороченята. Сказала старенька невістці, а та скликала сусідок. Зійшлися кумасі й сусідки, і мале і старе; був тут таки й син старенької. Звеліла невістка принести кубельце до сіней.

Принесла старенька, підняла квочку, а в кублі заскрекотіло щось, тоді повискали голі сороченята й скік, скік по сінях.

Щойно невістка-гадюка вздріла сороченят, забулася на мить і виказала свою гадючу вдачу, погналася по сінях, наче в лісі, за сороченятами, висунувши тонкого шпиччастого язика.

Заверещали кумасі й сусідки, почали хреститися і позабирали своїх дітей додому, бо пересвідчилися, що то справді була лісова гадюка.

А мати, радіючи, підійшла до сина й каже:

— Заведи її, синку, туди, де знайшов, адже тепер ти на власні очі бачив, кого в хаті тримаєш і годуєш.

І мати хотіла обійняти сина.

Але син її геть дурний і впертий чоловік був, не вірить він ані матері, ані сусідам, ані власним очам. Замість витурити жінку-гадюку, він став на матір кричати:

— Звідки ти сороченят дісталася в цю пору, стара відьмо? Ану забирайся геть з моєї хати!

Отепер мати вже побачила, що годі тут сподіватися на правду. Заквилила вона невтішно і стала благати, щоб не вигонили її з хати вдень, аби не бачили в селі, якого вона сина викохала.

Дозволив син, щоб мати до вечора лишилася вдома.

А як поночіло, взяла старенька крихту хліба в торбу та кілька трісочок, що їй убога дівчина принесла. Та й пішла, плачуучи, з синової хати.

І тільки вона переступила поріг, згас вогонь у вогнищі. Зосталися син із невісткою самі в темній хаті, й аж тепер відчув син, який великий гріх учинив проти матері, і покаявся гірко. Але не сміє він жінці про все сказати, бо полохливої вдачі. Натомість мовить їй:

— Ходімо слідом за матір'ю, побачимо, як замерзатиме на морозі.

Схопилася радо зловтішна невістка, дісталася кожухи, вдяглися вони й пішли назирці за старенькою. А та йде собі засмучена полем, крізь ніч, крізь сніги. Як вийшла на стернище розлоге, холоднеча її така скувала, що й ступити далі не здолає. Дісталася вона з торби скіпochok, розгребла сніг і запалила багаттячко, щоб нагрітися трохи.

Зайнлялися скіпки, аж диво: стали з них вискачувати домовички, так само, як удома. Вистрибують з вогню просто в сніг, а за ними слідом іскри шкварчать навсібіч серед темної ночі.

Любо це бачити старенькій, заплакала б оце від зворушення, що не кинуто її саму в дорозі. А вони купляться довкола неї, та сміються, та свистять.

— Люbi мої,— каже старенька,— не до веселощів мені зараз, допомогли б ви мені ліпше у скруті.

Розповіла вона домовичкам, як її син дурноголовий ще більше озлився на неї, коли сам, як і ціле село, пересвідчився, що в його жінки гадючий язик.

— Вигнав він мене, тож хоч ви мені допоможіть, як можете.

Мовчать домовички, струшують сніг з опанків, не вміють зарадити старен'кій.

Аж тут озивається Малік Тінтилінич:

— Ходімте-но до Стрибора, володаря нашого. Він у всякій скруті порадить.

Миттю виліз Малік на глодину, заклав пальці в рота, свиснув, і одразу з мороку нічного, з тиші прибіг до них олень, а з ним дванадцятеро вивірок.

Посадили старен'ку на оленя, а домовички посідали на вивірок і рушили до лісу Стрибового.

Їдуть вони крізь ніч, на голові в оленя роги гіллясті, і на кожнім ріжкові — зірочка. Сяють роги оленячі, вказують путь, а за ним мчать дванадцятеро вивірок, і в кожної очка, немов самоцвіти. Мчать вони, квапляться, а за ними невістка з сином біжать, аж духу їм не стає. Так дісталися вони до лісу Стрибового, й поніс олень старен'ку крізь ліс.

Упізнала невістка й поночі, що то Стриброва пушта, де її колись за гріхи було вже заклято. Ale така вона люта була, що ні усвідомити свої нові гріхи не була спроможна, ані побоятися відплати за них. Ще й раділа вона, міркуючи: «Пропаде стара недотепа в цім лісі, повнім чарів усіляких». I дедалі прудкіше бігла за оленем.

A тим часом олень домчав старен'ку до Стрибора, що був лісовий володар. Жив він серед лісу в дуплі дуба-велетня, де містилося сім золотих палаців та ще восьме — село, срібними гратками обгороджене. Перед найрозкішнішим палацом сидів Стрибор на престолі, у червоній киреї.

— Поможи старен'кій, пропадає вона від невістки-гадюки, — кажуть домовички Стриборові, низько вклонившись йому разом з бабусею. I розповіли все як було. A невістка й син теж підкралися до дуба, зазирають крізь шпаринку якусь усередину, дослухаються.

Як скінчили домовики свою розповідь, Стрибор і каже:

— Не сумуй, старен'ка! Облиш ти невістку, нехай живе собі, як знає, доки знов її злостивість приведе туди, звідки дочасно виборсалася. A тобі допомогти не тяжко. Дивись, оно село, сріблом обгороджене!

Поглянула старен'ка, а то її рідне село, що в нім вона замолоду жила, і саме свято в селі. Дзвони видзвонюють, скрипки грають, і пісні лунають.

— Зайди за огорожу, вдар у долоні й враз помолодієш. Жити меш у рідному селі, порозкошуєш іще радощами молодості, як і п'ятдесят років тому! — провадить Стрибор.

Зраділа старен'ка безмежно, побігла до огорожі, руками вхопилася за срібну хвіртку, тоді раптом щось згадала й питає Стрибора:

— А що ж буде з моїм сином?

— Не кажи дурниць, старен'ка! — відмовив Стрибор. — Звідки ти щось знатимеш за свого сина? Він залишиться у цім часі, а ти повернешся до своєї молодості!

Почувши це, тяжко замислилася старенька. А тоді помалу пішла назад від гротованої огорожі, підійшла до Стрибора і вклонилася низенько:

— Дякую тобі, добрий пане, за все добро, що його ти мені пропонуєш. Але я волію лишитися зі своїм горем і знати, що є в мене син, аніж дістати всі блага й багатства світу та позабути про нього!

Щойно вимовила старенька ці слова, зойкнула страховинно вся пуща, пропали всі чари лісу Стрибрового, бо віддала старенька перевагу стражданням своїм тяжким перед найбільшим щастям світу.

Захиталась уся пуща, провалилася земля, зник у прірві велетень дуб з палацами й селом, срібними гратарами огорожений, не стало Стрибора й домовиків, вискнула невістка з-поза дуба, обернулася в гадюку й шмигнула в нору, а мати з сином опинилися самі серед лісу.

Упав син на коліна перед матір'ю, пелену їй цілує й рукави, а тоді взяв її на руки й поніс додому. Ще вдосвіта вони й повернулися щасливо. Благає син прощення в матері, а вона й забула вже про його гріхи.

За якийсь час одружився син з отим убогим та щиросердим дівчам, що привело було домовиків до їхньої хати. І дотепер живуть вони щасливо всі разом, а зимовими вечорами радо заходить до них погрітися й Малік Тінтилінич.

БРАТЧИК ЯГЛЕНАЦЬ ТА СЕСТРИЧКА РУТВИЦЯ

I

Напали вороги на муріваний замок шляхетної й доброї княгині. Не могла вона швидко зібрати своє велике й вірне військо, щоб оборонити фортецю. І мусила серед ночі втекти зі своїм сином, з малим княжаком, на руках.

Бігла вона цілу ніч, а як стало на день благословлятися, дісталися вони до страшної Кітеж-гори, що височіла на межі князівства.

Ніде в світі під ту пору вже не було ані зміїв, ані віл, ані відьом і жодної іншої погані. І тільки під Кітеж-горою причаївся останній Змій Вогняний, якому слугувало сім віл Заточниць. Отим і страшна була Кітеж-гора. А попід горою стелилася мирна долина. Тут у плетеній хижці-колибі мешкала молода пастушка Мілойка, пильнуючи своєї отари.

Саме до цієї долини й забігла на світанні княгиня з дитям і, побачивши біля хижки Мілойку, підійшла до неї і стала благати:

— Сховай мене й княжа у своїй колибі на день, щоб не знайшли нас вороги. А вночі ми далі подамося з малим.

Мілойка прийняла їх, напоїла овечим молоком і сковалася у своїй хатинці.

Коли настав вечір, княгиня сказала:

— Тепер я мушу йти далі з малям. Але я тебе прошу, візьми оцей золотий черес і синій золотий хрестик на червоній шнурку. Якщо нас упіймають займанці, то по цих речах одразу впізнають, хто ми. Сховай їх десь у своїй колибі й збережи до часу. Коли вірні мені воєводи зберуть військо і проженуть напасника, я вернуся до свого замку, і ти будеш моєю любою подругою.

— Твоєю подругою, вельможна княгине, я не можу бути, бо не рівня я тобі ні родом, ні розумом. А твої речі збережу, бо в справжній скруті й нещасті і злидареве серце може заприязнитися з царевим,— відказала Мілойка і взяла в княгині хрестик і чересок на збереження.

А княгиня підняла малого на руки й пішла далі крізь ніч, що була така темна, аж не видно було, де трава і де камінь, де поле і де море.

II

Збігло чимало років відтоді, а княгиня так і не повернулася на свою землю й до свого замку. Її велике військо та славна старшина виявилися такі невірні, що відразу перекинулися на бік ворога. Так позбулася шляхетна й добра княгиня своєї землі, а в її замку запанували займанці.

Ніхто не знав та й ніякої змоги не було дізнатися, що приключилося з княгинею та малим княжкам. Може, тікаючи тої темної ночі, впала вона в море чи в безодню яку, може, якось інакше загинула.

Але пастушка Мілойка вірно берегла княгинині коштовності.

Приходили до Мілойки вичепурені найбагатші парубки з села, сподіваючись взяти її за себе, бо золоті черес та хрестик на червонім шнурку стільки були варті, як десять сіл. Та дівчина не воліла жодного з них мати за чоловіка.

— Не я вам потрібна,— казала вона женихам,— а золото. А то речі не мої, тож і пильнувати їх я мушу більше, як свої вівці чи колиби.

Отак відмовляла Мілойка всім і віддалася за якогось бідного й тихого хлопця, що йому байдуже було до золотих речей.

Жили вони дуже бідно, часом ні хліба, ні борошнця не було в хаті. Але ніколи й у думці не мали продати княгинині коштовності.

По кількох роках захворів Мілойчин чоловік і помер. А незабаром тяжка хвороба спіткала й Мілойку, і відчула вона, що теж має вмерти. Тож приклікала до себе двійко діток своїх, маленьку дівчинку Рутвицю та ще меншого синочка Ягленця і дала кожному з них по дарункові. Рутвиці наділа чересок золотий, а Ягленцеві повісила на шийку золотий хрестик на червонім шнурку. І сказала Мілойка на розпрощання:

— Діти мої! Самі ви зостаєтесь на цім світі, а я ж вас нічого не встигла навчити. Та стане для вас, безпорадних, і того, що знаєте. Не покидайте одне одного і бережіть як святощі те, що мати вам залишає на збереження. Тоді й я завше буду з вами.

Сказала вона так і померла. А Рутвиця і Ягленець були такі маленькі, що й не знали, звідки у матері той пояс і хрестик. І ще менше розуміли, що мати їм каже. Притулилися вони одне до одного побіля небіжчиці матері, й не знали сиротинки, що з ними буде.

Трохи згодом зйшли люди з села і сказали, що Мілойку треба наступного дня поховати.

III

Але наступного дня сталося таке: повернувшись з похорону, люди пішли побалакати до хати, а Рутвиця і Ягленець залишилися надворі, бо все ще сподівалися, що їхня мати звідкільсь повернеться.

Коли раптом злетів з неба великий орел, збив Рутвицю з ніг, схопив пазурами за її золотий чересок і піднявся з нею під хмари.

Летить орел, несе Рутвицю до свого гнізда, що на Кітеж-горі. А Рутвиці й не страшно летіти отак на золотім поясі. Жалько лише дівчинці, що розлучили її з братиком. Тож летить вона та й думає: «Чого ж це орел і Ягленця не забрав!»

Так вони підлетіли до Кітеж-гори, і побачила тут Рутвиця таке, що ні сама досі ніколи не бачила, ні будь-хто інший з мешканців долини, бо всі оминали страшне верхогір'я. А коли який чоловік і заблукував був туди, назад уже не вертався. Побачила Рутвиця на одній зі скель сімох віл Заточниць, що слугували Змієві Богняному.

Бачать Заточниці: несе орел дівчинку. А поміж вілами й орлами була угода, всяку здобич мусили вони приносити саме на цю скелю, і тут відбувався суд, який вирішував, що робити зі здобиччю і кому вона має пристати. Саме тому і скеля ця називалася Розподіли.

Отож і гукають вони орлові:

— Егей! Брате Клектууне! Спускайся на Розподіли.

Та, на щастя, сталося інакше: які друзі, така й угода! Пощастило орлові Клектунові Рутвицю вкрасти, то він уже й не додержується угоди, не хоче спускатися на Розподіли, несе Рутвицю до свого кубла, орленятам на забавку.

Але раніше ще треба було перелетіти через верхів'я гір, бо гніздо було по той бік верховини. А на самому вершечкові гори було озеро, посеред озера — острів, а на острові старенька церковця. Довкола озера була левадка, по краю якої ще здавна проорано борозну. І через ту борозну не сміли переступити з гір ані Змій, ані віли, ані інші страховиська. Тут, довкола озерця, квітки, розсіваючи паҳощі, квіти, тут знайшли собі захисток горлиці й солов'ї та незлобливі лісові звірятка.

І ніколи ані мла, ані хмарина не затъмарювали неба понад тим благословенним обораним озерцем, самі тільки сонце та місяць одвіку змінялися над ним.

Як вилетів Клектуун із Рутвицею над озерце, побачила дівчинка церковцю й одразу згадала свою матінку. А згадавши, схопилася за серденько і мимохіть розщебнула матусин даруночок, золотий чересок.

Розщебнувся чересок, вислизнула Рутвиця орлові з пазурів і впала простісінько в озерце, а слідом за нею впав і чересок. Схопила Рутвиця чересок і вийшла по осоці та намулові, по водоростях та рогозі на острів. І сіла на камені. А Клектуун, наче вихор шалений, полетів далі, бо не смів на те озеро спуститися.

Отак і врятувалася Рутвиця, бо жодне лихо не спроможне було подолати борозну й приступити до неї. Але невелика то радість, бо ж сама-самісінка опинилася мала сирітка на вершечкові страшної Кітежгори, і ніхто не смів до неї зайти, і вона нікуди не могла вибратися звідти.

IV

Тим часом люди в селі дізналися, що орел украв Рутвицю. Спершу всі були заголосили, а тоді якийсь чоловік і каже:

— А може, воно й краще, людоњки, що забрав орел Рутвицю. Важко було б у селі будь-кому подбати про двійко дітей одразу. А за самого Ягленця — то інша річ.

— Еге ж, еге ж, так буде краще,— пристали одразу на цю думку інші.— За самого Ягленця легше нам буде піклуватися.

Постояли вони ще трохи надворі, поподивилися в той бік, де пропав орел з Рутвицею, а тоді пішли собі знову до хати випити й побалакати. А йдучи в одно твердили:

— Та з нас кожен радо візьме до себе Ягленця.

Так вони всі балакали, а ніхто з них досі й стільки не подбав про Ягленця, щоб піднести йому шклянку води, адже була страшенна спека. Ягленаць дуже хотів пити. Зайшло хлоп'я до хати попрохати водиці, але ж було воно ще таке мале, що ніхто з людей так і не збагнув, чого те дитя лепече.

Побачивши таке, Ягленаць зрозумів: нема йому помочі, сам він зостався на світі. Відтак нахилився над цебром, що стояв долі, насьорбався дохочу водиці й пішов шукати свою сестричку Рутвицю.

Переступив поріг і подався прямо за сонцем, бо саме в той бік одніс орел Рутвицю.

V

Сонце котилося до Кітеж-гори, отож і Ягленаць, поглядаючи весь час на сонце, дійшов незабаром до неї. Не було з ним поруч нікого, хто міг би сказати: «Не ходи, дитино, в гори! Не злічити жахів, що там водяться!» І пішла дитина нерозумна, почала дряпатися на гору.

Ягленцеві не було страшно. Мати гляділа його, як квіточку, і найменшого лиха ніколи він не зазнавав: ні стернина його ніколи не вколола, ні лихе слово не налякало. Тим-то й не міг до Ягленцевого серця закрастися страх, дарма що очі його могли щось побачити, а вуха почути.

Отож Ягленаць і подерся не вагаючись на гору й незабаром дістався до перших стрімчаків і ущелин.

А там під Розподілами метушаться віли Заточниці та все галасують, утихомиритися не можуть, що одурив їх Клектун. Коли це раптом бачать:

просто до них прямує дитя, дереться на гору! Зраділи Заточниці: з малою дитиною клопоту їм небагато буде!

Коли Ягленець зблишився, виступили перед нього Заточниці, оточили зівсебіч. Зчудувався Ягленець, звідки це стільки паній об'явилося перед ним, та ще в кожної по два велики крила. Піdstупила одна з Заточниць до хлоп'яти й ухопила його за руку.

А в Ягленця — материн дарунок, хрестик на шиї. Угледіла те Заточниця, заскімлила й відскочила перестрашена геть од дитини.

Але не хочуть Заточниці так просто дитя відпустити. Скупчилися вони довкола нього, стали широким колом і радяться тихо, що з ним робити.

А Ягленцеві серденько і не тріпнеться. Заточниці радяться і такі чорні думки снують, аж від них чорні лісові оси їм побіля голів зумкотять. А Ягленець дивиться на них і не тільки не жахається, а й ні про що лихе не думає! Сподобалося йому, як якась віла крилами змахує, і потупцяв до неї, щоб придивитися зблизька.

«О, це добре,— подумала Заточниця.— Чіпати я його не смію, але заманити до вовчої ями можу».

Саме там була яма, прикрита гіллям, щоб не можна було її помітити, а на дні тої ями повстромлювано гострі кілки й списи. Кожен, хто став би на те гілля, відразу провалився б до ями й загинув на тих гостряках.

Отож стала Заточниця заманювати Ягленця до вовчої ями, одступає від хлопчика, одступає, а той все йде за нею, щоб зблизька побачити її крила. Так вони дійшли до ями. Заточниця перелетіла через неї, а малій Ягленець схибив, став на гілля та й провалився.

Заверещали з радощів Заточниці, злетілися побачити, як загинуло малія на гостряках.

Але хіба віли знають, що таке маленьке дитя?

Ягленець був легесенький, немов курча. Укупі з ним долі провалилося трохи хмизу й листя, вони вкрили гостряки, і Ягленець, маленький, легенський, опинився, мов на постелі, на тім гілляччі.

Відчувши, що лежить на чомусь м'якому, Ягленець подумав: «Треба, мабуть, сплати»,— підмостили ручки під голівку й солодко заснув, не маючи й у думці, що його заманили до ями, звідки йому годі й сподіватися вилізти.

Довкола нього стирчали гостряки, над ямою посхилилися люти Заточниці, а Ягленець спить собі мирно й спокійно, немов на васильках. Не крутиться Ягленець, спить, як учила його матінка, говорячи: «Як ляжеш, синку, заплющ очки й не крутися».

Стоять Заточниці круг ями, бачать: заснуло дитя, немов королевич на золотім ліжечкові! «Не так воно й легко з цим дитям упоратися»,— перемовляються віли. Потім знялися й полетіли на Розподіли порадитися, як же його порішти дитя, не доторкаючись до нього.

Радилися, радилися, аж нарешті одна з них вигадала: треба здійняти

бурю, пустити зливу страшенну, помчить вода з гори й потопить хлоп'я у ямі.

— Ху! Ху! — захукали, задмухали Заточниці, з радощів замахали крилами й полетіли високо вгору збирати хмари, розбурхувати буревій.

VI

Сидить собі мала Рутвиця на верхогір'ї, на острівці своєму посеред озера. Довкола неї гарні метелики тріпочуться крильцями, на плечі їй сідають. Сиза горличка пташенят привела за собою, й вони зеренцями ласують у неї на колінах. І гілочка малини схилилася над дівчинкою, Рутвиця подзьобала червоні ягідки, й знову нічого їй не бракує.

Оце тільки що сама, сиротинка мала, та й жура на серці, бо думає, що навік розлучили її з Ягленцем, братиком єдиним. А ще тривожиться, чи ж напоїв його хтось водицею, чи поклав його хтось спатоньки.

Міркуючи отак сумненько, поглянула Рутвиця вгору проти неба. Бачить, а там чорні, як ніч, хмари клубочаться. Над Рутвицею та озерцем обораним сонечко сяє, а довкола все імлою вкрите, клубочаться, вирують чорні хмари, то вгору підносяться, то низом стеляться, наче важкий чорний дим. А з того димовиська раз у раз іскри вогнисті викрешуються.

То Заточниці скупчували понад горою чорні хмари, крилами широчезними вимахуючи, іскри вогнисті з очей розсипаючи. Тоді раптом загуркотіло щосили з хмаровиння, і вперішила по горі страшена злива. А Заточниці й собі завили, заскигли під ту хлющу, під ту гуркотняву.

Побачивши таке, замислилася Рутвиця: «Наді мною сонечко світить, і нічого мені, либонь, не зробиться, а може, комусь у горах і потрібна допомога в цій негоді». Вхопилася Рутвиця за мотузку і стала калатати у дзвін, що зберігся у напіврозваленій церковці. Не знає маленька, для кого вона старається, заради кого дзвонить проти бурі. Дзвонить, щоб допомогти будь-кому, хто опинився у скруті.

Щойно озвався з острівця дзвін, який мовчав уже понад сто років, Заточниці забули про бурю й розбіглися з переляку навсібіч. Котра під скелю заховалася, котра в ущелину, котра в дупло, котра в папороть.

Розгулялося небо понад Кітеж-горою, сонце засяяло, зазирнуло і в ті закутні, де його вже сто літ не бачено. Дощ спинився, як урвало. Але для малого Ягленця з тим біда не минула.

Злива, хоч скільки вона там тривала, народила бурхливий гірський потік, і вода неспинно мчала просто до ями, що в ній спало маля.

Не чув Ягленець ані бурі, ані громовиці, не чув і зараз, як скажено гуркотить потік, як із страшеною швидкістю мчить долі вода, щоб утопити його.

Ось-ось добереться вода до ями, заллє її й потопить дитя, і не буде

До стор. 61

ані ями, ані гостряків, ані Ягленця. Сама тільки вода мчатиме далі узбіччям гори.

Але сталося не так. Натрапивши на яму, вода завиравала при дні, забурхала, а тоді, наростаючи, підняла гілля й листя, що на них спав Ягленець, винесла з ями й понесла долі склоном гори.

Був той потік велими дужий, він котив і тягнув за собою брили каміні й старі дуби, і жодна перешкода не могла їх спинити, надто вже важкі вони були самі по собі, а ще ж сили їм додавав могутній потік.

А малий Ягленець теж летів на своїм гіллі та листячку, мов на плотику, бурхливим потоком, а що був він легесенький, наче та біла ружа, кожний кущик міг його спинити.

Так врешті й сталося: трапився кущик на дорозі, і Ягленців плотик зачепився за нього. Пробудився одразу хлопчик, ухопився ручкою за кущик, виліз на нього й сидить собі на вершечку, мов пташеня.

Сяє над ним сонечко, ясно, весело. Попід ним хижка вода хурчить, а він сидить собі в білій сорочечці на кущикові й очки тре з великого подиву, бо не знає малий нетяма, що воно, власне, сталося і хто його так несподівано збудив.

Доки він очки собі тер, промчала вода далі, не стало потоку. Побачив Ягленець, як зникає вода попід кручею, як цідяться крізь чагарі, сунуть додолу рештки багнюки, і подумав: «Мабуть, далі треба йти, коли вже мене збудили».

Злізло хлоп'я з кущика й подерлося знов на гору. Солодко поспав Ягленець і тепер був радісний і веселий, і здавалося йому: ще трішки, і знайде він свою Рутвицю.

VII

Замовк дзвін, і до Заточниць повернулася їхня сила. Посміливішли вони, повилізали зі своїх схованок. Бачать: сонце сяє понад верховиною! Лихі Заточниці нічого так не боялися, як сонечка ясного. А що не могли вони одразу захмарити цілу верховину, то кожна накрутила трохи імли довкола себе, й полетіли всі разом до ями побачити утопленого Ягленця.

Злетілися віли, зазирнули до ями, а яма порожня. Немає там Ягленця!

Зняли галас розлючені Заточниці, стали роззиратися по гірських узбіччях, чи не вдарила десь вода хлоп'ям об камінь, чи не вбито його. Ото так роззираючись і спостерегли віли: іде собі Ягленець веселенький своєю дорогою, сонечко йому на спині сорочечку сушить, а він щось тихесенько наспівує так, як малята це вміють.

— Утече від нас це дитя, коли й далі так буде, — заскиглила одна з віл. — Дужча од нас ця дитина. Може, гукнути Змія Вогняного на поміч?

— Не сміймо ганьбитися, сестри мої, — відказала на те інша Заточниця. — Далебі й самі упораємося з цим слабосильним дитям.

Говорячи так, не знала Заточниця, що малий Ягленець дужчий своїм душевним супокоєм, аніж лютість і мудрість цілої Кітежгори.

— Нашлімо на дитя ведмедицю, хай вона його вб'є,— мовила одна із Заточниць і тої ж миті полетіла до ведмежого барлога.

Лежить ведмедиця, бавиться зі своїм малим ведмежам.

— Виходь, Медунко, на стежку, на плай. Дитя там іде. Ти його вистережи, кумасю Медунко, і вбий,—намовляє Заточниця.

— Не можу я покинути свого ведмедика,— відмовляє Медунка.

— Я його побавлю,— каже Заточниця й починає тішити ведмежа.

Вийшла Медунка на плай, бачить — іде собі Ягленець. Випросталася ведмедиця на весь свій зріст величезний, випручала наперед лапи пазурісті й рушила отак проти Ягленця, щоб роздерти його.

Страшно й подивитися на ту ведмедицю, а Ягленець не бачить у ній нічого жахливого чи лихого, ба навіть і в голову щось таке йому не заходить. «Іде собі хтось,— думає,— і руки до мене простягає. Мушу і я до нього руки простягти».

Випручав і собі Ягленець обидві рученьки, простяга їх до ведмедиці і йде простісінько до неї, немовби до матері, що вабить до себе в обійми.

Ще трішки — й ухопить Ягленця страховищна ведмедиця. Ось вона вже зовсім біля нього, уже б і вхопила й роздерла, аби він тільки спробував тікати. А так бачить: є час поміркувати, з якого боку краще приступитися до нього. Стоїть ведмедиця випростана, придивляється до Ягленця то з лівого боку, то з правого: ось зараз вона на нього насяде.

Аж тут заскімлило в барлозі мале ведмежа. Вжалала його чорна оса, з тих, що водяться при Заточницях. Заскімлило ведмежа несамовито, бо хоч і шкодливе Медунчине плем'я, а чужої кривди не терпить, одразу вереск здіймає. На весь голос заскімлило ведмежа, а Медунка, почувши те, враз забула й про Ягленця, і про все на світі! Впала Медунка на свої чотири лапи й побігла, немов скажена, до барлога. Вхопила розлючена ведмедиця вілу за коси. Б'ються вони, скубуться, качаються, за Ягленця і не згадують. А хлоп'я пішло собі за ведмедицею та й побачило, як ото вони чубляться та вовтузяться. Дивилося, дивилося на все те дитя нерозумне, а тоді зареготалося на весь голос і пішло собі далі на гору. І невтіянки дитині, як вона життям своїм важила!

VIII

І знову зібралися Заточниці, знов радяться, що їм чинити з Ягленцем. Бачать: не подужають вони дитини. Та й потомилися вже, літаючи ото на Розподілі і з Розподілів. І через те були вони люті страшенно.

— О, струїти нам його треба. Тут уже ніякі чари й мудрощі його не порятують,— дійшли вони думки.

І в ту ж мить одна з них узяла дерев'яну мисочку й полетіла на якусь галявину в горах набрати отруйних ягід.

А Ягленець і гадки не має, що хтось там про нього раду радить, голову сушить, іде собі радісно горами й туркоче співаночку, немов голуб'я мале. Дійшов ото так він до галявини отруйної. Посеред галявини — стежка. З одного боку стежки червоні ягідки, з другого — чорні. І ті, й ті — отруйні, померти мусить кожен, хто скуштує їх.

Але звідки Ягленцеві знати, що існує у світі отрута, коли його самого материнським молоком вигодовано!

Сподобалися голодному Ягленцеві червоні ягідки на галявині. Але бачить він: далеко попереду на червонім боці бере хтось ягоди, і так поспішає, що і вгору не гляне. А то Заточниця брала ягоди Ягленця отруїти.

«Отже, то її бік», — помислив Ягленець і перейшов на чорний ягідник, бо вчене його ніколи й нічого не відбирати в інших. Примостилися він посеред чорного ягідника й став собі дзьобати ягідки, а Заточниця ген-ген одійшла вже по червоній галявині, не знаючи того, що й Ягленець уже добувся сюди й ласує по той бік стежки. Під'ївиши трохи, Ягленець випростався, наміряючись іти далі. Та де там! Потемніло Ягленцеві в очах, заболіла йому голова страшно, і земля начебто під ногами хитається. Це йому від чорної отрути таке вчинилося.

Ой лелечко, Ягленцю малий, якщо ти й справді ніяких чарів і мудроців не знаєш, як же ти порятуєшся від цього нещастя?

Проте Ягленець водно далі йде, втішаючи себе подумки: то байдуже, що темно в очках і що земля під ніжками хитається.

Так і дійшов він до Заточниці, що брала ягоди. Уздріла віла дитину й вискочила одразу на стежку перед нього з мисочкою червоних ягід. Підсовує йому мисочку й киває, щоб їв.

Не знає Заточниця, що Ягленець уже скуштував чорних ягід. А коли б знала, не частувала б його червоними, пустила б його проз себе, хай собі йде і помирає від чорної отрути. Ягленець вже й бачити не хотів тих ягід, бо йому страшенно голова боліла. Але мати вчила малого: «Іж, синочку, коли я тобі даю, не засмучуй свою матір».

Не була та наука материна ані мудрістю великою, ані чарами. Просто в добрий час учинив Ягленець так, як мати його навчала. Узяв він мисочку й став їсти червоні ягідки. І тільки поїв, проясніли йому очки, і голова перестала боліти, і серденько, і земля вже під ним не хиталася. Це червона отрута вбила у ньому чорну отруту. Сплеснув Ягленець весело в долоньки і пішов собі далі дужий, як рибка, і радісний, як пташка.

Вже й вершечок гори видко, і міркує собі Ягленець: «За тим верхом уже й світу немає. Там мушу я і Рутвицю знайти».

IX

Не вірить Заточниця власним очам, дивиться за Ягленцем, а той іде собі, й нічого йому не робиться від тої страшної трутізни.

Дивиться вона, дивиться, а тоді як заверещить! Не збегне, яким же це

дивом урятувався Ягленець. Бачить тільки: ось-ось утече від неї дитя на озеро, бо вже зовсім близько від верхогір'я.

Нема вже коли Заточниці й на Розподілі летіти — радитися з подругами. Як справді комусь непереливки, ради не радять. Полетіла вона наміст того до брата свого, до ревливого болотяного птаха Букача.

Гніздився Букач тут-таки в горах на мочарі, поблизу борозенки, що нею обрано озеро. Але він, непутяний птах, не сміє борозну перейти, на озеро ступити. Отож погань всіляка саме тут, на межі, й призначила йому місце, щоб він своїм ревищем колошкав тишу на озерах.

— Букачу, братику рідний! — каже Заточниця птахові. — Дитина там іде плаєм. Зупини її своїм голосом отут біля борозни, щоб не втекла вона через неї на озеро. А я полечу по Змія Богняного.

Так сказала Заточниця і стрілою помчала далі до підгір'я, де в ущелині спав Змій Богняний. А Букач заледве дочекався, коли йому рикати загадають, бо вельми пишався він своїм гучним голосом.

Вже й сутінки почали снуватися, наставав вечір. Ягленець чимраз ближче надходив до борозенки, що позад неї видніло озеро.

— Оце вже й край світу,— помислив Ягленець,— ще тільки ось цю борозенку перейти.

Але нараз розляглося по горах ревище, та таке страшне, аж гілля тримтити і листя на деревах перевертается, аж стогнуть скелі й міжгір'я до найглибших безодень. То Букач рика.

А малого Ягленця не може той рик налякати, бо ніхто в світі жодного разу ще не крикнув на нього з досади чи люті.

Чує Ягленець: реве щось, аж гора трясеться, він і йде собі побачити зближка, що ж це воно там таке велике. Підійшов, глядь, аж то птаха, не більша від курки!

Умочить птаха дзьоба в мочар, а тоді піdnіме голову, надме шию, немов міх, і рикає, аж рукавчики тріпочуть на Ягленцеві. Сподобалося малому таке диво, сів він долі, щоби зближка побачити, як Букач рика. Попід самісінькою борозенкою примостиився Ягленець, сидить проти Букача й силкується, дарма що вже посутеніло, роздивитися, як же це в нього шия надимається.

Аби Ягленець був трохи мудріший, не став би він сидіти попід борозеною, де всіляка погань могла йому лихо заподіяти, а переступив би через борозну, куди негідь не сміє й носа сунути, і порятувався б.

Доки дурненький малий Ягленець бавився ото тут, Заточниця розбуркала Змія Богняного, що в міжгір'ї спав. Збудила й веде його на гору дорогою. Суне страховинний Змій-Богняник, сипле, дмуха полум'ям з обох ніздрів, ламає сосни й смереки обабіч дороги: затісно йому в лісі, затісно і в горах.

А чого ж це ти не тікаєш, малий Ягленцю! Стрибни лиш через борозенку й уже, порятувався сестриці своїй на радість!

Але ж Ягленець і думки не має тікати. Мирно сидить він собі при борозні.

А побачивши крізь нічну темряву спалахи Змієвого пломеню, подумало хлоп'я: «Що це воно так гарно сяє в горах?»

То наблизався вогонь, який мав спалити Ягленця, а він, дитя нерозумне, ще й радіє з нього, дивуючись: «Що воно так гарно сяє?!»

Уздрила Заточниця Ягленця й каже Змієві-Вогняникові:

— Ось вона, дитина, Змію-Вогнянику! Готуй вогню палючого!

А велетень Змій захекався, спинаючись на гору.

— Страйвай, сестро, віддихаюсь,— одказує він.

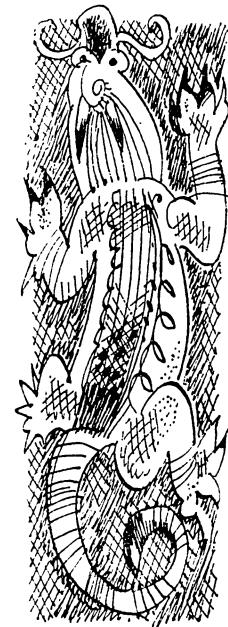
Дихнув Змій двічі, дихнув тричі. І схибив страшенно!

Бо з такою силою видихнув він повітря, аж вітер пішов по горах. Знявся вітер і перекинув Ягленця через борозну на озеро.

Зойкнула Заточниця, впала на землю, обхопила голову своїми чорними крилами й заплакала, мов не сповна розуму. Дмуха оскаженіль Змій, розсипає вогонь, мов з десяти печей розжарених. Але й вогонь той нездатний подолати борозни. Щойно долітає полум'я до борозенки, враз спинається до неба, попід хмару, наче наштовхнувшись на мур мармуровий.

Шкварчать, розсипаються іскри й пасма пломеню, обертаються проти Кітеж-гори. Півверховини спалив Змій, але Ягленця годі було занапастити!

А Ягленець, коли ото його вітер через борозну перекинув, засміявся, раденький, що так швидко пролетів. Засміявся раз, а тоді й удруге засміявся.

X

А на озері, на невеличкому острівці, сиділа Рутвиця.

Звечоріло вже, але Рутвиця не могла заснути від галасу й колотнечі, що вирували в горах і колошкали тишу на озері. Чула Рутвиця, як кричать і скиглять Заточниці, як бурмоче Медунка. Чула, як Змій сопе в міжгір'ї, гору вогнем обсипаючи.

І зараз вона дивилася на жарке полум'я, що його омані сягали неба і хмаринок на ньому.

Та раптом вона почула щось іще. Ой лелечко, що ж це вона почула? Засміявся хтось, немов дзвіночок срібний озвався. Закалатало серденько в Рутвиці.

І ще раз почувся той самий сміх.

Не стрималася Рутвиця, щоб не гукнути з острівця:

— Хто це там сміється у горах? — питає вона лагідно і з остражом: хто ж це їй відповість?

— А хто це мене кличе з острова? — озивається малий Ягленець.

Упізнала Рутвиця Ягленцеве лепетання.

— Ягленцю! Братику мій рідний! — гукнула Рутвиця й випросталася, бліда від місячного сяйва.

— Рутвице! Сестричко! — і собі зойкнув Ягленець і полетів легесенький, немов нічний метелик, по осоці, по лататтю, по водоростях простісінько на острівець. Обнялися, розцілувалися й посідали під місячним сяйвом.

Побалакали вони трішечки, а тоді взялися за ручки й поснули.

XI

Отак і стали вони жити день за днем на своєму острівці. Радий-радесенький Ягленець, більшого щастя він і не уявляє собі.

Є на острівці водиця джерельна і ягоди солодкі. На луках удень — квіти й метелики, а вночі — світунчики й роса. У чагарях — соловейки й горлички.

Рутвиця щовечора стелить Ягленцеві постільку з листя, вранці в озері його купає, опаночки йому плете. Тож малий і не тужить за ширшим світом, досить йому й цього, борозенкою обораного.

Малий-малесенький Ягленець, от йому й не бракує нічого!

І Рутвиці теж добре, хоч, правда, у неї вже й клопіт є: Ягленця дотягнути, нагодувати його. Бо так воно вже заведено, що ніколи мале не поїсть, якщо старші про те не подбають. Так воно діється в усеньковому світі, так воно мусило й на цьому острівці бути.

Отож і карається Рутвиця думками: вже літо кінчається, а як мине воно, чи не перейде малина? Чи не поступеніє водиця, чи грітиме сонечко, як осінь надійде? Як ми зимуватимемо саменькі? Чи не пропаде наша хатинка в долині? Отак журиться Рутвиця, а там, де журя, там найчастіше її напасть об'являється.

Одного дня вона подумала: «От було б щастя велике, якби ми знову повернулися до нашої хатки!» Аж тут кличе хтось її у горах. Озирнулася Рутвиця й бачить, що по той бік борозни стоїть у лісі наймолодша Заточниця.

Вона була гарніша з обличчя, аніж інші Заточниці, й полюбляла коштовні прикраси. Побачила Заточниця золотий чересок на Рутвиці, й забаглося її того череска так, що цілий би світ віддала за нього.

— Дівчинко-сестричко, кинь мені свій чересок, — гукає віла через борозну.

— Не можу, віло, чересок мені від матері зостався,— одказує Рутвиця.

— Дівчинко-сестричко, не материн то чересок, а княгинин, і княгиня та давно померла. Кінь його мені,— прохає Заточниця.

— Не можу, чересок мені мати залишила,— знов одмовляє Рутвиця.

— Дівчинко-сестричко, я тебе з братом у долину перенесу, і ніхто вам кривди не заподіє, кінь лиш мені чересок,— знову благає віла.

Ой яке то жорстоке випробування було для Рутвиці, що так жадала вибратися з тих гір! Та вона все ж не спокушається, береже материн дарунок від пожадливої вілі.

— Не можу, віло,— одказує знов,— чересок мені мати залишила.

Пішла собі геть украї засмучена віла, але наступного дня знову повернулася і знову гукає:

— Кінь мені чересок, виведу я вас із цього гір'я.

— Не можу, віло, бо це весь мій спадок по матері,— знов одмовляє їй Рутвиця, а в самої так уже важко на серці.

Сім днів приходила віла, сім днів душу Рутвиці краяла. А це гірша напасть од будь-якої жури, і мала Рутвиця аж зблідла, так їй хотілося потрапити в долину. І все-таки не віддала вона череска золотого.

Сім днів канючила віла, і сім днів одне їй те саме чула від Рутвиці:

— Не можу, віло, чересок — то все, що мені від матері зосталося.

Коли ж вона й сьомого дня так відказала, збегнула віла, що все намарне. Попленталася вона горою, сіла на останньому з долішніх прискалків, розпустила коси та й заплакала гірко. Так їй марився той золотий чересок княгинин.

XII

А тим часом вельможна і добра княгиня не померла, вона вже багато років жила зі своїм сином в якісь далекій країні. Княгиня нікому не розповідала про те, які високі гори бувають у світі, а син її, коли вони тікали з дому, надто малий був і не затямив нічого з колишнього життя.

Отож ніхто в тім краї не відав, що вони княжого роду, не знав того й сам князенко. Та й з чого б те можна було візнати, коли не мала княгиня ані корони, ані золотого череса. І хоч була вона добра, лагідна й шляхетна, та цього ще не досить, щоб бути княгинею.

Жила княгиня весь цей час в одного доброго хазяїна, ткала і пряла на його родину. Тим заробляла собі й синові на хліб. Із сина виріс уже був гарний парубок нечуваної снаги. Княгиня ж його навчала бути доброю людиною.

Одне тільки зло: був князенко палкий, як присок, і крутий на вдачу. Люди його прозвивали Жебрак Реля. За те, що був ото такий могутній, але водночас і біdnий-біdnіcіnкій.

Викосив одного дня Жебрак Реля хазяйську леваду та й ліг собі опівдні спочити в затінкові. Коли це їде якийсь панок та й гукає Релю:

— Гей, хлопче! А встань-но та пробіжись шляхом, пошукай срібної остроги. Загубив я її десь на дорозі.

Як почув те Реля, зануртувала в нім гаряча князівська кров: чому це хтось порушує його спочинок і посилає шукати якусь острогу.

— Я побіжу,— зойкнув Жебрак Реля,— а ти ось тут ляж і спочивай замість мене.

Мовивши так, підскочив Реля до панка, схопив його та й жбурнув разом із конем у затінок, аж пан тут-таки й ноги відкинув.

А Жебрак Реля полетів до матері й залементував:

— Мати моя нещасна, нащо ти мене жебраком народила, щоб кожен ото мене виправляв остроги їм на курній дорозі шукати!

Говорячи так, Реля від люті аж на виду перемінився. Дивиться мати на сина, і серце їй як не трісне. Бачить вона: не буде вже ані їй, ані синові її спокою, бо мусить вона сказати те, що досі приховувала.

— Не жебрак ти, синку мій любий,— проказала княгиня,— князенко ти безталанний.

І розповіла вона Релі все-все, що з ними сталося.

Слухає Реля материну мову, і очі їому сяють дивним вогнем, а кулаки самі стискаються від гніву. І питаеться Реля:

— Матусю, невже нічого так і не лишилося від нашого князівства?

— Нічого, синку, не лишилося, oprіч хрестика на червонім шнурку та золотого череска,— відказує мати.

Почувши це, скрикнув Реля:

— То я піду, мамо. Знайду я їх, хоч де б вони були! Утричі зросте тоді моя сила князівська.

І ще спитав:

— А де ти, мамо, лишила той через і хрестик? Може, ти їх покинула найпершому гетьманові, щоб він із військом охороняв ті коштовності?

— Ні, синку, і то добре, що не звірилась я на них, бо і гетьман і не зліченне військо моє перекинулися до ворога, п'ють і трапезують із супостатом, марнують князівство моє,— відмовила княгиня.

— То, може, ти їх заховала у склепах своєї неприступної фортеці, у сьомому льосі, за сінома замками?

— Ні, синку, і то добре, що я так не зробила, бо вдерся ворог до моєї неприступної фортеці, одчинив і зруйнував її склепи, перенишпорив усі дев'ять льохів і нагодував своїх коней перлами зі скарбниць моїх,— відказала княгиня.

— То де ж ти поділа знаки нашої влади? — питаеться Реля, і очі їому палають.

— Я залишила їх у молодої пастушки, у плетеній колибі, що в ній немає ані скринь, ані ключів. Іди, синку, може, ти їх там і знайдеш.

Не вірить Реля, що могли зберегтися коштовності у плетеній колибі, коли навіть у дев'ятім льосі не вціліли перли шляхетної княгині.

Але ще більше нуртує гнівом гордовита й нестримна князівська кров, і каже Реля матері своїм могутнім голосом:

— Гаразд, мамо! Я відшукаю наші речі, хоч би де вони були, і хай

краще не жартує той, хто не схоче мені їх віддати! Я принесу тобі через і хрестик, присягаюся своєю князівською кров'ю.

Так сказав князенко Реля, схопив косу, приклепав до неї важкий держак і гайнув у світ шукати своєї дідизни. Земля йому гуде під ногами від ходи могутньої, кучері за вітром в'ються, немов уперед кличуть, смертельна шаблюка на сонці виблискує, немов огнем міниться.

XIII

Йде ото так Реля, ніде не спиняючись. І вдень іде, і вночі не спочине, ні мале, ні велике не зважиться на дорозі йому стати.

Далека путь до Кітеж-гори, але Реля без великого труда дізвався, як до неї добутися, бо і в сьомому царстві відома вона своїми жахами.

На Івана Купала розпрощався Реля з матір'ю, а незабаром і до гори добився. І щойно прийшов, став розпитувати за плетену колибу, за ча-банку Мілойку, за золотий через і хрестик.

— Колиба — оно в долині, Мілойку ми першої неділі на молодику поховали, чересок і хрестик на дітях, а дітей віли на Кітеж-гору заманили,— відмовили йому люди.

Великий гнів пойняв Релю, коли він почув, що хрестик і через опинилися на Кітеж-горі. І не знав він у гніві, чи йому до гір чимдуж податися, а чи спершу дізвнатися про муріваний замок княгинин, що вабив його найбільше.

— А як дістатися до замку шляхетної княгині? — спитав Реля.

— Ген там він, за день можна дійти,— відказали люди.

— А що в замку діється? — питає знов Реля, а шабля так і ходить в його руці.— Кажіть мені все, що знаєте!

— Таж ніхто з нас не бував у замку, бо дуже вже суворі його господарі. Оточили замок лютими псами, поставили довкола німу варту. Не здолаємо ми повз тих псів прослизнути, не вміємо німих вартових ублагати,— одказують люди.— А в замкові вичепурене панство походжає, червоне винце в залі попивають, на срібнострунні тамбуриці грають та золотими яблуками через килимок, шовками розшитий, перекидаються. У передпокої — двісті служників вирізають серця з перламутру, роблять мішени для панських забав. Під час бучних бенкетів панство набиває рушниці діамантами й стріляє по перламутрових серцях.

Оце таке розповідають люди, а Релі аж в очах потьмарилося від страшного гніву, коли він почув, як марнуються скарби його матері.

Ще мить вагався Реля, а тоді вигукнув:

— Піду-таки на гору по хрест і через, а тоді вже повернуся до тебе, мій муріваний замок!

Отак покрикнув Реля, шаблею над головою закрутів і помчав на Кітеж-гору. А там же у міжгір'ї Змій могутній спить. Жах як стомився Змій, полум'ям на Ягленця дмухаючи, тож і заснув міцно, щоб силу собі поновити.

А Реля дочекатися не може, коли вже трапиться нагода зітнутися з кимось, аби зігнати свою злість, дати вихід силоньці своїй. Досадно йому, що і мале і велике тікають перед ним з дороги, от і квапиться він тепер до Змія Вогняного, може, його примусить стати до двобою. Дужий юнак був Реля, а Змій — то справжнє страховисько. І про їхній двобій повідатиме пісня, що починається з того, як Реля приступив до Змія.

Змія в бік він шаблею штрикає,
Хоче сонне чудисько розбуркать.
Ось Змійсько голову підводить,
Релю бачить просто над собою.
Скочив Змій і ну трощити скелі,
Враз розчистив він старе міжгір'я,
Для двобою місце наготовив.
Понад хмари заліта Змійсько,
А тоді з-за хмар на Релю пада.
І почався лютий герць між ними,
Стогнути скелі, і земля гуркоче.
Ікла й пломінь — Змієві за зброю,
Ще й важкою б'є він головою.
А у Релі проти Змія — шабля.
Він підносить вгору шаблю гостру,
Змій пломінь на шматки рубає
І нагоди доброї шукає
Геть відтяти голову потворі.
І так вони зчепилися в двобої,
Аж здається — не розлити водою.
До полудня герць трива запеклий,
Але Змій вже піду pav на силі
Від ганьби страшної за поразку,
За утечу Ягленця малого.
А от Релі сили додалося,
Бо ж за власну б'ється він дідизну.
Опівденний пруг минуло сонце,
Реля шаблю піdnima до неба,
Піdnimaе й помочі благає!
Впала шабля Змію межи очі,
Вдарив Реля, хай і не щосили,
Але Змія він розполовинив.
Влав Змійсько, в прірву завалився,
По міжгір'ю тулубом простягся
І стародавню загатив тіснину.

Отак поборов могутній Реля Змія Вогняного. Але й відчув одразу, як заболіли йому руки й плечі. Замислився Реля й каже собі подумки: «Якщо й далі так буде, то ніколи, мабуть, не здолаю я пройти цю долину. Треба поміркувати, що його робити». Повернувся Реля під гору, сів на камені й замислився, як йому крізь верховину пройти, всі страхів'я побороти, де знайти дітей Мілойчиних, а на них золоті черес і хрестик. Тяжко замислився Реля, аж раптом почув, що недалеко хтось плаче

й приголошує. Озирнувся Реля й бачить: сидить віла на камені, косу розпустила й так уже гірко плаче.

— Що тобі сталося, дівчино-красуне? Чого ти плачеш? — питаеться Реля.

— Плачу, юначе, бо не можу добути золотий черес з дитини з острова,— відказала віла.

Почувши це, Реля дуже зрадів.

— Скажи мені, дівчино, а як дістатися до того острова? — спитав Реля.

— А хто ж будеш ти, незнаний лицарю? — і собі запитує його віла.

— Я князенко Реля, іду шукати золотий черес і хрестик на червоно-му шнурку,— відмовляє юнак.

Почула це віла й так подумала з лихим серцем: «От мені й пощастило! Нехай собі Реля винесе чересок з острівця в гори, а тут уже я його зумію занапастити й чересок одібрати!»

От мудра віла й каже Релі такі солодкі слова:

— Ходімо, князенку, зі мною тобі нема чого боятись. Я проведу тебе крізь верховину і покажу, де зараз діти. Чого б це ти відмовлявся від того, що належить тобі з діда-прадіда.

Так солодко казала віла, а в самої геть інше було в думці й на серці. Ale Реля, зрадівши її словам, одразу погодився піти з вілою.

I пішли вони крізь верховину. Не чіпають Релю ані віли, ані якась там погань. Bo з ним іде молода Заточниця.

Іде віла з ним та все забалакує до Релі, гнів у його серці роз'ятрює:

— Ось ти побачиш, князенку, які затяті ці діти. Вони й тобі не схочуть чересок віддати. Ale ти юнак з юнаків, тож не дай себе зганьбити.

Сміється Реля,— де вже там дітям опиратися, коли він Змія Вогняного порубав!

А віла йому й далі розповідає: як діти на гору попали і як звідти вибратися не вміють. З великих радощів, що чересок ось-ось потрапить їй у руки, віла так розбалакала, аж втратила розум і вже розповідає Релі все, що треба й не треба, аби лиш похвалитися своїм знанням:

— Дурні діти ніяких хитрощів не знають. А коли б знали те, що нам відомо, давно б уже від нас повтікали! Там у них є свічка. Якби вони самі викресали вогню первісного і запалили од нього свічку, то проїшли б із нею вільно крізь усю верховину. Всі плаї б їм одкривалися, і дерева над ними верховіття схиляли б. А що вже нам погано було б! По всій Кітеж-горі, куди б тільки повіявся дим від свічки, погинули б і ми, віли, і геть усе чортовиння. Ale хіба це можуть знати дурні та вперті діти!

Аби не затьмарило Заточниці голову від сподіваних радощів, далебі не стала б вона нічого розповідати Релі, пильнувала б своїх таємниць найретельніше.

Ta ось підійшли вони до борозни й уздріли перед себе благословенне озерце.

Князенко з-поза дерева визирає, а віла йому дітей показує. Бачить Реля острівець. Сидить на ньому дівчинка, немов ружа біленька. Не чути, щоб співала чи мугикала, сидить собі, ручки в пелені склавши та все на небо дивиться.

Невдалеки у піску інше дитя бавиться, Ягленаць маленький. Бавиться у піску, ні на що не зважає: палаци буде, а тоді руйнує, вежу вивершив своїми тендітними рученьками і сам усміхається до свого витвору.

Задивився князенко Реля та й замислився чогось прикро. А Заточниці нема часу чекати, коли князенко всі свої думи передумає. Тож вона йому й проказує стиха:

— Чуєш, князенку? Ось я гукну дівчинку, і ти побачиш: не віддасть вона череска! А ти тоді хапай свою шаблю куту, біжи й бери, що тобі належить, і до мене повертайся у верховину. А я вже проведу тебе крізь неї й назад так, щоб тобі сестроньки мої не зашкодили.

Радіє віла, говорячи це, уявляє собі, як вона Релі віку вкоротить і заволодіє поясом. Нехай тільки Реля винесе його з островця.

А Реля слуха й не слуха, що Заточниця балакає, задивився на дівчинку пильно.

Коли це віла гукнула Рутвицю:

— Дівчинко-сестричко, кинь мені чересок, а я виведу тебе й братчика твого з верховини.

Почула те Рутвиця, ще більше на личку зблідла, ще дужче рученьки стисла. Так же їй тяжко, заледве слово промовити може! Рада-радеченька вона вибралася з верховини, аж серденько як не трісне від жадання того великого. Та не хоче вона віддати материн чересок.

Покотилися слізоньки Рутвиці по щічках, плаче вона тихенько й відмовляє крізь сльози:

— Іди собі, віло, звідси і не приходь більше, однаково пояса ти не дістанеш.

Коли почув таке Реля й побачив, збурилася в нім кров князівська, кров шляхетна, доброго діла запрагнувши. Зворушили, збентежили його душу оті двоє сиріток, що посеред страховищної Кітеж-гори самі себе обороняють від усілякої напасті й чортівні, від смерті й погуби: «Ой лечко,— подумав він,— довірила княгиня військові озброєному й замкові муріваниму боронити своє князівство. І пропало князівство. А тут діти самі-самісінки залишилися, поміж вілами й зміськими опинилися, і не здолають ані віли, ані зміська відібрати в них те, що їм мати дала».

Аж на лиці Реля змінився, так йому діти серце збентежили. Змінився на обличчі й до Заточниці обернувся.

А Заточниця на Релою озирається: чи піdnіс він уже шаблю, щоб порубати нею затятих дітей? І піdnіс-таки Реля шаблю, тільки погрозив нею не дітям, а вілі:

— Тікай-но, віло, щоб і духу твого тут не було! Якби це не ти мене провела верховиною, вже б зітнув тобі русу голову твою. Не для того я княжам народився, не для того важку шаблю кував, щоб сиріт життя збавляти!

Перестрашилася неборачка-віла, схопилася й побігла у верховину. А Реля ще й кричить їй услід:

— Біжи-біжи, клич віл і все чортовиня, не боїться вас князенко Реля.

Побачивши, що віла зникла у верховині, Реля переступив борозну й пішов до дітей.

Ой як зраділа Рутвиця, уздрівши, що до них іде людина з приязнім поглядом! Схопилася вона й рученята розкрилила, немов пташеня, що ото крильця розпрострує, коли його випустиш з рук на волю.

Рутвиця й у голові собі не покладала, ніби Реля міг прийти по щось інше, а не для того, щоб їх вирятувати з верховини. Підбігла Рутвиця до Ягленця, взяла його за рученьку, і вони удвох перейшли до Релі по місточку, що його сплели їхні малі рученята з осоки.

XV

Могутній юнак був Реля, чудно йому з дітьми розмовляти. А діти не почивають незручності, бо їхні серця нелукаві до всіх і всього прихильні.

Схопив Ягленець Релою за руку, шаблею кутою милується. А шабля та вдвічі од Ягленця більша! Підняв Ягленець рученьку, випростався, скільки міг, і ледь-ледь до держака шаблі дотягнувся. Дивиться Реля, ще ніколи не бачив він таких малесеньких рученят побіля власної руки. Оце в такій халепі опинився Реля, забув геть і про черес та хрестик, одне думає: «Про що ж мені балакати з цими безпорадними сиротинками? Малі вони, нерозумні й нічого не знають».

Аж тут Рутвиця питаеться в Релі:

— То як же ми будемо вибиратися з верховини, господарю?

«Ти бач, яка вона мудра, ця дівчинка,— помислив Реля,— я оце стою та чудуюся з них, малих і нерозумних, а про те, як вибратися звідси, й не думаю!»

Отут Реля й згадав, що йому розповіла Заточниця. І каже Рутвиці:

— Слухай, дівчинко! Заточниця побігла скликати своїх сестер на поміч. А я піду зараз проти них у верховину. Як допоможе мені доля і подолаю я Заточниць, тоді повернуся сюди й виведу вас із верховини. Якщо ж віли мене подолають і загину я під час битви, тоді викрешіть вогню, запаліть свічку і з нею пройдете вільно крізь усю верховину.

Почувши це, засмутилася Рутвиця та й каже князенкові Релі:

— Не чини так, господарю; що з нами, сиротами горопашними, буде, як ти загинеш у верховині? Ми й так ледве дочекалися, щоб ти прийшов оборонити нас. А як ти тепер загинеш і полишиш нас самих у світі, що

ми робитимемо? Краще ходімо хутчіш викрешемо вогню, щоб запалити свічку, і підемо всі вкупі крізь верховину.

Розлютився князенко страшенно і каже на ту мову:

— Не плети дурниць, дівчисько нерозумне! Не на те мене мати юнаком породила, щоб я, маючи шаблю куту, на свічку надіявся! Та коли я на свічку покладатимусь, шаблю мою іржа пощербить.

— Не пощербить іржа твоєї шаблі, будеш нею ниви й луки косити.

Украй збентежився Реля, і то не стільки від слів Рутвичиних, скільки од милого погляду малої дівчинки. Він то й сам знат, що, либо нь, загине, як вийде на поєдинок у верховину.

А Ягленаць обійняв Релі коліна й дивиться на нього любесенько. Закалатало в Релиних грудях шляхетне князівське серце, забув він нараз і про коштовності родинні, і про двобій, і про замок муріваний. Про одне лиш думає: «Так, так, мушу я захистити цих сиріток і подбати про них».

— Гаразд,— каже він,— побережу я свою голову. Гайда, діти, викрешіть вогню та запаліть свічку. Віддамся я у ваші слабенькі рученята.

XVI

А ще за якусь часинку ціла Кітеж-гора могла побачити диво дивне.

Долі з верховини проліг широкий плай, порослий ніжною, як шовк, травичкою. Праворуч іде малий Ягленаць, на нім — біла сорочечка, а в руці в нього прадавня воскова свічка горить і стиха потріскує, немов із сонцем розмовляє. З лівого боку йде Рутвиця, золотим череском оперезана. Поміж дітьми ступає велетень Реля і приязно всміхається дітям. Важку шаблю свою він на рамено поклав і так з нею розмовляє:

«Не бійся, вірна моя подруго. Будемо ниви й луки косити, ліси й чагарі корчувати, бруси на обори тесати, і сонце тебе стократ позолотить, як ти нагодуєш двох сиріт малих».

Отак вони й ідуть гуляючи крізь верховину, а за ними від свічки тонесенький димок снується.

А от Заточниць по всій Кітеж-горі біда страшенні спіткала. Скрізь, куди тільки залітав той димок, гинули й помирали Заточниці. І кожна обирала собі такий скін, що був їй найбільше до вподоби.

Одна обернулася на сірий камінь і кинулася зі скелі в безодню, де камінь розбився на безліч скалок.

Друга спалахнула червоним полум'ям і згасла в повітрі.

Третя розсипалася на дрібний коловоровий порох і розвіялася по папоротях та по камінню.

Отак кожна віла сама надумала, як їй краще померти. Хоч зрештою смерть завжди однакова: так чи йнак, а мусили вони зникнути з цього світу. Померли й погинули, отже, всі семеро Заточниць, отим-то зараз і немає ані на Кітеж-горі, ані десь-інде в світі ні віл, ні зміїв, ні будь-якого іншого чортовиння.

А Реля і дітки щасливо дісталися в долину, і Рутвиця привела Релю і Ягленця до їхньої колиби. Аж тепер згадав Реля, по що він вирушив до Кітеж-гори.

XVII

І от увійшли вони до колиби й посідали відпочити. Рутвиця, згадавши материні вбогі схованки, знайшла крихту сухого сиру, і вони під'їли.

Не знає Реля, що ж йому робити, як йому бути з цими двома сирітками. Відколи зійшли вони в долину, Релі з голови не виходили знов і замок муріваний, і обіцянка, що її матері дав: принести з собою коштовності родинні. Тому він і каже Рутвиці:

— Слухай, дівчинко, ти і твій брат повинні тепер віддати мені золотий черес і хрестик, бо вони мені належать.

— Таж і ми тобі належимо, господарю,— відказує Рутвиця й дивиться на Релю, зчудована з того, що він цього не знає.

Усміхнувся Реля, а тоді каже:

— Ale я мушу ці речі однести своїй матінці.

Зачувши таке, Рутвиця радісно вигукнула:

— Якщо в тебе є матінка, господарю, то йди швидше і приведи її сюди, бо ж у нас матінки вже немає.

Мабуть, і камінь заплакав би, почувши, як мала Рутвиця згадує свою матінку в цій малій, порожній хатинці. Мабуть, і камінь заплакав би, почувши, як ці гарні дітки, що самі в світі зосталися, благають Релю матінку привести, бо своєї в них немає.

І знову засмутився Реля, мало не до сліз засмутився. А тоді розправився з дітьми й пішов привести їм матінку.

XVIII

Коли через сім днів Реля добувся додому, мати чекала на нього, виглядаючи з вікна. Бачить мати: іде син без шаблі, без князівських ознак. Не давши матері ні про що запитати, гукає Реля до неї любенько:

— Ладнайся, люба моя матусю, підемо дбати про те, що є нашого.

І вирушили вони в путь. Дорогою княгиня Релю питає, чи знайшов він родинні коштовності, чи зібрав військо, чи одбив замок муріваний і князівство?

— Знайшов,— каже Реля,— коштовності наші, але не зібрав війська й князівства не відбив. Либо́нъ, без війська буде краще, матусю, бо ось побачиш, що нашого лишилося в князівстві.

А ще за сім днів дійшли вони до колиби, де на них чекали діти.

Ой, скільки ж то радощів буває, коли добрі душі стрічаються! При-

горнула княгиня Рутвицю і Ягленця. Обціувала їхні личка, й очки, і рученки, і вустоньки. І не здолає одпустити їх, такі вони любі їй, діти-сирітки з її колишнього князівства.

XIX

І стали вони жити всі вкупі у тій долинці. Щоправда, тісненько їм було в малій плетеній хижці. Але ж у Релі могутні руки, і він поставив камінний домочок. Жили вони тихенько й лагідно. Ягленаць овечки та ягнятка пасе, Рутвиця в хаті й у садочку порядкує, княгиня пряде й сорочки шиє, а Реля у полі й на луці працює.

Дізналися незабаром люди з села про мудрість княгинину та про Релину силу, а одного разу ще й укмітили, як пасує княгині золотий чеснок. І сказали люди, дарма що ніколи перше не бачили своєї княгині: «Це, напевне, наша шляхетна княгиня». І подарували Релі й княгині велику латку землі в долині й упрохали Релю, щоб він був їхній ватажок, а княгиня — порадниця їхня.

Благословенна була Релина снага й мудрість княгинина. Розпросторилися луки й поля їхні, прилучилися до них інші села, розквітили по селах хатки й садочки.

А в мурованім замку тим часом вичепурене панство, як і перше, пило й бенкетувало. І тривало таке вже багато років. Отим і не дивно, що в льохах і скарбницях мурованого замку, хоч і були вони найбагатші на всі сім царств, по стількох роках марнування почало не ставати діамантів.

Спершу не стало діамантів у склепах, тоді не стало перламутру в передпокоях. А небавом не стало й хліба служникам, які геть поледачіли. З часом не стало і м'яса псам та сторожі. Невірні слуги вмить збунтувалися, пси розбіглися, сторожа покинула чатувати.

Але навіть усе це не стурбувало панства, бо геть весь розум вони вже були погубили од вина та бенкетів. І ось одного дня не стало вже й вина. Тоді панство надумало скликати раду. Зійшлися пани у найбільшій залі й стали радитися, звідки їм вина добути, бо навколо замку ні живої душі немає, всі люди відселилися, а виноградна лоза подичавіла.

Радиться, отже, панство. А капосні бунтівливі слуги підпилили крокви над залою, і в самому розпалі тої ради стеля впала, величезна замкова вежа накрила панство і всіх подавила. А слуги, почувши, як загуркотіла, падаючи, баня, повтікали з замку.

Так залишився замок без собак, без слуг і без вичепуреного панства і стояв пусткою, зруйнований і наче мертвий.

Незабаром чутка про те пронеслася по всьому князівству, але ніхто з людей не схотів навіть піти й побачити, що там сталося в мертвому замку. Натомість зібралися люди з усіх кінців князівства й пішли до Кітеж-гори прохати Релю, щоб став їхнім князем, бо вже дізналися за його снагу й хоробрість, а також за мудрість шляхетної княгині. А ще обіцяли ті люди, що самі, власними руками, відбудують білі князівські палати.

Реля пристав на те, що йому пропонував народ, справедливо розсудивши, що, мабуть, для того й даровано йому стільки снаги й сміливості, для того й позбавлено його жорстокості, щоби спроможний він був принести користь своєму князівству.

Отож, Реля став князем, і княгиня, що на той час була вже старенка, діждалася під старість великої радості. І коли вперше княгиня і Реля з Ягленцем та Рутвицею заходили в оновлені білі палати, була то велика вроочистість. І подумала тоді, сяючи з радощів, княгиня, що не було б нічого цього без Рутвициної і Ягленцевої вірності. І пригорнула вона до свого серця Рутвицю і Ягленця і мовила:

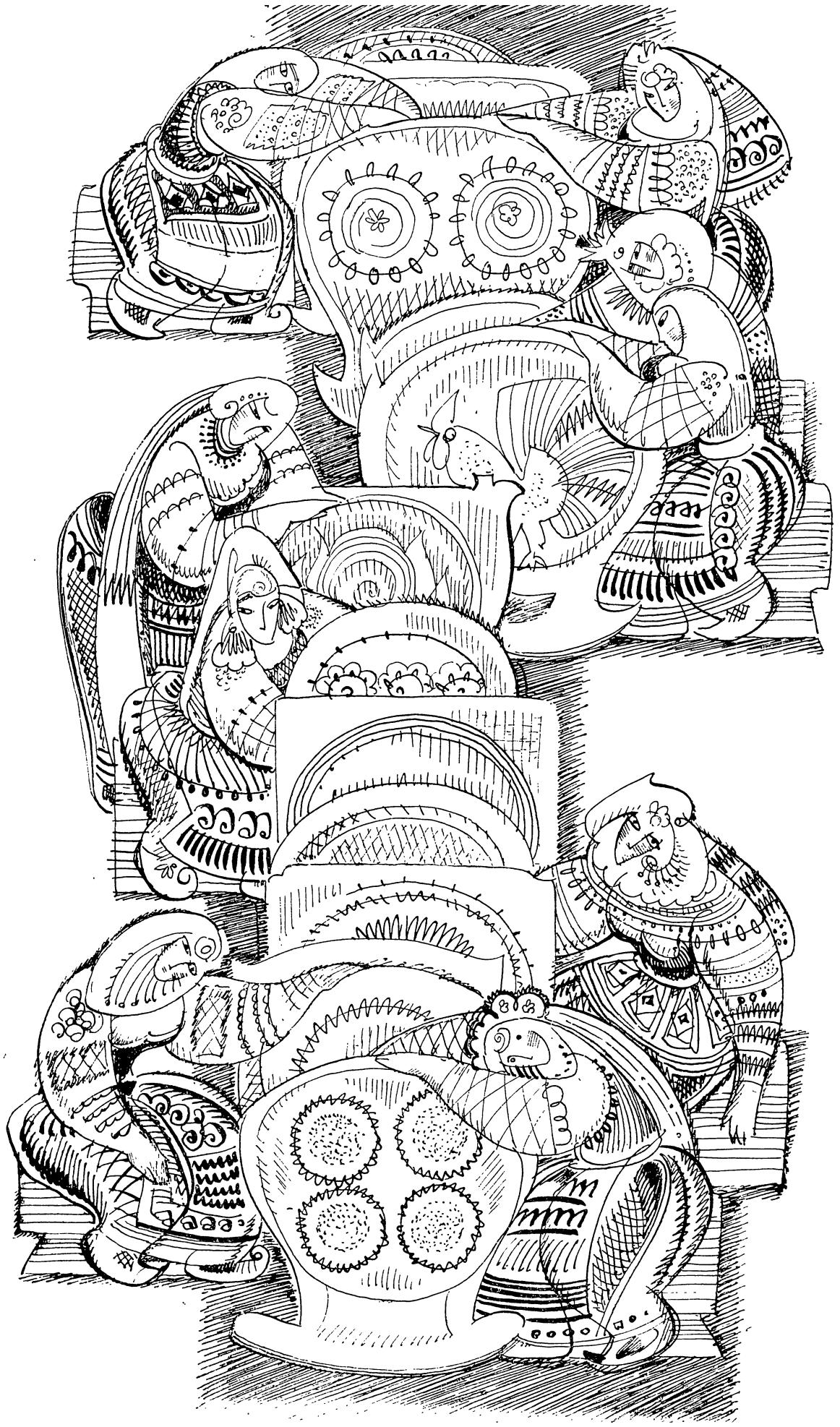
— Щасливе те князівство, що його добро бережуть не могутні війська й муровані фортеці, а матері й діти у вівчарській колибі. Таке князівство не може загинути!

* * *

Згодом князь Реля повінчався з Рутвицею, і ніколи в світі не було кращої й милішої князівни, як князівна Рутвиця.

А Ягленець виріс у красного й меткого хлопця. Мав він гарячого рябого коня і часто їздив ним на Кітеж-гору, де ніщо вже тепер не порушувало спокою.

ДЕРЕВІНЕЦЬ ТОПОРКО І ДЕВ'ЯТЕРО ЖУПАНЧАТ

I

Пішов жупан Юріна своїм розлогим краєм подивитися, де що є та кому чого бракує. І забрів він на маленьку галевинку, де виткнулося з землі дев'ятеро яворців. Поскаржилися яворці, що нізвідки їм води брати, і жупан звелів селянам підвести до них воду. Викопали селяни рівчак, вивели туди потічок, і коли вода побігла попід коріння яворцям, мовив жупан Юріна:

— А тепер, яворці мої, ростіть собі й бороніться, як кому снага дозволяє.

Сказав ото так і пішов далі. А що в жупана було багато іншого клопоту, то невдовзі він і забув про ті яворці.

Тим часом, коли жупан біля яворців клопотався, небом проходив дід Невмивака. Дід Невмивака не миється, не голиться, нігти не підстригає. Вранці на світанні й за вечірніх сутінків він небом прогулюється. На ногах у діда опанки-скороходи, на голові шапчина-цеберчина. З хмари на хмару дід переступає, за два кроки небо переходить; шапчиною-цеберчиною з джерела води набирає та ген усі луки росою кропить. Бородою він вітер роздмухує, нігтями хмари розпорює і, де треба, дощ висипає. І млу він розганяє, щоб сонце пригрівало, і за землею наглядає, чи йде пшениця в прорість.

Отак і того ранку дід Невмивака опинився над галевиною і побачив, як жупан про молоденькі яворці піклується.

Щоб полюбитися дідові Невмиваці, досить віправити листочок у бадишини, а хто вже стебельцю допоможе, того він за брата матиме. Бо не було для нього нічого дорожчого за ліси й луки. На них він споконвіку поглядав з-за хмар, радіючи, як вони всю землю вкрили.

І от, побачивши, як жупан яворцям пособляє, сказав подумки дід: «Виходить, добрий чоловік цей жупан, якщо навіть на малесенькі яворці зважає. Ну м діможу йому».

Відтак щодня дід Невмивака галевину навідував,

яворці росою скроплював, дощем поливав, сонцем зігрівав. І яворці — дев'ятеро їх було — виростали, та такі гарні, поглянути любо! А побіч яворців і десятий пагінець гнався вгору, то був молодесенький грабок. Явори собі до хмар тягнуться, і грабок за ними квапиться, тільки не здола їх малесенький наздогнати.

Отак три літа минуло, ѹ одного ранку вийшов жупан Юріна на вежу свого замку. Роззирнувся навсібіч — любо бачити, як зеленіється округа. А вздрівши на галевині отих дев'ятеро яворців, зітхнув неборака. Важка туга лежала в жупана на серці: смерть забирала всіх хлопчиків, що народжувалися в нього, немов ворог наклав на його рід якесь страшне прокляття.

— Ой лелечко, які ж гарні яворці! Аби оце мені в палац дев'ятьох таких жупанчат! — зітхнув жупан.

І тільки він це проказав, аж тут перед ним об'явився на вежі якийсь дідок. Одяг на нім — саме дрантя, борода нечесана. Подивиша на його вбраниня та бороду, подумаєш — останній жебрак; а вічі йому зазирнеш — побачиш: може, він і не знає того, що знаєш ти, зате напевне знає-відає таке, чого ти ніколи не знатимеш.

— Накажи, — мовить дід, — своїм служкам, щоб пішли на галевинку, зрубали оті дев'ять яворців і принесли тобі дев'ять оцупків з них. А ти наготовуй дев'ять колисок і признач дев'ятьох мамок, нехай колисають ті полінця в колисках від першої зорі до півночі. Рівно опівночі оживуть усі дев'ятеро оцупків, і це тобі будуть дев'ятеро жупаненків. Але не здумай тільки заносити їх у палати, не здумай ховати їх від роси чи від морозу. Нехай собі хлопці ростуть під дощем та сонцем, бо ж це яворці, вони з землі виткнулися.

Так нарадив дід Невмивака, бо знав, як яворці рости мають. Одне погано: не знав дід, що воно таке — жупанові палати!

Порадив ото так дід Невмивака, і не стало його на вежі жупанового замку. А жупан Юріна того ж дня вислав свого управителя зі слугами на галевинку. Зрубали слуги дев'ять яворців, а управитель і каже:

— Зрубайте ѹ отого маленького грабка, буде мені на топорище.

Зрубали ѹ грабка і понесли його разом з яворовими полінцями до жупанового замку.

Заходять вони до замку, а шляхетна пані Єлена вже поставила дев'ять золотих колисок у замковому саду. Поклали яворові полінця в колиски, і стали їх мамки колисати.

Десь проти півночі мамки на хвилинку поснули. А коли прокинулись, у колисках уже лежало дев'ятеро хлопчиків, рум'яних, немов яблука.

Шляхетна пані Єлена не знала, куди подітися від превеликих рadoщів. А що не сміла вона жупанчат до палат занести, звеліла напнуті дев'ять шовкових наметів, що боронитимуть дітей від морозу та спеки.

«Де ж це і коли жупанові діти так виростали, щоб уночі їх росою

кропило, а вдень сонце палило? Одне діло — явір на луці, а друге — жупанчата в жупановім замку!» — міркувала шляхетна пані Єлена.

Тої самої ночі прийшов до замку дід Невмивака і зазирнув до саду. Побачивши дев'ять наметів, він страшенно розлютився. Гайдко дідові на душі стало від того, що сам зробив! Споконвіку гребував дід усіляким ганчір'ям, а щоб під якийсь дах його заманити — марна справа. Авжеж, доводилося йому час від часу бачити, як на луках баби тонке полотно вибілюють, але й до того навіть не міг він звикнути. Завжди його сумніви поймали, як бачив, що жінки десь полотно розстелили: чи не пастка то, бува, яка. А вже щоб під намет йому залізти! Та ні за яку ціну! Надто під оці намети, шовкові, мережані!

— Змарнував я дев'ять яворів,— розлютився дід Невмивака.— Але хай би я й півлісу на жупаненків перевів, а виносити їх оце з-під наметів на росу не стану.

Пішов собі дід геть. І як ото пішов, так ніколи туди вже й не повертається. А що першої ночі жупанчат роса не зросила, голівки їм голі, як коліно, залишилися. Але в жупановім замку то не біда! Пошили хлоп'ятам шовкові ковпачки, щоб не видно було голомозих голівок. Почали діти собі рости й буяти, радіють з них усі, хто тільки в замкові є. І тільки одна — леле-лелечко! — чорна душа знайшлася, що з них не раділа.

II

Коли слуги вкупі з управителем принесли полінця й поклали їх у колиски, залишився тоненький цурпалок з грабка. Узяв того цурпалка управитель і кинув старому теслі, що теж був там разом з усією челяддю.

— Зробиша топорище,— мовив управитель.— Та не здумай мені, старе ледащо, дерево замінити. Однаково впізнаю за цим осердям червоним.

Прийшовши додому, до своєї колиби, й принісши грабове полінце, тесля розповів жінці про все, що коїлося в жупановім замкові. Бабуся одразу все зрозуміла, а зрозумівши, надумала собі дещо. Нічого не відказавши, пішла в хату, винесла під місячне світло ночви, намостила в них соломки, поклала отого грабового цурпалка й стала його колихати. Колихає бабуся, колихає та все на цурпалок поглядає, аж поки опівночі очі їй заснувало млою. Якусь часинку й покуняла бабуся, а коли пробудилася, в ночвах уже лежало невеличке хлоп'я, завбільшки з руку і худеньке, мов лозинка.

Зчудувалася бабуся з того дива великого й бігцем побігла в хатину до теслі. Щойно вони до ночов приступили, а хлоп'я й проказує:

— Не занось мене, бабуню, в колибу. Залиш мене просто неба під сяйвом місячним, щоб чуприна моя була міцніша заліза, щоб нічка мені рученьки й ніженськи холодила.

Не можуть бабуся й тесля на хлоп'я надивитися, не можуть наслухатися його, дивно їм, що воно таке малесеньке, а так мудро говорить. Радіють старенькі безмежно, здається їм, немов і серцем вони помолодшли. Залишили вони хлоп'я, як те й забажало, просто неба, під місячним сяйвом. І так щоночі виносила бабуня ночви з дитям на подвір'я.

А дід Невмивака щоночі приходив до хлоп'яти, і хоч як воно було надворі — чи то місячне сяйво mrіло, чи лютий мороз тріщав, і тихої ночі, і буряної, за шаленого вітровію,— завше з хлоп'ям гомонів.

Назвала бабуся малого Топорком за те, що малося з того грабка топорище бути. І все було б добре, аби не теслина прикра тривога:

— Як же мені, бідолашному, з топорищем бути?

Знав тесля, що управитель — чоловік лихий та гарячий, знав і те, що другого грабка з таким червоним осердям знайти неможливо.

А тим часом ростуть жупанчата в замковому садку, а Топорко в старого теслі й бабусі. Тільки велика різниця поміж тим, як ростуть жупаненки і як Топорко. Жупанчата, дебелі й рум'яні, зростали так буйно, аж незабаром були вже батькові майже по пояс. А бабусин Топорко — малесенький і худесенький, а проте міцний такий, що не помилився б той, хто сказав на нього: та це ж тобі справжній цвях, тричі кутий.

Жупанові серце грало від розчулення, він не знав, що б його ще зробити для своїх гарних синів. І звелів він звести довкола садка мур заввишки в три сажні, щоб удень дітям сонце не набридало, а вночі щоб яка звірина чи ще щось лихе до них не забрело. А в теслі ні мура, ні наметів немає, біля самого порога росяні луки починаються, а далі чагарі йдуть. І коли спить Топорко вночі на луці, то куни й лисиці нюшать біля його узголов'я.

Жупан подарував синам дев'ятьох коників-воронців і дев'ять тонких списів, він добирав найспритніших лицарів, що вчили б дітей списами орудувати, у ціль ціляти. І ще приклікав він найбільших мудреців, щоб навчили дітей стародавні книги читати.

А Топорко, як звівся на власні ноги, пішов собі блукати лісами та дібровами, куну та лисицю вистежувати. Як уранці піде, аж увечері й повернеться.

Дуже полюбила бабуся Топорка, що його лагідно називала своїм Деревинцем.

День крізь день Деревинець Топорко ставав мудріший. Дивувалися бабуся й старий тесля, дивувалося ціле село і присілок: звідки в того створіннячка стільки мудрості. Дивувалися, бо не знали ні бабуся, ні старий тесля, не знало ні село, ні присілок, скільки ночей дід Невмивака з Топорком гомонів, жити його навчав.

Минув час, Топорко трохи підріс. Тоді одної ночі дід Невмивака й повідав йому, як він на білому світі появився. Розповів, що є в нього дев'ятеро братів-яворців, дев'ятеро пишно вбраних жупаненків; розповів, що в яворців-жупанчат і в нього, темновидого Топорка, корені поряд

на одній луці проростали, що вони разом з грабком Топорком з одного потічка воду пили.

Як розказав це дід, підскочив Топорко з радощів.

— От коли б мені побачити моїх братиків, дев'ятьох жупаненків!

Посміхнувся дід Невмивака, невесело посміхнувся:

— Важко буде тобі їх, хлопче, побачити! Ген у замкові вони, у садку, але ж довкола нього мур у три добрі сажні заввишки!

Сердитий був дід Невмивака! Не міг він і досі забути дев'ятьох яворців своїх, що їх шовковими наметами повкривали та ще й муром обвели. Коли б могли жупанчата якимсь чином до рук його потрапити, він би вже зінав, що робити! Знає дід, що яворові треба, аби добре ріс у верховині!

А Топорко від діда не відступається, просить його й благає, щоб навчив, як йому братів своїх побачити.

Коли це якось дід, немов щось зміркувавши, каже Топоркові:

— Є в мурі на осонні камінь, сьомий числом. Найтонший він і слабо замурований. Отам стань, отам стукни, отам своїх братчиків гукни!

III

Сонце стоїть на опівденнім прузі, в жупановім замкові всі зморені й сонні від задухи. Тільки жупанчата в садку попід муром коні свої в затінку прогулюють. І раптом чують, як щось стука, щось по каменю вдаря: клац, клац! Здивувалися жупанчата. Припнули коней до яблуньки й приступили до муру. А воно знову іззовні: клац, клац! Припали жупанчата вухом до каменя й чують з того боку, як хтось потихеньку кличе:

Не цурайтесь, браття, брата,
Одімкніть свої палати!
В землю ніжки упираїтє,
Камінь ручками штовхайте!

Здивовані жупаненки поглянули одне на одного. Вони ще ніколи не чули живого голосу з-поза муру, жодного разу поглядом не виходили за межі замкового світу. Зареготалися вони з радощів, підскочили до каменя й стали робити, як Топорко казав: усі дев'ятеро ручками камінь штовхають, усі дев'ятеро ніжками в землю впираються, а Топорко знадвору камінь тягне. Небагато часу минуло, малий Топорко перекинув брилу через себе, і в мурі одкрилася відтулина, наче віконце маленьке.

Ото вже диво дивне було, коли браття крізь вікно побачилися. Знадвору стоїть малий, муренський сірома Топорко: на голові в нього шапчина хутряна пелехата, на плечах сорочина латана; а зсередини — голова на голові — тиснуться дев'ятеро жупаненків, рум'яні й дебелі, немов

яблука червонобокі; ковпачки на них шовком помережані, сині каптани-доломани золотом розшиті.

— Ти чого це нас братами називаєш? — спитали жупанчата.

— А як же вас іще називати? Я ж бо й прийшов сюди сказати вам, що ми поруч на галявинці росли, з одного потічка водиці напувалися.

Отак Топорко сказав і розповів жупанчатам, як воно все було.

Дивом дивувалися жупанчата, бо вчителі їхні, мудреці, чого тільки не навчали, а й слова про галявинку не сказали. Та ще більше дивувалися вони з того, що в них за муром об'явився малесенький брат у пелехатій шапчині. А вони то ледве й знали, що там життя якесь є! І доки вони, дивом дивуючись, Топорка розглядали та слухали, доти й Топоркові очі вбирави в себе панські воронці зі срібною зброею та мечі братів-жупаненків.

Еге-ге, яких би то ще див Топорко надивився, а жупанчата наслухалися. І не було б, либонь, краю дитячій розмові. Але від замку почувся псарай посвист, яким скликали хортів. Сахнулися жупанчата від віконця, боячись, аби їх хорти не виказали, а Топорко спрітненько знов те віконце каменем затулив. Але перше брати вірне слово одне одному дали, що біля цього віконця зустрічимуться.

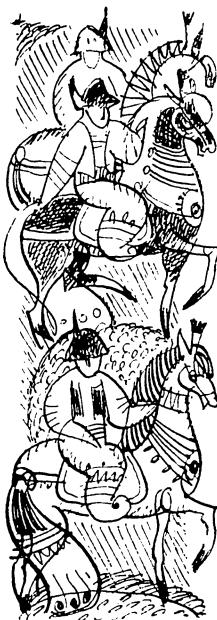
Збігла ніч, і світанок привів за собою чудовий день. Шкода тільки, що на добро той день був не багатий. Жупанчата вдосвіта як повставали, відразу й збіглися до гурту біля своїх наметів. Цілісінку ніч вони марили про ліс, про галявинку, про потічок, про куну та лисицю, про все, що їм Топорко розповідав. І вирішили вони поміж собою:

— Мусимо ублагати батька, світлого жупана, щоб випустив нас із замку побачити, що воно там по той бік муру.

І сталося ж так, що саме того дня жупан надумав прогулятися верхи. Управителеві він звелів бути в супроводі. А коли жупанові сини обступили батька, благаючи дозволу поїхати з ним, жупан подумав: «Повиростали вже хлопчики, нехай і вони проїдуться зі мною».

Приклікав жупан управителя і сказав тому:

— Послухай-но мене, правице моя! Постривай, не сідлай свого сірого, а піди в мої стайні й вибери білогриво-

го найгарнішого. Найгарнішого і найбілішого. Поклади на нього сідельце розшите, попоною вкрай злотистою. А ще осідлай дев'ятеро коників добрих, щоб були вони менші, але гарячі як вогонь. Затягни на них попруги срібні, китицями шовковими оздоблені, і виведи мені білогрибого і воронців!

Почувши це, управитель аж на виду змінився з люті, що жупан його коня відставляє, а дев'ятеро воронців замовляє. Добре знав управитель, для кого ті воронці, але, перевівши трохи дух, спитав-таки:

— А для кого ж білогрибий і для кого воронці?

Щасливий жупан і не бачить, що управитель аж позеленів од люті, і відказує йому лагідно:

— Білогрибого добірного для мене, а дев'ятьох воронців для жупаненків.

Опиратися володареві не можна. Зціпивши зуби, управитель зробив усе, що жупан звелів. А як посідали на коней жупан та сини його, як розчахнули слуги браму, як помчали полем рівним красний лицар з дев'ятьма юнаками. Ой леле! Яка то краса! Немов місяць на небо Волосожар вивів!

Полетіла чутка: їде жупан із синами! І скрізь, де вони проїздили, мале і старе юрмилося. Поприбігали жінки з дітвою, повиходили діди й чоловіки, купкою стали старшини та газди. Жінки й діти кланяються світловому походові, шапки скидають старшини та газди.

Бачить усе це управитель, що залишився в замкові й вийшов на мур. Бачить, і серце йому трутизною повниться, а в очах немов дві гадюки ворушаться.

У великій шані був управитель у жупана, доки той синів не мав, а тепер, бач, оточили жупана сини й сяють, немов зерна золота довкола каменя коштовного!

«Досі, коли жупанові заманеться проїхатись верхи, я сам поряд з ним коником грав. Коли люди йому вклонялися, вони й мені шану віддавали. А тепер ось воно: тричі сонце повернатиметься на небо, і весь цей час жупаненки з батьком коліно до коліна сидітимуть, вони будуть окрасою його столу, а незабаром і на раді почнуть йому радити. А за управителя й знати ніхто не буде!»

Скипіло серце в лиходія, хряпнув він дверима, аж мури здригнулися, покинув слуг, щоб чекали жупана, а сам пішов до власних палат.

— Загинуть, чує мое серце, жупанчата! Загинуть, і саме від цієї моєї руки! — каже управитель своїй

жінці.— Якщо не сьогодні, то завтра, як не завтра, будь-коли, а загинуть.

Жінка не здивувалася на таку мову, бо вона, власне, сама й намовляла до цього свого чоловіка, говорячи: «Як був ти служник, так ним і залишишся, мій голубе!» Або ще так: «Доки молодий був, за одним господарем ходив, а на старість дев'ятьох доглядати доведеться».

Каже управитель жінці, щоб винесла йому найкращу сокиру. Жінка принесла. Він до сокири, а топорище в неї трухляве. Отут і згадав управитель грабка і старого теслю.

— Ти ба,— посміхнувся лиходій,— ніколи не знаєш, що тобі може прислужитися! От і нехай дерев'яний братчик живих братів порішить.

Не знов управитель, звісно, що тим часом із грабком діялось. Того ж дня подався він до старого теслі. А той сидів саме зі своєю бабою на поrozі. Жах пойняв старого, як забачив, що до них суне управитель, чорніший од хмари.

— Гей, ледащо, де грабок мій? Хіба не досить часу збігло, відколи я тобі його дав? Може, ти мені його зіпсував? — загорлав управитель.

Старому мороз пішов поза шкірою. «Нема порятунку»,— подумав він, підвівся, скинув шапку, вклонився управителеві й уже хотів призвати йому в усьому. Аж тут баба висунулася поперед старого, приступила до управителя й каже:

— Здоровенький будь, господарю! Оно грабочок твій, на горищі, під стріхою лежить. Ти ж бо знаєш, дай тобі бог здоров'ячка, що треба дерево добре висушити, як хочеш ловкеньке держално мати. До завтра топорище буде готове.

— А твій язик, бабо, прудкіший, аніж руки в старого, що оце наче олива ковтнув і мовчить, як німий. То нехай вже так і буде! На завтра щоб було топорище! Але не здумай мені якесь інше дерево підсунути. Одразу впізнаю, коли не з червоним осердям буде.

Пішов управитель, а тесля каже бабі:

— Кінець тепер нам, жінко!

І похнютилися вони на порозі, міркуючи про свою бідоньку.

Коли це вже поночіло, і Деревинець Топорко з чагарів вибрів. Старий тесля й бабуся одразу й розповіли йому про своє горе. Збив Топорко шапчину на потилицю, запхав худенькі рученята в кишені благенького кептарика й замислився. Довго міркував Топорко, а тоді каже:

— Ні, мої любі! Цього ми самі ніколи не надумаємо. Ви почекайте тут, а я піду спитаю поради в мудрішого від нас.

Не стало Топорка у вечірньому мороці, зник десь у луках, у чагарях. А старий тесля й баба посидали і, журячись, чекали на нього. Довгенько чекали, вже й місяць об'явився на небі; коли це повертається Топорко до них, та ще й бігцем. Місяць ясне сяйво ллє, трава стойть висока, а малий Топорко битою стежкою біжить, наче миша по борозні.

— Не журіться, старенькі! — каже Топорко, підбігши до них.— Маю

я пораду, а ви свого грабочка маєте! Тільки як будеш, діду, топорище тесати, добре пильнуй серця грабкового, якщо дорогий я тобі.

Кинув Топорко шапку бабусі на коліна:

— Бережи, бабуню, мою шапчину, щоб мав я що на голову надіти, коли повернуся, службу справивши.

А тоді пробіг два чи три кроки по траві, нахилився, біжачи, і — ось тобі й на! — перекинувся через голову якраз перед старенькими. І тільки він беркицьнувся, диво сталося дивовижне: стареньким до ніг упало грабове полінце, а по Топоркові не лишилося й сліду.

Кому радість, кому горе. Тесля тої ж миті схопив своє теслярське начиння й узявся витесувати топорище, а зажурена бабуся розплакалася, що не побачить тепер свого малого. Не знаючи, до чого вдатися з тугою та жалю, вона пригортала й цілуvalа пелехату шапчину, що тільки й лішилася їй. А тесля ще того ж вечора змайстрував топорище і вранці одніс управителеві. Уздрівши червоне осердя в топорища, управитель мовив:

— Догодив ти мені, старий, нехай тобі добре ведеться.

IV

Щойно впала ніч на країну, управитель із сокирою під пахвою, з ключами в руках подався до жупанового замку.

Білий замок жупанів — що той лебідь під місячним сяйвом, а чорні управителеві палати в затінку лісу — немов крук над здобиччю. Сплять жупанчата в садку замковому і в думці не мають, що хтось цеї ночі наміряється життя їм укоротити.

Коли управитель був уже зовсім близько до замку, згадав він, що так і не випробував сокири, а вона ж у нього з новим топорищем. Не під лиху годину будь мовлено, а раптом воно погано прилаштоване? Збочив він до якогось дуба, що лежав там зрубаний, і змахнув сокирою, щоб перевірити. Та тільки-но управитель замахнувся, топорище затріпотіло в руках, немов живе створіння. Затремтіло, заходило, смикувалося назад, і сокира вдарила управителя обухом межи очі. Потьмарилося лиходієві в очах, випала йому сокира з рук, та жалом на лівицю, що нею був за дерево взявшись. Пальця як і не було.

Упав управитель навзнаки, лежить на моріжку, до тями не приходить, голосу не подає: ну, хоч бери й похорон справляй. А топорище, падаючи, вискочило з вуха сокири, вбік одлетіло, двічі перекинулось і знов у хлоп'я обернулося.

Лежить управитель, наче дубова колода, а над ним живий і здоровий Топорко стоїть, поблискую весело очима, немов кошеня проти місяця.

Озирнувся Топорко туди-сюди і мерщій до замкових мурів, до сьомого каменя, до віконця маленького. Вивернув Топорко той камінь, проліз у віконце й біgom від намету до намету.

— Тікаймо, браття, якщо вам життя дорого!

Попрокидалися жупаненки, посхоплювалися на ноги. Доки вони вдягалися, доки мечі до пояса припасовували, Топорко схопив губку та кресало й підпалив шовкові намети. А коли все було готове, повів їх до віконця, й усі нечутно, немов кажани, вишмигнули крізь відтулину. От вони вже й на луці попід замком.

Тиха нічко! Хіба ж ти сподівалася таке побачити! На луці коло замку зійшлися дев'ятеро жупанчат, немов дев'ять гілочок бузкових, і десятий — Топорко босоногий. Лука сяйвом місячним залита, а посеред луки липа вікодавня стоїть.

— Повстромлюйте мечі довкола лиши, — каже Топорко жупанчатам, — щоб було до чого повернатися додому.

Повганяли жупанчата свої мечі в землю довкола липового стовбура й травою поприкривали, щоб не видко було. Упоравшися з цим, озирнулися: що ж тепер? Куди йти? В який бік?

А Топорко голову задрав і кудись на небо задивився. Небо яснісіньке, зорями всіяне, і одна-однісінька хмарка біля місяця стримить.

Склад Топорко руки сурмою біля уст, щоб дужчий голос був, і гукнув до тої хмарини:

— Зійди до нас, діду Невмивако!

І глянь! Стала з височини спускатися хмарина, і дід Невмивака на ній, а довкола ще дев'ять хмаринок, немов дев'ять чаечок сірих, і десятий — імли пружок, на хвостика мишацого схожий. На дідів наказ осідлали жупанчата хмарки, а Топорко — отої пружок імлистий. Тупнув дід Невмивака ногою по траві росяній, і понесла його вгору хмарина, а за нею знялися й інші дев'ять хмаринок, що на них дев'ятеро жупанчат сиділи, і Топорко теж на пружкові млистому.

Як були вже високо над замком, роззирнулися жупанчата ген по небові й по землі. Бачать: місячне сяйво цілий світ залило, і далеко попереду них якась чорна гора бовваніє.

А дід Невмивака вже задибав по небі. Один раз ступнув — півнеба пройшов, удруге ступнув — другу половину за собою лишив, а як утретє ступнув — усі разом опинилися вони на вершечкові гори.

Оточ, доки управитель помалу прийшов до тями й очі розплющив, доки сонна сторожа з замкових мурів огонь побачила й на сполох ударила, доки лемент і вереск довкола замку знявся, дід Невмивака зі своїм почтом уже на версі бескиду серед місячного сяйва пристав. Палахкотять попід палацом шовкові намети, на попіл згоряють один за одним, а шляхетна пані Єлена по згарищу ходить, піdnімає з попелу почорнілі клапті наметів, схожі на обпалені крила соколині.

А дід Невмивака тим часом на вкритій росяною порістю верхівці бескиду поміж дітворою стоїть. Ряхтять у місячному сяйві золотом шиті дломани жупанчат, поблизу очі муренького Топорка, бавиться нічний легіт драною одежиною діда Невмиваки.

Нічого в тім дивного немає ані дідові Невмиваці, ані Топоркові, що позвикиали вже давно один до одного і до зеленої гори цієї. А от жупанчатам дуже незвично з дідом Невмивакою, бо в нього саме дрантя замість одежі, і борода нечесана! А ще незвичніше дідові Невмиваці з жупанчатами: ковпачки в них сріблом мерехтять, доломанчики в китицях золотих.

Стоять жупанчата бадьорі, стрункі, очі в них ясні, погляд безстрашний, стоять і дідові Невмиваці просто в вічі заглядають. Дивно дідові, дуже дивно, що такі молодці з-під шовкових наметів до нього прийшли!

«Гарні хлопці, нічого не скажеш! — подумав він. — І око гостре мають, і тримаються гідно». Та все ж не йме він віри, що можуть бути добре хлопці зі сріблястими китицями на шапках. Пильним оком зміряв він коштовні прикраси на жупанчатах: «Голомозу голову ковпаком накрито, а яке ж у тебе серце під золотим доломаном?» — питаеться дід Невмивака подумки. По тому, ще трохи поміркувавши, так до дітей промовив:

— Будете в мене вчитися, доки я схочу. Мусите сімох мудрощів навчитися, що про них ви ніколи й не чули.

Зиркнув Топорко на діда. Добре знав його каверзу вдачу, не сподобалося щось малому відразу.

«Боюсь, не буде тут добра! Не хоче дід подарувати їм золотих китиць та чепурних ковпачків», — подумав Топорко.

V

Так воно й було. Нелегке життя чекало дітвору в діда Невмиваки. Старий спав у печері на голому камінні, коло нього мусили й Топорко з жупанчатами місця шукати. Обіда й вечері в діда ніколи не бувало; якщо він сам голодний раніш лягав спати, то мусили й учні його надголось вкладатися. А вранці він кожному по жменьці ліщини давав і собі брав пригорщу, і то їм був харч на цілий день. Попоївши ото так, дід спускався з ними з гори якимсь йому тільки й відомим способом.

Так добиралися вони до тої самої галявинки, неподалік від замку, де колись росли яворці. А там треба було братися до праці: шапчиною воду з джерела черпати, імлу вгору піdnімати, ранкову прохолоду розганяти, ген навсібіч роси розсипати. А край же розлогий! Скільки там того зілля, скільки рослин усіляких, і всі вони завдяки дідові Невмиваці живуть! Та аби ж то цим клопотом усе й кінчалося. Так ні, бо по тому дід ще наказує хлопцям стежку до неба крізь хмари пробивати, аби сонце землю зігрівало.

— Навчайтесь, навчайтесь, ученички-жупанчата! Великий край — великий і клопіт! — частенько повторював дід та все чогось посміхався.

Важко дітям уранці, а ще важче ввечері. Вранці вставай так, щоб першу птаху в кубельці розбудити, а ввечері не лягай, доки й останню нещасну травинку не заспокоїш. Усього навчає дід своїх учнів: і як на

хмарі літати, і як на галявинку збочити. Дозволяє він їм і по бескиду їхньому захмарному походити, і верхи на хмарині небом проїхатися. Одного тільки не хоче їх мудрий дід навчити, як на хмарині на землю спускатися, як на травах приставати.

Проте і з цим ще можна було б якось миритися, аби не одна дідова погана звичка. Коли вранці він спускався своїм звичаєм з гори, то не йшов стежкою чи просікою, а сідав собі на клапоть імли і спрямовував його, куди втрапить: крізь ліс, то крізь ліс, в урвище, то в урвище. Чезрез те ѹ одіж дідова на лахи перетворилася, через те ѹ борода в нього перекошлана. Отож коли вранці першого дня спускалися діти з ним укупі крізь верховіття дерев, ковпачки їхні так на гіллі ѹ позалишалися. Довелося відтоді жупанчатам голомозинами своїми світити.

Коли другого дня крізь терник вони продиралися, поздирало з них терня сині доломанчики, ѹ залишилися жупанчата в самісіньких сорочечках. Коли третього дня спускалися вони долі урвиськом, від одного прискалка до другого, погубили свої лискучі чобітки. А коли четвертого дня ще ѹ дощичок зранку дрібненький засіявся і жупанчатам коси до пліч повідростали, ніхто в світі не влізував би в босих патлачах колишніх чепурних жупанчат.

Проте жупанові діти, шляхетного роду нащадки, ані журяться, ані ремствуєть. Не навчено їх ремствувати, та ѹ не пристало бідкатися тому, хто роду знатного. Посплітали собі черески з лика, попідперезували ними свої сорочечки ѹ чекають, коли з Топорком разом до праці рушатимуть.

Поглянув дід Невмивака пильненсько на жупанчат, а тоді ѹ мовить:

— Оце ви тепер першої мудрості вже ѹ навчилися. Але далеко ще, ученички мої, до сьомої!

Топоркові в горлі залоскотало. Вже ѹ сказав би щось, та не сміє. Але сам до себе подумав малий: «Дуже тебе старість, діду Невмивако! Хіба ж ти не бачиш, сердешний, що вони, однієї мудрості навчаючись, від усіх сімох зачерпнули, якщо вже, лишившись босими ѹ безшапченками, жодним словом тобі не заперечили?»

А втім, що з того — думав Топорко чи не думав. Однаково все лишилося так, як дід ото сказав. А жупанчата ѹ далі, немов їм до того не звикати, разом з Топорком стежку до неба крізь хмари пробивають. Бачать, немає іншого виходу, то треба терпіти.

Інакшої думки кучматий Топорко.

Жалько стало Топоркові братів: не бачили вони досі лиха, не звикли до нього, а тут тому лихові кінця-краю не видно. Бо Топорко знає, який дід затятій. Легше вже ѹому бороду, сто років не чесану, розчесати, аніж зуміти ѹого змінити думку про людину, що в ній він засумнівався.

«Ускочивши в якусь халепу, не чекай, доки тобі браму розчинять, щоб з неї виїхати, а тікай і через малу хвіртку», — отак міркує собі муренський Топорко. І, кидаючи заступом імлу через плече, пробиваючи сонцеві стежки, каже стиха своїм братам:

— Не журіться, братчики мої! Визволю я вас із цього ярма!

Проте зробити це було нелегко. Далеко до замку жупанового, від гори до нього цілий день ходи та все рівною, як долоня, рівниною. Аби й утік Топорко з жупанчатами, чи не наздогнав би їх на цій рівнині дід Невмивака у своїх опанках-скороходах? Чи не впав би на них із-за хмарі, як той кібець на мишу? А якби їм поталанило і всього цього не сталося б, як їм вертати до жупанового замку, коли там, може, ще й зараз живе лиходій-управитель?

І все-таки вирішив Топорко спробувати щастя. Але спершу мусив він дізнатися від діда Невмиваки, як той з хмари на землю злазить!

І от, якось опівдні, коли спокій поймає все, що росте і квітне, коли й худоба спочиває, примостишся дід Невмивака спочити в буковому гайку поблизу гаяльвинки. Тихий ліс, що душа дівоча. Далеко стежки й просіки: дід уникає тих місць, де люди ходять. Сів собі дід у затінку пораювати, жупанчата поряд позасинали, котре під ліщиною, котре в папоротях. Сам один Топорко коло діда лишився. Сидять вони й балакають, аби час хутчій минав. Коли все вже перебрали, каже нараз Топорко:

— А чого це, діду, всього ти нас навчаєш, а як з хмариною на траву спускатися, не хочеш навчити? Чи боїшся, що ми повтікаємо від тебе? Так у тебе ж твої скороходи! Хай би й на край світу ми забігли, однаково ж наздогнав би нас!

— Дурний ти, Топорку! Та якби я вас і навчив цього, однаково злетіти на землю ви не зможете, бо не маєте того, що для цього потрібне.

— Дарма! Але ти мені все одно розкажи, щоб не нудитися оце,— пропадив своєї Топорко.

Піддурив-таки діда малий, і той, спочиваючи в затінку, розповів Топоркові, як вони самі могли б на землю спуститися. Для того, виявляється, треба мати на землі якусь власну річ, що за неї можна було б ухопитися, пролітаючи на хмарині.

— А звідки ж воно візьметься у вас щось таке, що б стриміло понад гаяльвинкою на десять сажнів угору? — зареготовався дід з хлопчини, аж борода йому з реготу підскакувала.

— Та це я так, знічев'я пытаюся! А от що я тебе попрохаю, діду, як батька рідного: одпусти мене сьогодні в ліщиняк по горіхи. Наберу тобі дванадцять повних козубців. Половина горіхів хай тобі буде самому, а половина — нам десятьом. Бо вже страшенно ми, учні твої, поголодніли.

Старий уже дід Невмивака, багато чого знає, багато чого вміє, але хто з нас безгрішний? Був і в нього такий собі грішок: ласій був дід на ліщинові горішки, як і всі, кого ліс годує. З давніх-давен товаришуєть ліс і Невмивака, ліс навіть подарував дідові свою мудрість, а от щоб звільнити старого від його гріхів — ні!

Замислився дід на хвильку, та подолати спокуси несила.

— Відпущу, — каже Топоркові, — але щоб повернувся мені, доки місяць зійде. І не спробуй тікати, бо й сам знаєш — без голови залишишся.

— Ну, куди мені від тебе тікати? Поглянь, які в мене ніжки, не більші від глички соснової! Та коли б я й цілий рік чеберяв ними, либонон, не дістався б ані до жупанового замку, ані до власної хатини!

Узяв Топорко козубці, але подався з ними не в ліщиняк, а туди, де лісом стежка проходила, знов він таке місце. Там виліз на пеньок побіля стежки й став чекати, чи не йтиме хтось.

VI

Жупанів замок оповила жалоба. Коли ото вночі погоріли намети, єдине, до чого вранці додумався жупан Юріна, це скликати своїх мудреців, віщунів, суддів.

— Поміркуйте, вірні слуги мої, і скажіть мені три речі: куди пропали мої діти; чому загорілися намети й куди зник злочинець?

Схилилися мудреці над згарищем, взяли по жменьці попелу й настро-мили на носа окуляри. А віщуни й судді грубезні книги розкрили й узяли-ся дрібні слова та знаки читати. І, змагаючись з розпухою, стали всі чека-ти, що ж із того буде.

Нарешті заговорили мудреці:

— Згоріли твої жупанчата. Ось попіл з правої руки першого жупанен-ка. Авжеж, ми за попелом навіть мізинець можемо вказати і всі нігти пе-релічити.

За мудрецями підвелися віщуни.

— Судилося їм від вогню померти, тому вогонь із землі зродився і жу-панчат твоїх спалив,— проказали віщуни й загорнулися в свої киреї.

Отак віщуни мовили, але судді їм заперечили, бо люта ворожнеча бу-ла поміж ними:

— Ніякого вогню, землею зродженого, не було, підклав вогонь зло-чинець, який по тому втік у дев'яте царство, а звідти його в жоден спо-сіб не дістанеш.

Такий висновок заявили судді, гострим поглядом штрикнули віщунів і закрили свої десять книг. Заголосила челядь у замкові; і кожне намагає-ться голосніше від інших проквіляти. А найдужче старається чорна душа — управитель, щоб до жупана підлеститися. І ще лиходій ліву руку за пазухою ховає. Це, мовляв, щоб туга йому груди не розірвала! А насправ-ді, то він ховав руку, що без пальця лишилася.

З того дня жупан ніде собі спокою не знаходив. Від раннього рана до пізньої ночі гасав верхи на коневі лісами й горами, сподіваючись, либонон, що на серці йому від того полегшає. Одного разу заїхав аж до да-лекої Чорногори, весь бескид об'їздив і геть зажурений додому повертається. Іде жупан з гори плаєм і раптом бачить: стоїть на пеньку якесь створін-нячко, немов цвіркун, маленьке. Узялося під боки й голівку до плеча схи-лило. Під'їздить жупан ближче, а малятко й озивається:

— Доброго здоров'я тобі, світлий жупане!

До стор. 93

— Дякую, карличку! — відказує жупан, дивуючись, що маленьке створіння так красно його вітає.

— Здається, ти трохи зажурений? — питаеться Топорко.

— А тобі що до того? — ще більше дивується жупан.

— Я тобі радо поможу. Даси мені за це півмішка лісових горішків.

— Та я тобі й півкраю віддав би,— одоказав жупан і зітхає тяжко, певний, що ніхто йому не спроможний зарадити.

— Посади мене на коня поперед себе. Адже нам по дорозі. Та трішки мусиш коня поквапити, бо пропаде моя бідна голівонька.

Підняв жупан Юріна Топорка на сідло і, стиснувши коня острогами, погнав до свого замку. А Топорко тим часом навчав жупана:

— Ти нічого ні в кого не питай, але завтра опівдні звели, щоб зібралися вся твоя четель на радному місці під липою і щоб жоден не здумав не прийти туди. А ще накажи всім з'явитися без зброї, хай тільки сокири поприносять, але без топорищ. Я теж на цю раду прийду, і топорище, яке ти від мене дістанеш, мусиш приміряти до всіх сокир. Як знайдеться серед твоїх дворян людина, що її сокира щільненько на моє топорище налізе, і як у цього дворяніна не буде пучки на лівій руці, знай: оце і є лиходій підступний. І мусиш йому голову зітнути, коли хочеш, щоб сини твої до тебе повернулися.

Аж не віриться жупанові, що оце таке маля може його чогось навчати. Але кого не послухаєш, ускочивши в біду, що від неї не знаєш порятунку? Тож і пообіцяв він Топоркові так і зробити.

Нарешті доїхали вони до замку. Зійшовши з коня, наказав жупан комірникові дати Топорку півмішка лісових горіхів. А Топорко ще попросив дозволу мішок той зав'язати і печатку жупанову на ньому прибити. Коли комірник те зробив, каже Топорко жупанові:

— А ще дозволь, світлий жупане, щоб я верхи на цій печатці поїхав.

Засміявся жупан. Подумав, що це малий жарті справляє, і дозволив йому їхати верхи на печатці. Подякував Топорко, закинув мішка на плечі, вийшов із замку та мерщій до теслиної колиби.

Стояв гарний вечір, і бабуся пішла в поле подивитися на льон, чи не нашкодила йому посуха. Побачив Топорко бабусю, покинув мішка край лану й чурнув льоном до бабусі. А коли та схилилася, щоб краще роздивитися на льон, Топорко зашепотів до неї з лану:

— Тихо, бабусю, нікому жодного слова не кажи, а завтра вдосвіта приходить на галявинку і принеси мою шапчину, що я її тобі залишив. Там, на галявинці, є клен, найвищий з усіх. Треба тобі, бабусю, на нього вилізти, та якомога вище, коли дорогий я тобі! Потім ти мене побачиш, я летітиму на клаптику мли, а зі мною ще дев'ятеро на дев'ятьох хмаринках! Як підлетимо, як будемо повз клена пролітати, ти хутенько простягни мені шапчину. Я за неї вхоплюся, а ти її, бабуню, не пускай, ще й до себе потягни, скільки сили твоєї.

Бабусі з радощів серце заграло. Впізнала вона рідний Топорків голо-

сок, що озвався до неї з лану. А коли ще нижче схилилася, щоб глянути на нього, ніде нічого не побачила, тільки хутенька смужка по льонові побігла — то стебельця льону хилиталися там, де Топорко ланом поспішав. Бабуся відразу збагнула, в чім річ, і більше не шукала Топорка. Жодної хвилини не сумнівалася вона, одразу повірила своємушибеникові. Покинула лан, нехай уже сам із посухою, як знає, справляється, і заквапилася додому шапчину шукати, щоб завтра була напохваті.

А Топорко крадькома поміж стебельцями льону, немов перепілочка, на край лану вишмигнув, завдав собі знову мішка на плечі й побрався до жупанової стайні.

— Ось прибив жупан печатку свою на мішку і звелів, щоб ти дав мені коня найпрудкішого. Мушу ще цього вечора відвезти мішка, куди мені жупан наказав, — мовив Топорко конюхові.

А хіба є щось таке, чого не можна зробити, маючи жупанову печатку?! Побачив конюх знак свого господаря, повірив Топоркові й вивів йому коня. Посадив малого в сідло, подав мішка і стъобнув коня канчуком, щоб хутчій біг. Учепився Топорко за гриву й полетів до Чорногогори, немов те пір'ячко за вітром. Летить та все коня підганяє, бойтесь, неборака, спізнилися.

Коли місяць ось-ось уже мав зійти, Топорко домчав до лісу. Скочив він з коня, тупнув на нього ніжкою: нехай, мовляв, іде, куди його воля, а сам подався плаєм на гору. Там, у ліщинякові, знайшов козубці, пересипав у них жупанові горіхи, викинув мішка і, як місяць викотився над галявинку, став перед дідом.

— Добрий вечір, діду! Ось тобі горіхи. Ти таких і не бачив ніколи!

Дідові Невмиваці одразу й слина покотилася, а як ще на власні очі уздрів ті горіхи, де вже там до ранку чекати, щоб покуштувати їх. От і каже дід:

— Нум, діти, може, й ми разом повечеряємо, щоб пам'ятали той день, коли ви навчилися першої мудрості.

І всі посадили кружка на галявинці. Але Топорко навчив жупанчат:

— Ви горіхи лускайте, але не їжте. Надголодь ми завтра світанку не прогавимо.

Забрав дід своїх шість козубців, а учні його по двоє до козубця посадали. І таке почалося лускання, аж усі вивірки з дупелець повилізали. Повилізали й дитинчат своїх повитягували на гілля букове тонесеньке, щоб подивитися, хто то так солодко хрускає посеред ночі при місяці.

Ученички, що по двоє поралися коло кожного козубця, ще й до половини були не добралися, а дід Невмивака вже з шістьох козубців горіхи ум'яв. Отакі зуби в того діда!

Добре наївся дід, любо всміхнувся і мовив Топоркові:

— Догодив ти мені, хлопче! Догодив, Топорку! Відколи живу, таких горіхів у лісі ще не знаходив!

Підвели діда горішки. Не дошкуляв їому голод, то він і спав над ранок так міцно, немов серед ночі. Отож спить дід солодко-солодко, а край-неба вже як не зашаріється. А учні його, зголоднілі, задовго до світання попрокидалися, тихесенько повставали й на галевинку повиходили.

Ранок білий-білісінький, немов крило голубине, і клапті волохатого туманцю пропливають понад галевиною, схожі на білорунних ягничок. Жупанчата й Топорко, не вагаючись, ухопили собі кожне по ягничці, по-сідали на них верхи, відіпхнулись від гори і свиснули, як їх дід навчав, закликаючи доброго вітру, що тримав би отару вкупі, гуртуючи їх щільніше одне до одного. Дмухнув добрій вітер і поніс дітвору долі з гірського плаю. І попливли вони, попливли! А що вже радошів було, коли над рівнину надлетіли і в бік малої галевинки збочили!

А там, на кленові найвищому, бабуся сидить ще з ночі. Чекає вона світання, наче померзлий сонця. Та ще коли б тільки світання чекала, а то свого Топорка кудлатого! Зміряла бабуся поглядом клен, що на ньому сиділа, й подумала: «І чого це мене, стару, занесло на цю височінню?»

Аж тут у далечині показалася хмарка, на десятеро поділена. Пливле та хмарка, рум'яна зоря її всю розжарила. А на хмарині десятеро дітлахів рум'яніють, немов ягідок разочок. Де й поділися всі думки, що їх снуvalа бабusя. Добре, що від превеликої радості з клена вона не скочила!

Просто до бабусі прямує хмарина, і коли вже мала вона ось-не-ось шугнути повз клен, простягла бабуся до неї шапчину. Вхопився меткий Топорко за шапчину, смикнулися назад усі десятеро хмаринок, немов то було одне ціле; смикнулися назад, а тоді знову уперед, бо вітер їх тягнув далі. Але бабуся міцно тримає шапчину. Ще міцніше тримається Топорко. А найміцніша з-поміж їх сама шапчина. Якусь мить чи й більше змагалася бабуся з вітром, а тоді нараз смикнула щосили шапчину до себе. І наче відчула тоді хмарка, що діти щось важать, полетіла долі на моріжок, потягнувши за собою і шапчину, й бабусю. Ще мить і — геп! Сидить бабуся на моріжку, а довкола неї десятеро хлоп'ят. Так стиглий каштан падає з дерева, розсипаючи навколо свої їжачкуваті кожушки.

Щойно вони сіли, випорснули з-під них їхні хмаринки й позлітали порожні вгору, немов пушина, коли на неї дмухнути.

Добряче гепнулася на тверду землю бабуся і вся дітвора з нею. А коли збагнули, що домоглися, чого всім серцем жадали, видалося їм, немов ніколи в житті м'якше й не сідали! І такі ж вони щасливі, що не знають, кому кого перше з радошів обійтися: чи Топоркові бабусю, чи бабусі Топорка, чи жупанчатам одне одного. Адже оно, ген на обрії, жупанів замок боввані! Дарма що далеко, головне, що на однім уже з ним полі!

Коли ти щасливий, то й сонце за тобою квапиться, не треба їому й дороги пробивати! Отож під ту саму мить зійшло над бабусею й малечею сонце і осяяло їх на моріжку.

Нагадало сонце Топоркові, що час не стойть на місці.

— Треба поспішити, — гукнув він, — адже на нас жупан чекає. Скликає раду, а радитися не може, доки тебе, бабусю, немає.

— Ти ба, чого я дочекалася, — мовила бабуся й причепурилася трохи, поправивши хустку на голові, а тоді подалася хутенько полем, щоб не спізнилися на раду. За нею, немов курчата за квочкою, бігли хлопчаки.

VIII

Сидить жупан Юріна під липою, на престолі, сріблом кутому, і до престолу того ведуть сходи, встелені оксамитом. Побіля жупана один тільки хлопчик, що має слугувати йому під час ради. Проти жупана за десять кроків од нього вишикувалася вся челядь і дворяни, і всі аж умлівають, виказуючи свою догідливість.

Не звик жупан Юріна оце так радитися — без зброї, без лицарів, без старшини, без трапезування. Прикро йому страшенно. А ще ж і туга серце оповила, немов гадюка гілку. Проте, чим гірше йому, тим міцніше він тримається. Бо, як жупан тугу свою виказуватиме перед челяддю, хто ж тоді керуватиме краєм.

І отугледів жупан, що простує до нього якась убога бабуся, а за нею дітлахи, голі сіромахи. Надійшовши до радного місця, зупинилися дітлахи віддалік, лише один, найменшенький, уявивши бабусю за руку, піdstупив ближче до жупана. Проясніла душа жупанова, коли побачив він те мала в пелехатій шапчині. «Ось на цю шапчину тільки й лишилася крихітка надії, — зрадів жупан у душі, — а все інше давно вже зрадило!»

Приступили Топорко й бабуся до жупана, опустилися на одне коліно перед ним. А тоді Топорко й каже:

— Прийшов я до тебе, жупане, як ми й домовилися, і стару матір свою привів, бо й мені треба, щоб хтось послугував мені під час ради. Але ще одне прохання маю до тебе. Оно там браття мої стоять, вони благають тебе, господаря свого, щоб дозволив їм десь осторонь постояти, подивитися, як це воно рада радиться.

Посміхнувся жупан до себе: «Авеж, такого тобі ще не доводилося зажити, щоб на раду бабусі та малі діти приходили». Та серце в жупана милостиве. Бачить він дітей тих сіромашних, ликом підперезаних, кудлатих, немов оті лісові звірятка, і не може їм у проханні відмовити. Кивнув жупан, і діти, як і годиться босоногій малечі, здалека обійшли радне місце, щоб не бути старшим на заваді, і, зайшовши ззаду, вишикувалися біля липи. А з трави, довкола стовбура липи, наче щось срібне прозирає, листям та хмизом притрушене. Утаємничений, звісно, знає, що то дев'ять держаків від мечів у землю вstromлених видніються, один побіля одного.

Скинув Топорко шапчину, віддав бабусі й мовив:

— Одна ти, бабуню, знаєш, як берегти мою шапчину, і бачила, чого вона варта для нас!

Узяла бабуся шапчину, а Топорко приступив до жупана.

— Час, жупане! — крикнув Топорко, підскочив, легенький і пружний, перекинувся в повітрі, й не встиг ніхто оком змигнути, як на червоний оксамит до ніг жупанових упало витесане топорище. А малого не стало.

Вразилася челядь. І жупан подивувався б, але на подив час потрібний, а він же мусив чинити, як із Топорком змовився. Отож і звелів жупан своєму прислужникові взяти держално та обійти з ним усю челядь, міряючи, до чиєї сокири воно годитиметься. Не знає челядь, що з того має бути, а прислужник іде собі від одного до іншого.

Велике топорище, немає сокири, до якої воно пасувало б. Аж ось дійшла черга до управителя, держално щільненько ввійшло у вухо його сокири й тримається наче влите. Одразу видно: на неї топорище тесано. Повернувшись прислужник до володаря:

— Сокира управителева, пане!

Жупана немов мечем хтось ударив. Але він тільки й звелів прислужникові роз'єднати сокиру з топорищем, бо ніхто не має права бути при зброї на цій раді. А тоді наказав:

— Челядь нехай одступить, а управитель сам підійде до мене.

Приступив управитель до жупана, ліву руку за пазухою тримає. А з-поза престолу жупанового дев'ятеро кудлатих голівок висунулися. Прикро дивляться пильні очі, нічого від них не приховаєш.

— Вийми руку з-за пазухи, побачимо, яке в тебе серце! — мовив жупан, а очі в нього страшні, немов у орла, що проти змії на двобій іде.

Але й в управителя погляд страшний, наче в рисі, що наготовилася стрибнути. Глянули вони одне одному в вічі й наче в душу зазирнули.

Схилився управитель, немов уклякнути хотів, а сам дістав з потаємної схованки кінджала-запоясника й кинувся на беззбройного жупана. Немає в жупана ніякої зброї, і челядь далеченько відступила. Загине жупан, доки наспіє челядь Але з-під липи роєм бджолиним вилетіли дев'ятеро жупанчат з гострими мечами в руках. Мечами тими зустріли управителя, розітнули йому й праву руку. Оточили жупанчата управителя, немов хорти вовка. І як вовк гине від хортів, так і управитель мав загинути від озброєних дітлахів.

Здійняла галас челядь, підскочили дворяни, піднесли руки, щоб оборонити господаря свого, але тим часом діти вже вспіли батька свого захиstitи і лиходія з його чорною душою розлучити.

Який лицар не впізнав би власного сина, що боронить батька мечем, коли сам учив його ним володіти? Упізнав жупан Юрина синів своїх, вклякнули жупанчата перед ним, схилився жупан до дітей, і не питайте вже, що та як, бо й лицар, буває, сліз не втримає. Здавалося, все як-найкраще сталось, аж тут заголосила бідолашна бабуся. Ніхто ж і не згадав був, що Топорка немає. «Не стало його, ну то ѿ що? — міркували

люди.— Залишив свою шапчину, чесно послужив господареві, вирятував його від підступного заклятого ворога, подарував йому синів і життя, і за цим ділом його й не стало. Інакше й не буває!»

Але ж бабуся так не подумає. Вона одна знає, як їй болить серце за Топорком! Заплакала бабуся, стала голосити й раду проклинати:

— Хто ж тебе, козенятко мое, послав на ту панську раду!

І, нарікаючи, намірилася піти з тої ради.

— Не плач, бабо, не псуй нам свята,— крикнув на ней прислужник і кинув їй топорище,— ось тобі твоє добро.

Полетіло топорище, перекинулось в повітрі, й бабуся спіймала його на оберемок. Ale то вже було не держално, а Топорко, живий і здоровий! Засміявся малий, обняв бабусю за шию, вчепився в неї, немов реп'ях, та все цілує її, ой як він її цілує: бабиного тужіння наче й не було ніколи.

Наобіймавшись із Топорком, бабуся отямилася й мовила, немов нічого й не сталося:

— Постривай, дитино, ще ж бо раду радити не скінчили, осьдечки мое місце.— І вона стала побіля прислужника, коло жупанового престолу, щоб не скінчилася, бува, рада без баби.

Пообіймавши синів, попрохав жупан їх і Топорка похвалитися, як воно все було. Розповіли йому жупанчата все чисто, і, зрозумівши, що для них усіх зробив Топорко, спітив він малого:

— Якої ж ти нагороди хотів би, малий?

Перезирнулися жупанчата з Топорком, усміхнулися й гукнули:

— Щоб ви нам оте віконце в мурі залишили.

Замислився жупан, завиравали думки в голові: «На дідька мурував я ці мури до неба, не мури та грati дітей мені зберегли, а дірка, що її хлоп'я пробило! То навіщо мені тоді мури й грati?»

Шляхетна в жупана душа! Коли дає, то вже жменями, коли думає, великі думки йому в голову приходять. Ось підвівся жупан з престолу, сріблом кутого, випростався красний лицар під розлогою липою і гучним голосом до челяді промовив:

— Покваптеся, люди мої, принесіть зубила й молоти, принесіть ломи й мотики, будемо сьогодні мури замкові руйнувати. Я, жупан, сам першу брилу виламаю. І виряджу чотирьох окличників, нехай розголосяте ген на весь край, щоб знали всі як один: стойте білий замок жупанів, немов голуб на розтуленій руці, далеко видніє тепер білий замок жупанів, немов серце на чистій долоні!

На сто голосів обізвалися радісні вигуки, далеко над полями рівними полинули вони. То челядь радісно вітала жупанові слова.

— Прозріють вікна замку, немов сліпець, що йому полууду з очей знято! — чулося далеко навкруги. Зібралося люду хмара хмарою, притягли начиння й знаряддя всілякого й почали з жупанової волі мури й каміння, що замок затуляли, на порох стирати.

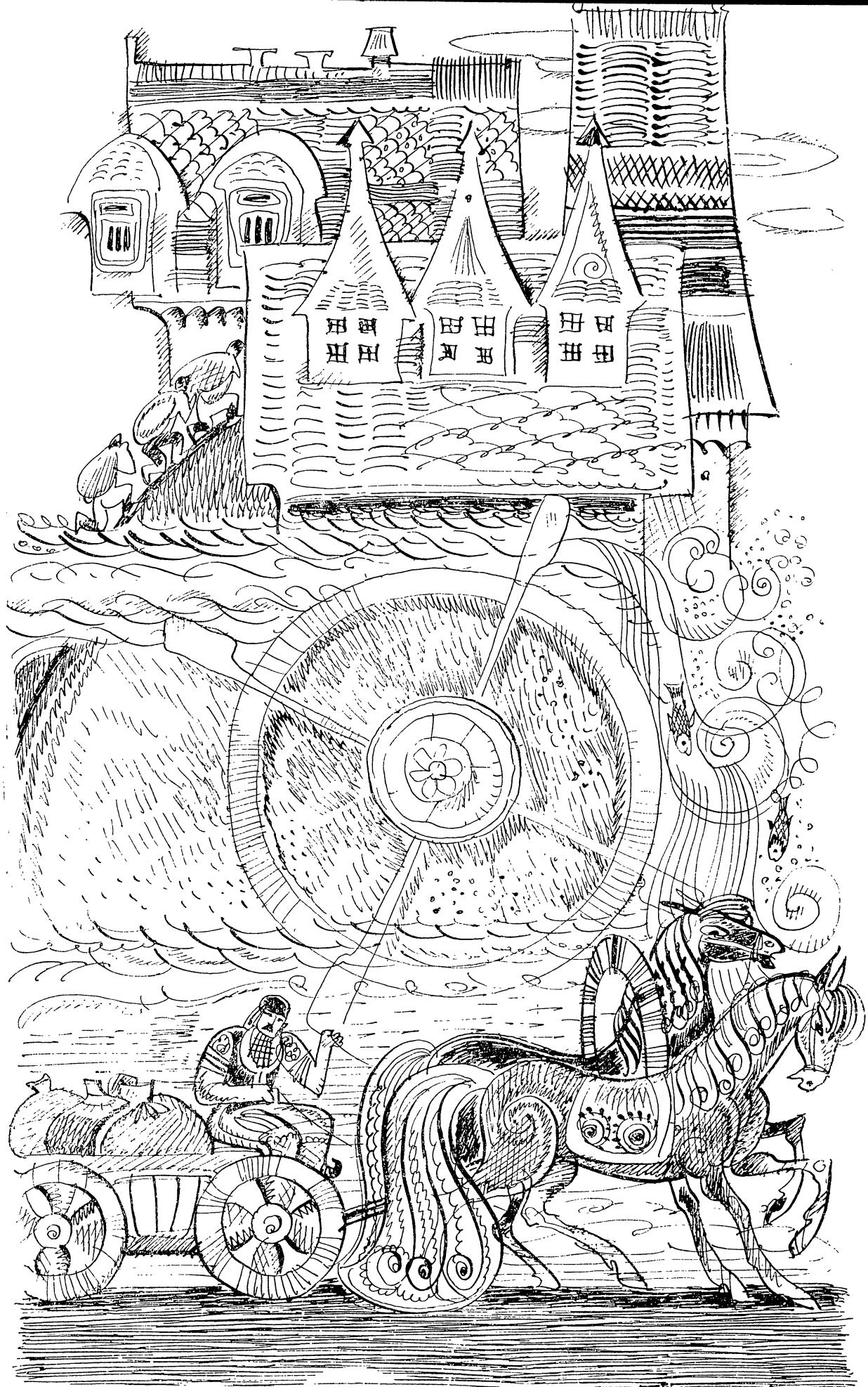
Дідові Невмиваці чхнулося в печері, коли сонячний промінь упав йому на лицьо. Схопився дід і враз побачив, як пошився в дурні. Вибіг на галявину, зиркнув на небо, а час уже мало не до полуздня добирається. І де-не-де лиш хмарка пливе, що на неї міг би дід ступнути, отак нині сонце над світом розсвітилося! Узув дід скороходи, ступнув раз, другий і подався мерщій наздоганяти втікачів.

Опинившись над замком, дід одразу збагнув, що там діється. І любо те йому, і чудно, що падають мури довкола замку. І тої ж миті простив дід усі жупанові провини. А що заклопотані дружною працею люди геть не зважали на нього, сів тихесенько на замковій вежі, спустив долі ноги в скороходах і замислився. Гладить він свою бороду і все ще не вірить тому, що на власні очі бачить: оно ж бо сам жупан брилу одвалює!

— Таки доведеться замиритися з ним, бо це ж він дуже добре діло вчинив! За ним тепер уже можна й не наглядати! — сказав собі дід Невмивака.

Схилившися над прівою, що над нею сидів, він затягнув дужче ремінці на опанках і подався назад до свого лісу на Чорногорі.

СОНЦЕ-БОЯРИН І НЕВА-НЕВІЧИЦЯ

Отже, були собі млинар і млинарка, і обое були бездушні й нечесні. Якщо цареві слуги приїздили жита змолоти, млинар молов те жито, заплати ніякої не брав, а ще й подарунки цареві передавав, щоб підласти-тися до могутнього царя та його дочки, чванькуватої царівни. А коли приходив змолоти жита який бідак, млинар брав собі кожну другу мірку за працю, а інакше й не молов.

І от одного дня, а було це саме на Коляди, серед лютої зими, прийшла до млина якась бабка, в саме дрантя та шмаття вдягнена. Млинок стояв серед гаю при поточі, тож ніхто не міг знати, звідки та баба прийшла.

Насправді ж то була зовсім не баба, чи краще скати, не звичайна собі баба, а болотяна чаклунка Мокош. Мокош уміла будь-чим перекинутися: і птахою, і змією, і бабою, і дівчиною. А ще Мокош вельми здатна була як на лихе, так і на добре. І горе тому, хто якусь кривду їй заподіяв, бо капосна вона була жахливо. Мешкала Мокош у намулі край мочарища, куди восени Сонце сідало. Там у неї Сонце й зиму зимувало. Знала Мокош і зілля цілюще, і замовляння різні, доглядала й викохувала зморене Сонечко, аж доки, омолодившись, десь від Коляд воно знову починало радісно сяяти.

— Добридень вам,— проказала, отже, баба Мокош млинареві й млинарці, — як би оце ви змололи мені торбу жита.

Поставила баба торбу на долівку, а млинар і каже:

— А чого ж, можна і змолоти; півторби тобі буде на перепічки, а друга половина — мені заплата.

— Ні, так не годиться, синку. Мені ж не стане навіть на колядницькі перепічки, адже в мене шестеро синів, та ще сьомий онучок — Сонце — щойно вродився.

— Іди собі геть, не верзи тут бозна-що, стара дурепо, — напався на неї млинар і додав глузливо: — Воно по тобі й видно, що ти Сонцева баба!

Так чи йнак, але млинар геть відмовлявся молоти, якщо не матиме півторби. То баба завдала собі знову торбу на плечі й пішла туди, звідки прийшла.

А в млинаря була дочка, гарна дівчинка, і звали її Нева-Невічиця. Щойно вона народилася, віли скупали її у воді, що падала з лопатей млинового колеса, і через те від неї все лихе одскакувало, як та вода від млина. А ще навіщували її віли, що, коли прийде час на весілля, бояринуватиме в неї Сонце, і вона, отже, стане Сонцевою невісткою. Отим її й назвали Нева-Невічиця, тобто Невістка-Невісточка, і була вона прекрасна і завше усміхнена, мов ясний день.

Пожаліла Нева-Невічиця бабусю, що її ото так млинар витурив. Вийшла з хати, зачекала бабцю серед гаю і каже:

— Приходьте, бабуню, завтра, коли я сама буду. Змелю вам жито і без заплати.

Другого дня млинар із жінкою пішли до лісу хмизу назбирати для вогнища, а Нева-Невічиця залишилася сама. Згодом і бабуся з торбою прийшла.

— Доброї тобі долі, дівчино,— мовила бабуся.

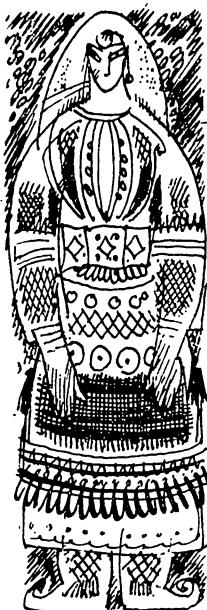
— І тобі хай добра буде, — одказала Нева-Невічиця.— Зачекай хвилинку, бабусю, треба млина одімкнути.

Ідучи до лісу, млинар замкнув млина, тож Нева-Невічиця мусила по коліна ступити в крижаний потічок, щоб одкінути засув.

Заторохтів млин, рушили жорна, і Нева-Невічиця змолола жито бабусі. Висипала борошно в торбу й нічого не взяла за працю.

— От спасибі тобі, дівчино,— мовила бабуся Мокош,— я тепер завжди тобі пособлятиму, хоч би де твої ноги ступали, за те, що ти своїх ніжок не шкодувала, до крижаної води заходячи, за те, що рученят своїх не жаліла, задарма борошно мелючи. А ще розповім своєму онукові Сонцю, хто це йому перепічок подарував.

Узяла бабуся борошно й пішла собі. А відтак нічого в млині не можна було вже зробити без Неви-Невічиці. Доки вона до млина не доторкнеться, не забирають лопаті води; доки вона в мучник не зазирне, і крихти борошна в нім не буде. І хоч би скільки сипалося з жорен борошна, усе наче крізь землю пропадає: порожній мучник, доки в нього Нева-Невічиця не кине оком. І з усім ото так було, що тільки млина стосувалося.

Багато днів так тривало, тривало й тривало, аж млинар та його жінка раптом почали лютитися на власну доньку, а тоді й зовсім зненавиділи її. Що більше вона поралася, що більше робила, то лихіше вони на неї поглядали, бо де вона робить співаючи, у них нічого не виходить, хоч би й зубами гризли.

Це було одного ранку, десь на Івана Купала, коли нещадно жарке Сонце котилося небом, немов розпечено золото. Тепер Сонце вже не від-сиплялося в намулі у Мокош, а владало світом, і йому корилися і небо, і земля. Сіла, отже, того ранку Нева-Невічіця попід млином і замис-лилася:

— Треба, мабуть, іти мені звідси, якщо я їм дододити не вмію.

І тільки вона це подумала, з'явилася перед нею та сама бабуся, що насправді була Мокош.

— Я тобі допоможу, але мусиш мене у всьому слухатись і дивися не розгнівай мене,— мовила бабка.— Сьогодні вранці гордовита царівна пішла прогулятися левадою і загубила ключі від скрині та комори, а тепер не може ані корони, ані шатів своїх дістати. І оповістила царівна: хто знайде ключі, того чекає нагорода. Якщо хлопець знайде, буде царівна йому за кохану й наречену, якщо дівчина, то її царівна візьме до себе за першу фрейліну. Отож ходім за мною, я тобі покажу, де в щири-ці ключі лежать.

Однесеш їх царівні й станеш першою фрейліною. У шовки будеш уби-ратися, поруч із царівною сидітимеш.

Тої ж миті обернулася Мокош на перепілку, й Нева-Невічіця пішла за нею.

Незабаром прийшли вони на леваду попід цареві палати. Походжають по леваді вичепурені лицарі й шляхетні панії, а неподалік конюхи коней гарячих тримають.

Одного лиш коня не конюх тримає, а босий сирота. То був кінь Олеха-бана, і баский той кінь був, як звір. А сам Олех-бан був найвродливіший лицар у піднебесному царстві.

Усякий може впізнати Олеха-бана з-поміж інших лицарів та жупанів, бо на нім шати звичайні, не розціцьковані, а от біла китиця на шапці гарніша, ніж будь у кого.

Отож сновигають лицарі й шляхетні пані по леваді, чобітками трави-цю розгортають: чи не знайдуться ключі. Один тільки Олех-бан не дуже за тими ключами побивається, наче йому гульня та розваги дорожчі. А царівна з вікна виглядає й пильнує, кому ж це доля всміхнеться. Добре пильнує гордовита царівна та все собі міркує: от якби Олех-бан ключі знайшов.

Коли прийшла Нева-Невічіця слідом за перепілкою, ніхто на леваді їх і не помітив, oprіч одного Олеха-бана. «Такої гарної дівчини я ще й не бачив»,— подумав Олех-бан і попрямував до неї.

Тут Неву-Невічіцю завважила й царівна з вікна, і що була вона

чванькувата й нерозумна, то не побачила, яке то міле дівча, а розлютилася й каже до себе подумки: «Бракувало ще мені, щоб це простачисько знайшло ключі й стало моєю фрейліною!» Подумала вона так і послала служників прогонити дівчину з левади.

Іде Нева-Невічиця, куди її перепілка веде. Так вони зайдли на середину левади, де саме зілля розбуялося. Розгорнула перепілка два листки, а під ними ключі лежать.

Нахилилася Нева-Невічиця й підняла ключі, а коли поглянула на цареві палати й угаділа пихату царівну, злякалася й подумала: «Де мені там бути фрейліною в царівни!»

Обертається, а поряд прекрасний лицар стоїть, наче з самим сонцем побратаний. То і був Олех-бан.

В одну мить зважилася Нева-Невічиця, забула, що їй Мокош наказувала, і простягла ключі Олехові-бану.

— Ось тобі ключі, незнаний юначе, нехай тобі буде царівна за кохану й наречену,— мовила Нева-Невічиця, а сама очі не здолає з прегарного юнака звести.

Аж тут наспіли слуги з канчуками, щоб за царівним наказом прогонити Неву-Невічицю з левади. Побачив це Олех-бан, умить збагнув усе юнак і так відказав Неві-Невічиці:

— Дякую тобі за ключі, мила дівчина, але я інше надумав. Ти будеш моя кохана, бо ти гарніша від зорі ранкової. Ось мій добрий кінь, він понесе нас до моого далекого краю.

Зраділа Нева-Невічиця, пішла з Олехом-баном, і він її підняв до себе на коня. І коли вони вже летіли верхи на добром коні повз царівнині вікна, Олех-бан спритно кинув ключі просто у вікно.

— Ось ключі, світла царівно! — гукнув Олех-бан.— Носи собі на щастя корону й царські шати, а я собі знайшов дівчину.

Цілу ніч скакав Олех-бан з дівчиною, і вдосвіта вони добулися до його батьківщини.

За трьома земляними валами, за дубовою загородою стояв закурений дім.

— Оце і є мої палати,— мовив юнак Неві-Невічиці і сам засміявся, що ліпших палат не має. А Нева-Невічиця й собі усміхнулася з радощів, що владарюватиме побіч такого красного юнака.

Одразу ж і весілля вирішили згуляти, щоб відзначи-

ти одруження. Закликали двадцятьох лицарів і двадцятьох сіромах убогих, а більше й народу не було в тому глухому краї. А щоб людніше й веселіше було, гукнули ще з гір вовка й вовчицю та сірого орла й сивого кречета, а для Неви-Невічиці двох дружок: горлицю й ніжну ластівку.

А ще Нева-Невічиця похвалилася Олехові-бану:

— Мене ще може впізнати Сонце і прийти на весілля бояринувати. Це так мені віли навіщували.

І ось зібралися весільчани у закуреній оселі, щоб побенкетувати, а того й не знають, що нещастя в них за плечима.

* * *

Прямо в серце вразило царівну зухвальство Олеха-бана, коли він ото пошпурив був їй ключі, перед усім панством відмовився від неї й звабив незнану дівчину.

Стала намовляти царівна царя, благати його й заклинати, аж доки погодився цар і віддав під її руку військо могутнє. І рушило те військо на добрих конях до глухого Олехового краю, і вела його лята царівна.

Тільки посідали весільні гості за стіл, аж ген на обрії й військо об'явилось. І стільки того війська, що вкрило воно весь край, жодного вільного клаптика землі не лишилося.

А попереду війська покликач іде й гукає так, щоб усе живе в світі чуло:

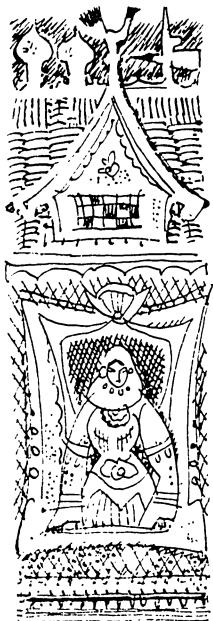
— Йде військо могутнє й добірне, щоб підкорити зухвальця Олеха-бана. Його живого буде схоплено, а дружині серце буде вирвано.

Почувши це, питается Олех-бан у Неви-Невічиці:

— Боїшся, дівчино-красуне?

— Не боюся,— відказала вона радісно,— звіряюся на сірого вовка й вовчицю, на орла й кречета, на двадцятьох лицарів і двадцятьох бідаків, а найбільше на лицаря Олеха-бана. А ще ж є в мене добре дружки: горлиця й ніжна ластівка.

Усміхнувся Олех-бан, а весільні гості вже посхоплювалися на швидкі ноги. Розхапали лицарську зброю і поставали до вікон закуреного дому, наготовили сагайда-ки, напнули тятиви шовкові й чекають на царівну з військом. Але військо те було таке могутнє, що встояти про-

ти нього не міг ані Олех-бан, ані його гості, ані дубова огорода.

Перші загинули сірий вовк і вовчиця, вони переско-чили огороду й земляні вали й кинулися до царевого війська, щоб привселюдно видряпати очі бундючній царівні. Але знялися вгору сотні булав, боронить військо пихату царівну. Поламано крила орлові й кречетові, важкі коні затоптали їх у чорну землю.

Близче та близче насувається могутнє військо, і коли вже зовсім близько надійшли займанці, одпустили весільні гості шовкові тятиви й легкими стрілами привітали військо.

Але не гуляли й люті стрільці лютої царівни. Полеті-ли стріли і в один і в другий бік, але ж стрільцям з вій-ська ліку немає; засипали вони стрілами вікна закуре-ного дому.

Наче небесну моровицю наслано на Олеха-бана та його друзів, у кожного лицаря вже по дві-три рани, а в сіромах убогих і по десяти.

Та найтяжчих ран зазнав Олех-бан, вже юнакові від ран і руки несила звести.

Вискочила метка Нева-Невічиця на подвір'я рани обмити Олехові-бану. І доки вона біля ран його поралася, каже їй Олех-бан:

— Не поталанило нам зажити щастя, люба Нево-Не-вічице. Немає вже тобі на кого звіритися, а військо — ось воно, на порозі нашого закуреного дому! Ще трохи, й зірвуть вороги дубові клямки, провалять вікодавню браму, й загинемо ми, пропадемо всі: і лицарі, і сіромахи, і Олех-бан, і його Нева-Невічиця!

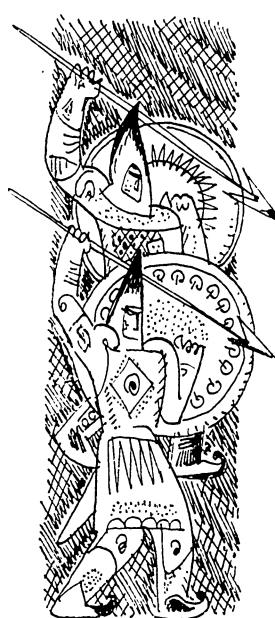
Проте Нева-Невічиця знайшла, здається, як зарадити лиховій каже:

— Не бійся, Олеху-бане, я ось виправлю горличку, щоб привела до нас Мокош з мочарища. Мокош усе знає і все зробити може. Вона нам пособить.

Виправила Нева-Невічиця горлицю швидкокрилу. Поплітіла сива горличка, і не вгналися за нею стріли війська царського.

Відлетіла вона і невдовзі привела з мочарища Мокош, яка цього разу обернулася на гаву й сіла на даху закуреного дому.

А тут уже й військо на браму вдарило. Стало гупати важкими колодами у ворота, знявся гуркіт, знялося торохтіння, стугонить передпокій і ціле надвір'я закуреного

дому, немов пекельний град по воротях Олехової фортеці тарабанить.

— Щастя тобі, люба Мокош,— стала благати красуня Невічиця чорну гаву,— щастя тобі великого, а ти нам допоможи врятуватися від лихої царівни. А то бачиш — гинемо ми, молоді!

Але капосна Мокош ледве дочекалася, щоб лютъ свою вилити. Затріпотіла гава чорними крильми й проказала:

— Сама собі допомагай, голубко моя! Треба було мене слухатися, треба було царівні ключі віддати! Полюбилася б царівні, побіч неї, коліно до коліна, тепер би сиділа, в шовки вбрана, з золотого келиха пила б. А ти чого хотіла, того й дочекалася! Ось тобі дім закурений, у хаті сірома поранена, а перед хатою — військо незліченне. Нехай тобі той допоможе, хто привів тебе до цього.

Почув усе це Олех-бан, схопився поранений юнак на рівні ноги й крикнув розлючено:

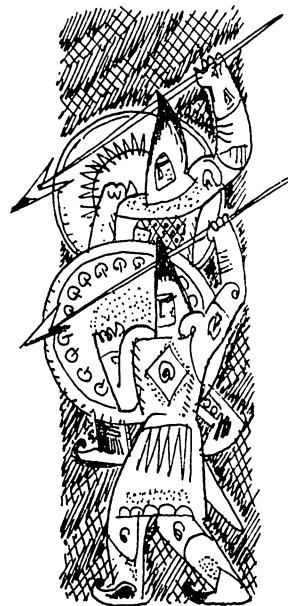
Покинь, Нево-Невічице, цю марну справу! Де це видно було таке, щоб гава лицаря вирятувала! А ти мерщій тікай зі стріхи, чорна віщунко, щоб не довелося мені на тебе стріли витрачати, щоб не довелося мені в цей час птахів по дахах стріляти.

А тоді пригорнув Олех-бан Неву-Невічицю й каже:

— Якщо я загину від царевого війська, ти піди, моя красуне Невічице, вклонися царівні й намістъ того, щоб бути Олехові-бану дружиною, будеш фрейліною в лютої царівни.

Прикро стало на мить юнакові, але ось він уже відірвався від Неви-Невічиці, кинувся надвір'ям до брами, щоб зняти дубові клямки, одчинити браму військові незліченному й загинути або пробитися крізь навалу.

Сама зосталася Нева-Невічиця, тільки чорна Мокош сидить над головою. Чути, якпадають важкі засуви, осьось упаде стара брама, ось-ось насуне нещадне військо, Олеха-бана на раба перетворять, і їй, милій дівчині, серце з грудей вирвуть. Бліскавкою пролітають думки в голові Неви-Невічиці: що воно буде та як воно буде? Озирається навсібіч красуня Невічиця, хто б це зглянувся на неї, хто б це допоміг з лиха цього навісного врятуватися! Озирається вона своїм милим-премилим поглядом і по землі, і по небі. І коли на небо поглянула, аж там саме Сонце котиться, жарке, мов розпечено золото. Поглянула вона на Сонце, а Сонце й собі задивилося на красуню. Переглянулися ото так Сонце й Нева-Невічиця

і впізнали одне одного, і згадало Сонце: «О, це ж та сама невісточка, що до неї я маю на весілля йти.

У добрий час вона мені перепічки дарувала, ще лішого часу оце на мене поглянула».

Чуло Сонце, як допіру напала була Мокош на Неву-Невічию, як, капосна, не схотіла їй допомогти. Стало Сонце вичитувати старій лунким, немов грім, голосом. Занімів з страху ввесь край, опустилися з страху бойові сокири й булави, а могутнє Сонце громохкотить над старою Мокош:

— Гей, мамко, серце камінне! Хіба ж може могутнє Сонце забути, хто його, малесеньке й слабесеньке, на Коляди обдарував? Чи, може, Сонце-боярин має гудити невістку за те, що вона не поласилася на цареві палаці, на службу в царівни, а пішла, як серце підказало, за юнаком? Ану, мерщій, чорна мамко, забирається під землю, і допоможемо — я з неба, а ти з-під землі — щирому юнакові та його дівчині-красуні.

Слухають Сонця і небо, і земля, то хіба ж не послухається чорна гава, що насправді була Мокош! Як оком змигнути провалилася Мокош під землю, щоб зробити, як Сонце звеліло.

А Сонце хоч і досі було жарке, а це ще більше на силі своїй зібралось. Вдарило Сонце згори, розпекло і небо, і землю; либонь, і залізну гору б розтопило!

До білого жару нагрілися шоломи на військові грізному, розтопилися панцири литі, порозм'якали списи й сокири. Знемагає од лютої спеки пихата царівна, знемагають од лютої спеки стрільці, що їм ліку немає, мозок горить їм під шоломами, груди обпікають розпеченні панцири. Над ким даху немає, живий не лишається.

Повалила спека військо на землю. Крижма падають вояки один на одного, кличе побратим побратима на поміч, але, бува, й гукнути не встигши, падає.

Морить оце так Сонце військо грізне, а Мокош з-під землі йому пособляє, драговину бездонну під військом розчиняє. Щойно впаде Сонцем звалений вояк, одразу земля під ним розчахується, пада він у драговину, а земля знову над ним сходиться; хто де стояв, тут йому й могила розкрилася.

Отак і гинули вояк за вояком, стрілець за стрільцем, так і царівна загинула, і зброя бойова, і сокири, й булави. Жах дивитися на те могутнє військо, що його Сонце карає, а земля ховає!

Небагато часу минуло, година чи дві, і не стало того могутнього війська, живої душі не лишилося на весь край, окрім тих, що під дахом закуреного дому були.

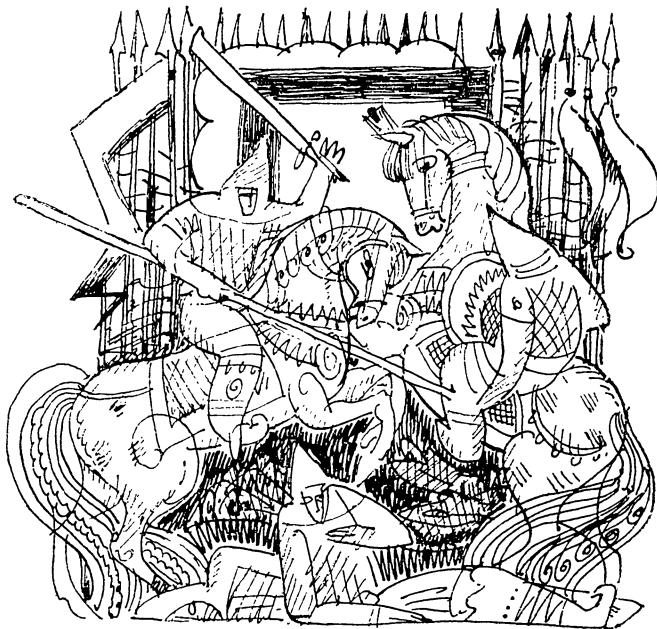
І коли зновутиша настала, виглянула з вікна радісна дівчина Нева-Невічиця, щоб подивитися, як постарається її майбутній весільний боярин, чи понищив він кривдників лихих, що жити в мирі добрим людям не давали.

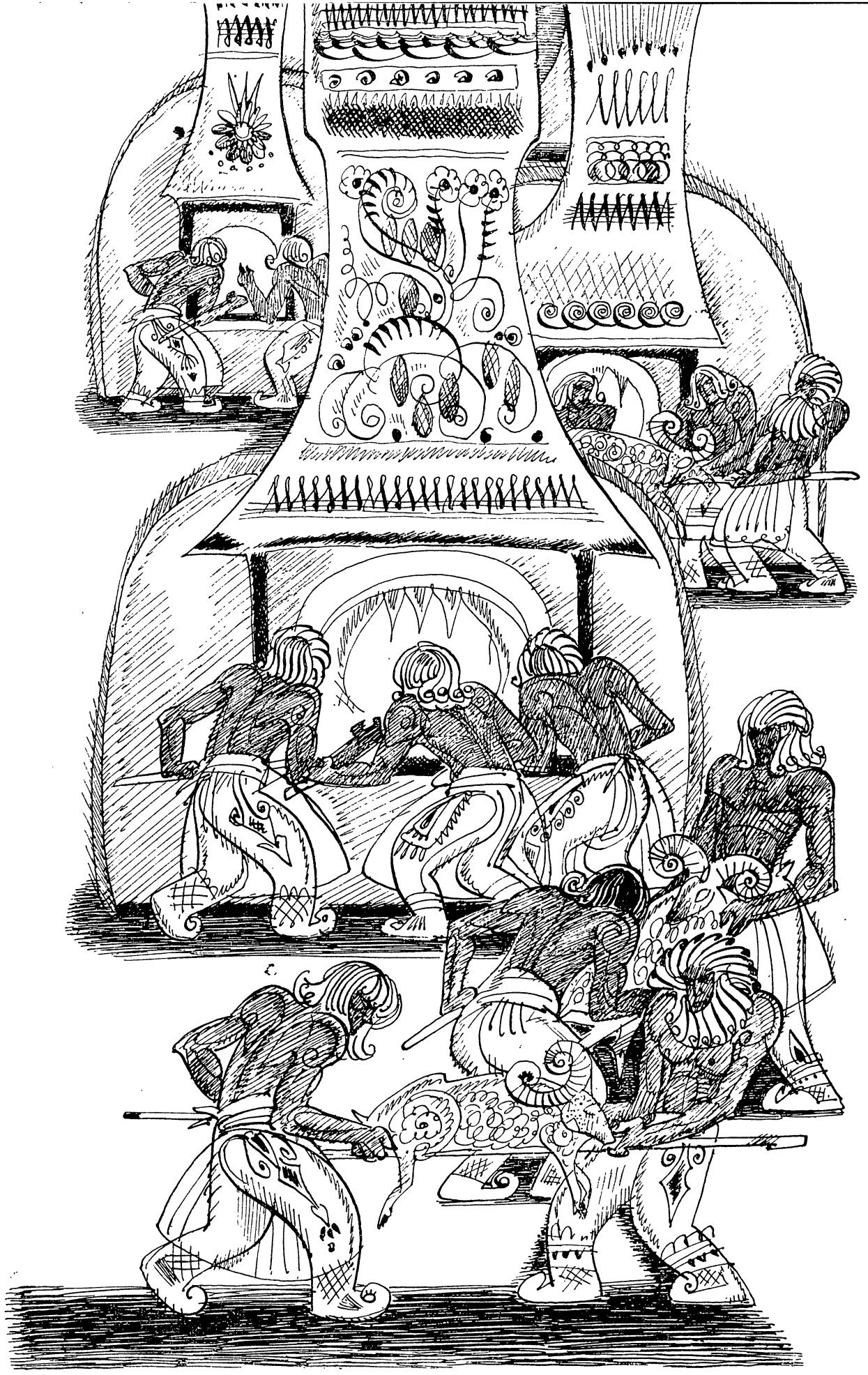
* * *

Швидко загоїлися рани в лицарів, що тішилися з перемоги, ще швидше оклигали бідаки сіромашні, бо їх біда всього навчила. А Олех-бан і слабувати не може побіля своєї Неви-Невічіці.

Другого ж ранку виправили вони ніжну ластівку до Сонця з подякою і вітанням. Надвечір, ще засвітла, ластівка повернулася, принесла Сонців привіт і побажання, щоб завтра влаштували весілля, на якому воно боярином буде.

Як звелено, так і зроблено. І це було таке весілля, якого й через сто років після того не бачили в усіх дев'ятьох царствах.

Жило собі дитя, на ім'я Ягор, і лишилося воно ще маленьким без матері. Люта й капосна була в дитини мачуха, безжалісна, мов лиха година, б'є і мучить вона дитя і голодом, і холодом, а батька обпоїла зіллям усіляким, щоб він за сина й не згадував.

Терпів Ягор, терпів, а одного дня туга вщерь виповнила серденько малій дитині, й пішло сіромашне дитя до повітки, впало личком на солому й заплакало гірко: «Що ж мені робити? Куди податися мені, нещасному?» Коли чує Ягор, шурхотить щось у соломі, наче миша. Підлізло йому до вуха й прошепотіло: «Не плач, хлопче. Не журися нічим. Троє нас тут, і ми тобі зарадимо!»

Підвів Ягор голову, роздивився навколо. А в повітці, як і досі, тільки корівка-дрібушка стоїть, до ясел прив'язана, та ще руда кізка, що її мати Ягорова вигодувала й любила. І більше нікого немає.

- Це ти до мене говорила? — спитав Ягор дрібуху.
- Ні,— відмовила та.
- То це ти? — спитав руду кізку.
- Ні, не я,— відказала коза.
- А хто ж тоді говорив, і чому казав, що вас троє, коли вас тут лише двоє?
- Це до тебе домовик Баган говорив, він і є третій у повітці, і до того ж старший за нас,— відповіла дрібуха.
- А де ж він? — питаеться Ягор.
- Оно, у снопку пшениці.
- А де ж тут у повітці сніп пшениці? — знову питаеться Ягор.
- Оно той сніп, у правому кутку повітки, його в загородку вплетено,— відказала корівка.
- І давно він там? — здивувалося хлоп'я.
- Вже п'ятдесят років.
- А хто його туди всадовив?
- Твій дід, коли ставив цю повітку і плів загородку,— каже дрібуха.

— А нашо він уплів снопа пшеничного в загородку?

— Щоб Багана принадити. І відколи Баган там оселився, він весь час береже вам худобу в повітці і про добро ваше, що в хлівці й у хаті, дбає.

Коли дрібуха все це розповіла, обдивився Ягор повітку й відчув, що потепліло йому якось на серці від згадки про діда, і про Багана, і про сніп пшениці в загородці.

А дрібуха ще провадить:

— Ось послухай мене, якщо хочеш. Змайструй невеличкі ясельця, з долоню завширшки, з палець заввишки. І прилаштуй їх так, щоб ніхто не зінав, попід наші ясла. Коли ввечері будеш нам корму давати, кинь і Баганові жмен'янку в ясельця, будеш нам настилати, і йому підстели. Отак роби і не бійся нічого.

Послухався Ягор дрібухи, змайстрував і прилаштував ясельця, вкинув Баганові корму й підстелив соломки. Відтак хлопчик у повітці завжди мав їжу й оборону. Там він ночував, там і ховався. А корівка, кізка й Баган, як обіцяли, так і чинили. Якщо вночі вітер дме, Баган сіна попід стіни накидає, щоб тепло було малому в повітці, а коли мачуха вранці приходить корівку й кізку доїти, вони віддають не все молоко, лише половину, а другу половину для Ягора тримають.

Став Ягор рости, мов сосна в лісі. Кожен дивувався, як це дитина при мачусі така дуженька росте. А мачуха мучиться, місця собі не знаходить, що не може дитині нашкодити.

Думала вона, думала, багато днів і ночей голову сушила, та насамкінець щось таки надумала. І от, коли одного дня на світанні Ягорів батько лаштувався піти вкосити трави на долівку, вона йому й каже:

— Не бери, любий, обіду з собою. Я тобі його опівдні пришлю з дитиною.

Погодився чоловік, узяв косу й пішов косити.

Опівдні зварила мачуха горщик каші та спекла хлібець, укинула в котика й каже Ягорові:

— Ось тобі кошик, віднеси батькові обід.

Пішов Ягор, а мачуха стала біля воріт і стежить за ним. Знає вона, що має статися і хто на нього чигає в цю полуничеву спекоту.

Вдарила з неба спека, травинка під травинку тулиться, все живе повтікало в кущі чи в терник, ховається від сонця. Йде Ягор саменький через леваду стежкою, ніде й крихти затінку немає, а повітря грає перед очима, немов золота водиця.

Дійшов Ягор до тину, що ним левадку огорожено, а по той бік плоту баба Полудниця причаїлася біля свого барлога. Звуть ту чаклунку Полудницею через те, що вона саме опівдні вилазить зі свого барлога, ніжиться, немов гадюка на осонні, й чигає, кого б це кропивою вперіщити.

Аж ось угледіла баба дитину, мерщій наскубла кропиви й побігла слідом. Хода в баби геть нечутна, і тіні від неї не буває. Наздогнала баба Ягора на стежці серед жита, там, де сонце найдошкульніше палило,

уперішила малого кропивою по потилиці. І тільки вона його шмагонула, потемріло дитині в очах, упало хлоп'я на стежку й більше нічого вже про себе не пам'ятало. Взяла баба горня, сьорбнула раз — і немає каші; взяла хлібець, куснула раз — не стало хліба. А тоді перекинула Ягора через плече, ніби мішок, і потягla до свого барлога.

Мачуха все це бачила від своїх воріт. Потерла вона руки й мовила: «От і добре. Тепер уже він не повернеться».

А баба Полудниця затягla Ягора під землю й поцупила його далі темним прокопом підземним, доки, нарешті, дісталася до місця, що на нього звідкільсь струменів нестерпний жар і спекота. Спинилася баба, хукнула на Ягора, і той прокинувся зі сну.

Взяла баба дитя за руку й повела його далі. За мить вони опинилися в якійсь підземній печері, що була подібна до велетенського гармана, над яким величезною дугою нависло склепіння з паленої глини. Довкола гармана дванадцять печей: шість червоних, що з них червоне полум'я шугає, шість жовтих, що з них жовте полум'я рветься. Долівка тверда, убита, багато, либонь, робітників попобігало коло печей. У червоних печах баранів смажать, у жовтих — хліб печуть, і все те бабі Полудниці на один раз.

У цій спекоті жива істота й відітхнути не спроможна була б, одразу горло спалило б. Але баба ото хукнула була на Ягора, і тепер йому ця спека не могла зашкодити.

— Ого,— видихнув Ягор, побачивши таке диво.

— Не бійся! — заспокоїла його баба Полудниця.

— Я не боюся, а тільки дивуюсь, яке воно все велике тут. Одна така піч більша від нашої хатини й повітки.

Посміхнулася баба Полудниця, і ніс у неї далі загнувся, підборіддя вгору до носа задралося, а вуста геть запали.

Повела вона хлопчика через гарман, а тоді знову тісним прокопом, і прийшли вони до другої підземної печери, що була страховощно велика, немов справжня обора. Склепіння над нею було з червоної землі. В оборі овець сила-сilenна, і всі червоного руна, і кожна завбільшки з корову.

— Ого,— мовив Ягор, уздрівши велетенські вівці.

— Не бійся,— заспокоїла його баба Полудниця.

— Я не боюся, а тільки дивуюсь, які великі тут вівці. Одна така вівця більша, ніж мої корівка й кізка, якщо їх докупи стулити.

Знову посміхнулася баба Полудниця і зробилася ще бридкіша. Провела вона хлоп'я крізь обору й випустила вівці з загороди. Посунули вівці до третього підземного прокопу, що стрімко піdnімався вгору, а за ними подалися й баба з дитиною. Довго йшли вони тим прокопом і, нарешті, вийшли з барлога через другий вихід. Вийшли й опинилися на вершечку скелі серед поля кам'янистого, страхітливо великого. З двох боків стрімчаки до неба здіймаються, а ще з двох плити залізні, отже

ані зайти на те поле, ані вийти з нього не можна інакше як через прокоп баби Полудниці.

Лежить поле, немов казан з крутими берегами, а по полю зілля якесь росте, буйне й високе, кожний лист—як три грядки доброго поля, і кожний міниться, як мідь на сонці. Розжарило сонце камінь і зілля, спека така в казані, що жива людина й дихнути не здолала б, умить горло б їй спалило. А хлоп'я не почуває тієї спеки, тільки з подиву великого каже:

— Ого!

— Не бійся! — заспокоює його баба Полудниця.

— Я не боюся, а тільки дивуюсь, яке воно все велике тут; один оцей листок більший за наше поле й баштан.

І знов посміхнулася баба Полудниця і така бридка стала, що другої такої під сонцем ще не було.

— Подобаєшся ти мені, хлопче,— мовила по тому баба.— Пастух мені потрібний, от ти й будеш моїм пастухом. Сиди отут і стережи отару. Тільки добре пильний, щоб мені догодити, бо як буде втрата, не чекай добра.

Так сказала баба і знову пропала в барлозі. А хлоп'я лишилося саме в цім велетенськім казані, залізом та каменем оперізанім. Розбрелися потворні вівці ген по всьому полю. Посхиляли голови й скубуть собі зілля, а коли обкусують велетенське листя, що міддю міниться, довкола голів їм пломінчики потріскують.

Сіло дитя на камені попід високою залізною огорodoю і задивилося на ту мерзоту. Все, що оце було в нього перед очима, тягарем нестерпним налягло йому на душу, ба й заплакати не має дитя сили. Одна-однісінка думка тільки й крутиться йому в голові: яке невеличке, але любе все те добро, котрого мачуха його позбавила, і яке велике й страховинне те лихо, що його мачуха вигадала для нього.

II

Повертаючись увечері, батько знайшов у житі кошика з горням та Ягорову хустинку. Побрів він додому, а жінка в повітці корову доїть.

— Добревечір, люба! Де ж мій обід? Що з Ягором сталося?

— Не знаю, дорогенький! Але ти не журися за сином, що незугарний навіть обіду тобі принести. Менше хліба без нього з'їдатимемо.

— Правду кажеш,— відмовив чоловік, і пішли вони до хати вечеряти.

Після вечері показала жінка чоловікові скибку хліба, що лишилася не з'їдена. Поглянув чоловік, але радості від того хліба не відчув.

Лягла спати жінка, а він пішов до повітки нагодувати худобу. Поруючись коло неї, він почував щодалі більший тягар на душі. Дрібуха та кізка дивляться на нього, а йому від тих поглядів немов у серці щось

ворується. І все з голови не йде ота скибка хліба, що по вечері зосталася.

Сів він на порозі повітки й задивився у ніч. Місяць надворі сяє, хатина й повітка здаються у місячнім сяйві двома кулачками, а поле й подвір'я немов дві долоні,— і все тином обгороджене. Поле з трьох нивок складається, всі три зорані.

«Тепер можна третю нивчину рік не орати»,— подумав чоловік, знову згадавши, що йому тепер менше хліба в хаті треба. Але тої ж миті відчув, що без третьої нивчини ніколи не зоре й перші дві. Плуг — дерев'яний, дрібуха — слабенька, а земля — тверда. Як не мати радощів у серці, погинеш, убиваючись коло тої землі, і впорати її не здолаєш.

«З радістю в серці орали поле предки мої, завжди батько для сина старався. А я, грішний, занапастив сина, вбив радість у собі й у землі».

Допіру він оце так подумав, якийсь голос почувся поруч з одвірка. Якщо не цвіркун, то вже якось дивовижна.

— Іди, небораче, сина шукати,— каже йому той голос.— Він у баби Полудниці в барлозі. Це попід тином, що леваду оточує. Тільки візьми з собою оце горня з кошика і води в нього набери. Як потрапиш у барліг, іди собі прокопом далі й далі, а як відчуєш, що спека нестерпна струмує звідкільсь, напийся води з горщика, й нічого тобі не станеться, бо перед тобою баба пила з нього. Вода тобі снаги додасть, і ти вирятуюеш сина.

Умить схопився чоловік, набрав води в горня й пішов попід тином. Угледівши барліг, просунувся в нього й пішов далі прокопом, аж поки дістався до отого гармана під землею, що від нього страховинна спека струменіла. Побачив чоловік дванадцять печей, а біля них слуг, що метушаться, немов дияволи, довкола полум'я. А посеред гармана уздрів свого сина, що в цій пекельній спекотніві мордувався з величезним червоним барапом.

Батько прямо тобі оставпів од жалю і, забувши напитися води з того горщика, відкрив рота, щоб гукнути сина. Проте, щойно він рота розкрив, гарячий дух йому горло й спалив. Схопився чоловік за горло руками й мовив сам до себе подумки: «Нічого іншого я й не заслужив». І загинув, немов кріт, у прокопі.

Побачивши вранці, що чоловіка немає, вийшла мачуха на двір і стала його гукати. Не діставши відгуку, пішла шукати, а не знайшовши, вирішила поочекати до вечора. Коли ж ввечері він не повернувся, стала мачуха посеред подвір'я, роззирнулася довкола себе, пом'яла руки й мовила:

— От і добре. Ще вчора все це було їхнє, а тепер мое.

Мовивши так, зайшла вона до хати, замкнула двері на засув, дістала зі скрині полотно, що його мати Ягорові залишила, запалила свічку й стала кроїти собі сорочку та спідницю.

А в повітці корівка та кізка зажурилися. Того вечора вони жодної соломинки не зайнняли. Істи їм геть не хотілося. Коли ж настала ніч і в хатині все стихло, мовила козі корівка-дрібуха:

— Що ж нам тепер робити?

— А що ми ще можемо, як не йти дитину шукати?

Зіп'явся й Баган на ясла. Сам малий, як палець, на ніжках у нього кінські копитця, на людській голові — волячі ріжки. І каже Баган корівці й кізці:

— Ідіть, немає іншої ради.

Подумала корівка та й каже:

— Тільки ж аби знаття, куди йти. Ходімо з нами, Багане. Ти мудріший од нас.

— А хто малому добро його стерегтиме? Ні, мое діло — тут лишатися, ваше — йти, — розсудив Баган.

Відв'язав Баган налигача, що ним дрібуху припнуто було до ясел. Схопив мотузу, щоб звільнити й кізку, а вона йому й каже:

— Одв'яжи мотуз від ясел, а на рогах хай буде. Може, знадобиться нам.

Баган так і вчинив, обмотав налигача довкола рогів, а тоді розчинив двері повітки, ѿдкривши дрібуху з кізкою подалися в ніч шукати Ягора. А Баган залишився добро його пильнувати.

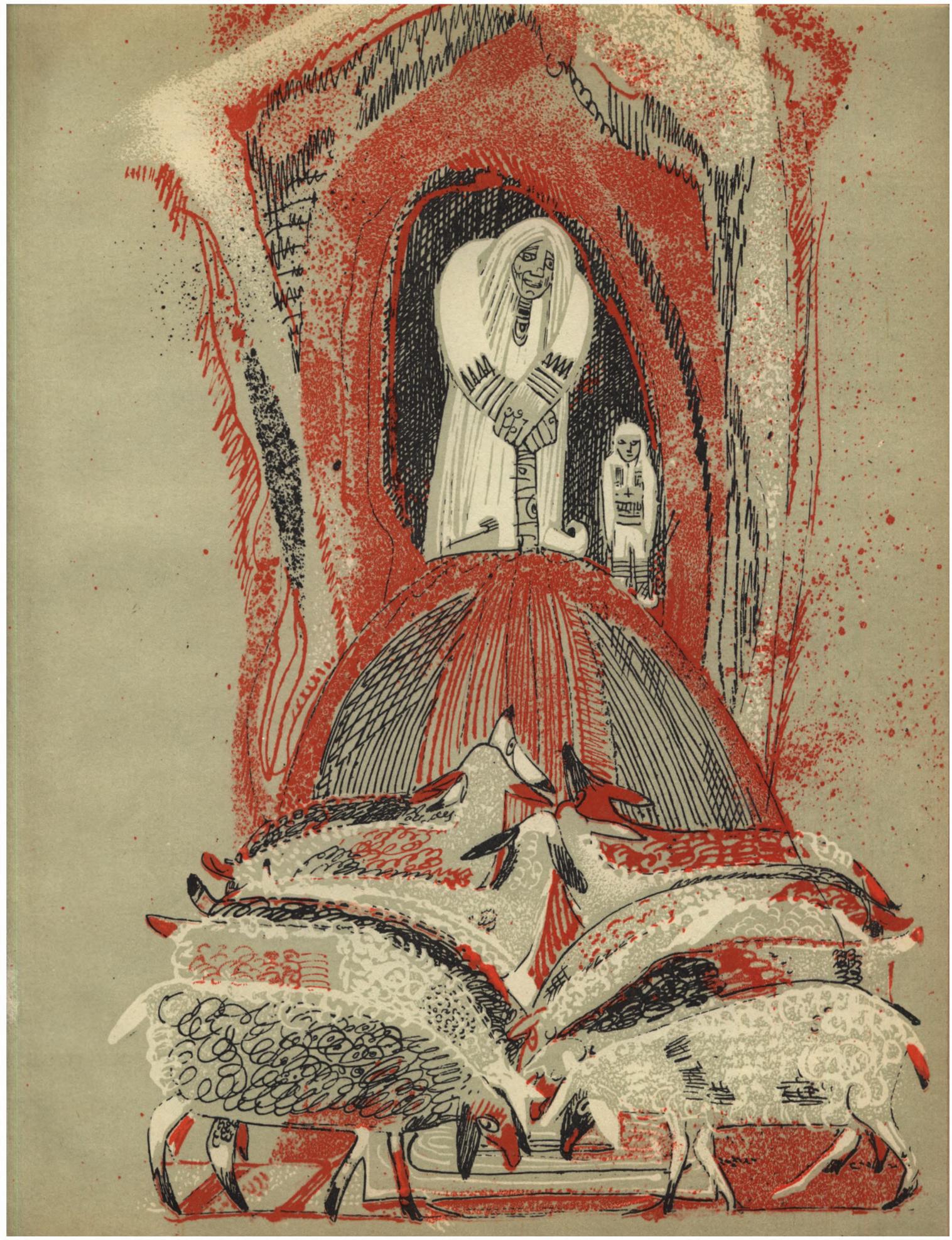
Не знають дрібуха й кізка, в який бік їм іти. Одне лише сказав Баган, напучуючи їх, щоб ішли вони в скелясті гори й шукали хлопця там, де скелля найвище та найгрізніше.

Першого дня йшли самими луками, де води в криницях було досхочу. Добре напаслася корівка й чистої водиці напилася. Другого дня з ранку до вечора прородилися вони крізь густі чагарники і врешті набрели на потічок. Добре поласувала кізка листячком та пагінцями й напилася чистої водиці. Третього дня зайшли вони в пагористий край, у перелоги. Паша там ніяка, а води — одна-однісінька калюжа. Четвертого дня їм уже траплялося саме смеріччя та кущі ялівцю й жодної краплі води. І скелля ставало щодалі стрімкіше та голе-голісіньке, і в дрібухи вже й сили не стало. А коли зовсім вона виснажилася, зажурилася й каже кізці:

— Не маю сил далі йти, подруго моя, а до верху ж іще бачиш як далеко.

— То ляж отут під смерічкою й чекай на мене, — відповіла коза. — Якщо ми вдвох дертимося на ту височінню, в обох у нас не стане молока і не матимемо чим малого напоїти. Отже, я піду його порятую, а ти потім напуватимеш хлопця.

Залишилася дрібуха під кущем ялівцевим, а кізка пішла далі. Пнеться вона вгору, пнеться, а скелля все стрімкіше та голе-голісіньке, глуха, жахлива височіння навколо, наче в саме небо націлилися скелі. Збила кізка собі ноги до крові, але дісталася до залізної огороди. Бачить кіз-

ка — величезний казан перед нею, стрімчаками та залізними плитами огорожений, а над казаном небо й повітря білі-білісінські від спеки.

«Гіршого місяця далеко навколо немає, тут, либонь, і мусить бути бідолашне дитя», — подумала кізка й подерлася ще на стрімчак, що межував із залізною плитою. Вилізши, зазирнула долі за плиту. Бачить: висока плита, на два людські зрости заввишки, гладенька, немов скло, і пекельно гаряча. А попід нею в улоговині спить хлоп'я; виморила його печаль за ті чотири дні, впало воно на камені й заснуло.

Гукнула кізка дитину, а дитина не чує. Самі лише оті дебеленні вівці попідводили свої бридкі писки. Але хіба вони здатні щось зрозуміти, одоробла недоумкуваті. Оно вже знов посхилили писки і скубуть мідяне листя, аж порскає ім полум'я довкола червоних голів. Тоді кіzonька ніжкою скинула камінчик так, що він упав побіля дитини і збудив її.

Розплющив Ягор очі йугледів над собою руду борідку, два закручені роги та два очка. І, здається, ніщо на світі не було б під цю мить міліше їому. Схопилося хлоп'я, ручки вгору випручало й гукнуло:

— Вирятуй мене, щастячко мое.

Почувши хлопчиків голос, кіzonька тої ж миті забула навіть про те, що ніжки в неї поранені й болять. Тільки б їй opinитися біля дитини або щоб дитина opinилася біля неї.

Сперлася кізка передніми ніжками на огороду й труснула голівкою. Налигач зсунувся з рогів, розмотався, й вільний кінець упав Ягорові прямо в руки. Схопився Ягор за мотуз і поліз по ньому все вгору та вгору, аж доки, нарешті, щасливий без меж ухопився руками за кіzonьчу шию. А кізка перетягла хлоп'я через стіну і, визволивши його з пекельної улоговини, впала зморена разом з ним на камінь трохи відпочити.

Аж не віриться хлоп'яті, що таки дочекалося нарешті кіzonьки, тримається воно руками її за шию, боїться відпустити. Довго лежали вони так одне повз одного, самотні, як два муравлики на тій запаморочливій височині.

— Ходімо, серце Ягоре, — каже, нарешті, кізка.

— Не можу, кіzonько. Все в мене горить від спраги. Дай мені молочка напитися.

— Немає в мене молока, пересохло. Ходімо до корівки.

І стали вони спускатися, голодні, спраглі й виснажені, з тої прямовисної кручині. Держиться хлоп'я за кізку, а кізка за хлопчика, щоб не зірватися в безодню. Так і добралися щасливо до ялівцевого кущика.

А під тим кущем лежала дрібуха; вона вже гаразд відпочила в затінку, охолода й роса додали їй сили. І то дарма, що за два дні вона й травиці не поскубла, — побачивши друзів, дрібуха радісно вигукнула:

— Не журіться, мої любі. Зараз я вас обох молоком понапуваю.

Полягали Ягор і кіzonька, напилися молочка досхочу, повеселішали одразу й кажуть:

— Дрібушко, матінко! Тепер найсмачнішу та найпоживнішу травичку ми завжди будемо тобі віддавати. Ти ж бо сама голодувала, а нас нагодувала.

Тоді попідводилися вони й подалися додому тою самою дорогою, що нею сюди прийшли корівка та кізка, крізь смеріччя та чагарі, перелогами та луками. І якщо кізка та корівка на цю путь від оселі чотири дні витратили, то з хлопчиком вони дійшли додому за один тільки день.

III

А тим часом мачуха в хаті порядок давала. Побачивши вранці, що не стало десь корівки та кізки, вона навіть зраділа: «Ще й краще для мене: морочитися з ними не треба. Харчів та пшениці в хаті на два роки стане, а полотна і вовни на всі три. Житиму тепер для себе, як душа забажає: мое тепер усе це, і буде так, як мені схочеться, і з полем, і з повіткою, і з житом та вовною».

Набундючилася вона, носа задерла й пішла роздивлятися на статки. А Баган, менший од мишеняти, скрізь за нею встигає; і вона не бачить, що в неї попід ногами шастає, бо ж задерла носа приндя зарозуміла. Вона — до повітки, а він уже на дверях сидить, вона — до хатини, він під порогом щулиться. А їй у голові все одна думка крутиться, з якої вона й радіє: «Сама я тепер. І все це мое, і ні до кого мені діла немає».

Отак навтішалася вона до самого вечора, раділа зі свого щастя до пізньої ночі, а тоді пішла й лягла спати. Щойно мачуха заснула, цокнуло щось у двері хатини легесенько, немов мишена зубом доторкнулося. Тої ж миті засув на дверях сам одсунувся, двері самі відчинилися, цвяшки над вогнищем засяли, немов свічечки, Баган увійшов і став на порозі, менший за звичайний людський палець. Повів очима по хатині, і всі речі, що на них зупинявся його погляд, стали до нього вітатися: вклонилася йому лавка з-під стінки, прядка із запічка, привітали його скриня й триніжок.

— Так от, товариство, мусимо порадитися, як нам узяти гору над мачухою,— мовив Баган.

Підсунулася дубова лава до вогнища, а триніжок до скрині, спустився павук зі сволока, вивернулася прядка із запічка. Згуртувалися ото так усі, щоб ліпше було домовлятися, одні лише цвяшки не рипалися зі своєї закіплюженої стінки, і скільки тих цвяшків було, стільки й пломінчиків блистало на стінці.

— То як же нам побороти мачуху? — знову запитав Баган.

Стали всі міркувати, стали радитися. Але виявилося, що лава важка, що триніжок кривий, що прядка занадто ніжна, а в павука — поганий настрій. Немає, отже, кому стати проти мачухи. У цвяшків, що получили таке, навіть пломінчики померхли від сорому великого.

Аж раптом на темній полиці в кутку спалахнуло широке полум'я на старій лампі. Ніхто про неї й не чув, ніхто її на пораду не гукав. Бознали закинули її туди. І от спалахнуло полум'я і проказало:

— Мусите поміркувати і знайти, що є в хаті й повітці найдрібнішого. Саме це й може підірвати її силу.

Потъмяніло знов полум'я лампи, впала темрява, тільки ледь-ледь жевріють свічечки на цвяхах.

— Правду каже цей вогонь, недаремно він найстаріший од нас усіх,— мовив Баган і одразу ж пішов із хати.

Ще тої самої ночі заліз він у пшеницю, що лежала в клуні. Порпався в ній, порпався, аж поки знайшов одне самотнє зернятко. Підсунувся до нього близче і проказав: «Пшенице, хлопцева пшенице, не піддавайся!» І кинув зернятце на купу. Потім він пішов до хатини, заліз у вовну, знайшов там одну самотню шерстинку, присунувся до неї й мовив: «Шерстинко, хлопцева шерстинко, не піддавайся!» І кинув її на купу вовни. Тоді пішов до повітки, перекидав усю солому, знайшов самотню соломинку й мовив до неї: «Соломинко, хлопцева соломинко, не піддавайся!» І поклав її на оберемок.

Коли настав ранок, підвелялася мачуха й почала порядкувати в хаті. І все начебто йде гаразд, все начебто їй підкоряється. Проте насправді в кожнім ділі знайшлася якась дрібничка, що ніяк не піддавалася. Кинула мачуха пшениці в жорно, все жито змололося, а одне зернятко — ні: і свистить воно, і скрегоче, і жорно зупиняє, а знайти, котре це робить, не можна. Взяла мачуха вовни на прядку і всю вовну гарненько випряла, а одна вовнинка не піддається, коле пучки, немов голка, а знайти, котра це, годі. Пішла мачуха до повітки взяти соломи на скрутень, і вся соломка легенько скрутилася в жмутик, а одна соломинка опирається. Водно вилізає зі скрутня, стирчить із нього, а коли мачуха хотіла висмикнути її, соломинка сховалася поміж інших, і не знати, котра то була.

І так було день у день, чотири дні поспіль. Але мачуха сама себе втішала й розраджуvala: «То все дарма. Якесь там зернятко, якась соломинка чи шерстинка. Зате решта все моє».

Але чогось на серці було все-таки важко, і почувала себе вона не так, як могло бути, коли б не всі ті дрібнички. І став мачуху страх змагати.

На п'ятий день вийшла вона поглянути на свої три нивки. Щойно до плоту підійшла, а крізь пліт баба Полудниця голову простромила. Саму тільки голову висунула з барлога, бо це вже надвечір було, і, коли б вона вся вилізла, могла б замерзнуть.

Вишкірилася баба від люті й каже мачусі:

— Нема чого тобі поле оглядати, бо повертається той, чиє воно є.

Злякалася мачуха, а баба ще потворніше вишкірилася:

— Утік од мене вівчарик, твій пасинок. Незабаром тут буде. Поможи мені знов його спіймати.

— Поможу, рідненька, аякже,— підлещається мачуха.— Тільки як це зробити?

— А це не важко. Як побачиш, що він іде, гукни його до себе любенько. А я проти воріт яму під землею викопаю, пастку налаштую. Щойно він ступить до ворітець, враз провалиться під землю, а як провалиться, далі вже не твій клопіт.— Так мовила баба Полудниця й зареготалася, аж коси в неї наїжачилися.

— То копай, голубко, копай, нехай тобі щастить,— стала заохочувати мачуха.

Полудниця, як оком змигнути, зарилася головою в землю та мерщій копати, аж доки попід ворітьми утворилася яма, накрита таким тонесеньким шаром землі, що й пташка, на нього сівши, провалилася б.

А тим часом Ягор, корівка-дрібуха й кізка вийшли на леваду, що поблизу обійстя. Хата, повітка й усе добро Ягорове ген на маленькому горбочкові, коло воріт мачуха стоїть, з ями баба Полудниця шкіриться, над дверима повітки на краєчку ластів'ячого гнізда причаївся Баган, а з-пода нього визирають ластівки та ластів'ята. І всі прикипіли очима до левади, куди саме прибрів малий сирота.

Зрадів Ягор, побачивши хатину й повітку, а кізка питаеться в корівки:

— Як далі підемо, подружко?

— Далі все буде гаразд,— заквапився Ягор.— Я перший піду, а ви вже за мною.

— Ні, так не годиться, хлопче Ягоре. Самі ми на світі лишилися. Мусимо добре пильнувати.

Спинилася корівка й задивилася на ворітця. Довго дивилася, а тоді й каже:

— Щось мені там не подобається. Не підемо далі.

Придивилася й кізка і теж каже:

— І мені не подобається. Треба зачекати.

Стоять вони ото так, уперлися й не дають іти хлоп'яті.

— Гайда, синку, не бійся, все тобі мати простила, — кличе мачуха солоденько.

Вабить Ягора рідна стріха, поривається він ступити наперед, а дрібуха й кізка не дають.

Умить збагнула мачуха, що й до чого, і засміялася в думці: «Бідна я буду, коли не зможу перемудрити того, ким худобина правує».

Розчинила вона ворітця на всю широчінь, сама одступила вбік і стала худобу заманювати:

— Минь-минь, мої любі, минь-минь!

Де той розум і подівся в дрібухи та кізки. Але й те правда: яка худобина встоїть перед розчиненими ворітьми свого обійстя. Підвели вони голови, задивилися на розчинені двері повітки, забули геть усе й посунули до плоту. А Ягор з радістю в серці — попереду.

Змовкло все довкола, принишкла у пастці Полудниця, стисла руки мачуха, тиша огорнула хатину, поле й садок. А хлоп'я все ближче надходить до воріт. І нараз серед найбільшої тиші знялося зненацька пташине джеркотання, розлетілися навсібіч ластівки з кубельця, і старі, і їхні дитинчата. Пискнява стоїть у повітрі, пурхають птахи попід стріху, крають небо, шугають перед повіткою і пищать, пищать.

Підвело очі вгору хлоп'я, спинилися відразу й корівка, і кізка, обернулася й мачуха поглянути, звідки цей писк.

І раптом з ластів'ячого кубельця до дверей повітки стало спускатися якесь пасмо. Ось воно затулило двері, заколивалося, розполовинилося, і в дверях повітки показався дідусь із довгою сивою бородою, в білій підперезаній сорочині, а під пахвою в нього сніп пшениці. Стоїть дідусь непорушно, тільки всміхається, та ще долоню до хлоп'яти застережно простяг, зупиняючи його, щоб далі не йшов. А пасмо все коливається тихесенько при одвірку.

Зблідла мачуха з переляку: вона ж бо, зайдя зажерлива, і не чула, звісно, ніколи, що може бути такий дідусь у хаті, не знала, що там предки вплітали колись у плотики.

Ягор пильненько задивився на дідуся і, побачивши в того сніпок пшениці під пахвою, всміхнувся радісно.

Стоїть мачуха, оставліла від дива дивного, але тільки не стало дідуся, пойняли її гнів і лютъ: «Ти ба, якесь дитя, виходить, дужче за мене в цій хаті? Та ще чаклуни об'явилися під стріху і теж тягнуть руку за ним. Ні, не буде його ноги в хаті!» Винесла вона отої кусник хліба, що залишився був першого дня після вечері, викинула крізь розчинені ворота Ягорові під ноги і накричала на сироту:

— Ось, це все, що тобі батько полішив у спадок. Забирай і йди геть, щоб тебе очі мої не бачили.

Підняв Ягор хліб і спитав:

— Може, ти щось іще віддаси мого?

— Віддам,— знов загорлала мачуха,— одне зерно, одну соломинку й одну шерстинку. Сили, що в тебе, що в них, однаково, от і гуртуйтесь, коли хочете.

Отак вона знущалася з дитини, але в недобрий для себе час, бо вже переповнилася міра терпіння.

Допіру вона рота стулила, як через леваду звідкись простяглася довжелезна линва. Тої ж хвилини її кінці прив'язалися до стовпців воріт, потім щось упряглося в ту линву й напнуло її. Міцно напнуло, а ще міцніше потягло. І рушили ворітця, рушивувесь пліт і все, що плотом огорожено було: поїхала з пагорка і хатина, і повітка, і поле.

І тільки-но рушило обійстя, розкрилася пастка, викопана проти воріт, упала мачуха в ту яму, і хата привалила мачуху, стяла голову бабі Полудниці. А все добро, що хлопцеві належало, ціле-цилісіньке, наче на долоні, з'їхало з горбка прямо до сирітки. І ніде нічого ніби й не було

видко, лише на левадці зосталися сліди копитець, не більші від мишаючої лапки.

І стало те обійстя перед Ягором. Обняв малий однією рукою кізку, другою корівку і зайшов з ними до господи своєї. І тільки ступило дитя в хатину, заяскріли цвяшки, спалахнула стара лампа і прядка материна пустила сльозу. А соломинка, зернятко й шерстинка теж прийшли і, вгамувавшись, лягли до ніг сиротині в його хаті.

А що ж Баган? Оно він у своєму сніпкові пшениці в повітці, і вже спить. А чого б і ні, коли з усіх його обов'язків саме цей для нього найлюбіший.

СЛОВНИЧОК ДЕЯКИХ МІФІЧНИХ ІМЕН ТА СТАРОВИННИХ НАЗВ

БАГАН — один з домовиць, що, за стародавніми повір'ями, дбає про свійську худобу.

БАН — хоробрий лицар, шляхетна людина або володар якогось краю, округи чи її цілі держави.

БІСОМАР — так стародавні слов'яни називали міфічного володаря лихих і жорстоких сил.

ВІЛА — міфічна дівчина-красуня. Те саме, що в українській міфології мавка, русалка. Віли Підморниці живуть на дні моря, віли Мореперелітки — спроможні перелетіти море, віли Заточниці — служниці Змія Богняного, що заприсяглися смертельно помститися людям, перше ніж згинуть зі світу.

ВІЙТ — сільський староста.

ВІЛЕНІК — міфічна істота того самого походження, що й віли, тільки чоловічої статі.

ДЕРЕВІНЕЦЬ — дитя, що ніби народилося з полінця. Як твердять казки, старі люди, що хочуть мати дитинку, мусять колисати полінце в колисці. Опівночі воно оживе і стане дитиною.

ЖУПАН — правитель краю, округи в старій Югославії.

КИРЕЯ — довгий суконний одяг.

КОЛЯДИ — зимові свята, що іх наші предки-слов'яни гуляли в останні дні місяця просинця (грудень). Це було свято на честь Сонця, що саме в ці дні мусило знову «просинуті» — засяяти. Звідси й стара назва місяця грудня.

КУПАЛА — літні свята на честь слов'янського бога Купала. Їх святкували в ніч з 6 на 7 липня.

МОКОШ — міфічна істота, що, як вірили прадавні слов'яни, під її пануванням були переважно болота.

НІМА МОВА — у деяких народів існує повір'я, ніби тварини розмовляють поміж собою німою, безголосою мовою та що є їй люди, які ту мову розуміють.

ПОЛУДНИЦЯ — у фольклорі сербів, чехів та деяких інших слов'янських народів є згадки про лиху стару жінку, що живе у кропиві й за полуночевої спеки наїдається на дітей зі жмутком кропиви.

СВАРОЖИЧ — син Сварога, одного з головних богів стародавніх слов'ян, що уособлював Сонце. Сварожич, за уявленнями наших далікіх предків, був вродливий юнак, що приносив у світ сонячне сяйво.

ТУЛУМБАСИ — великі турецькі барабани.

ТАМБУРИЦЯ — східний музичний інструмент на зразок мандоліни.

ЧЕРЕС — широкий пасок з оздобами.

З М И С Т

Як Потех шукав правду	5
Рибалка Палунко та його дружина	21
Регоч	35
Стриборів ліс	51
Братчик Ягленець та сестричка Рутвиця	59
Деревинець Топорко і дев'ятеро жупанчат	83
Сонце-боярин і Нева-Невічіця	105
Ягор	115
Словничок деяких міфічних імен та старовинних назв	127

ДЛЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Брлич-Мажуранич Ивана
С К А З К И С Т А Р И Н Й
(На украинском языке)

Редактор К. І. Гловатська
Художній редактор В. Ю. Тернавський
Технічний редактор Х. М. Романчикова
Коректори З. І. Калиниченко,
Р. М. Зарембовська

Здано на виробництво 21. II. 1971 р. Підписано до друку 9. VII. 1971 р. Формат 84×108/16.
Папір друк. № 1. Фіз. друк. арк. 8. Обл.-вид.
арк. 9,2+7 вкл. (1,27)=10,47. Умовн. друк. арк.
13,44+7 вкл. (1,47)=14,91. Тираж 30 000. Зам. 277.
Ціна 77 коп.

Видавництво «Веселка». Київ, Кірова, 34.

Друкофсетна фабрика «Атлас» Комітету по
пресі при Раді Міністрів УРСР. Львів, Зелена, 20.

77 коп.

